

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

VI. YÜZYIL BİZANS-SÂSÂNİ MÜCADELESİNDE
YUKARI DİCLE HAVZASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

SÜHA KONUK

Danışman

DOÇ. DR. ADNAN ÇEVİK

MUĞLA 2012

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

VI. YÜZYIL BİZANS-SÂSÂNİ MÜCADELESİNDE
YUKARI DİCLE HAVZASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

SÜHA KONUK

Danışman

DOÇ. DR. ADNAN ÇEVİK

OCAK 2012
MUĞLA

TC
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

VI. YÜZYIL BİZANS – SASANI MÜCADELESİNDE
YUKARI DİCLE HAVZASI

HAZIRLAYAN
SÜHA KONUK

SOSYAL Bilimleri Enstitüsünde
“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 30.01.2012
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 19.01.2012

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Adnan ÇEVİK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Muzaffer DEMİR

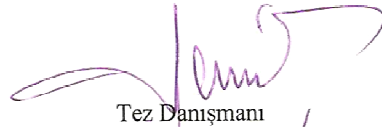
Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

OCAK 2012
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 05.01/2012 tarih ve 535/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre, Tarık Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Süha KONUK'un "VI. Yüzyıl Bizans – Sâsâni Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası" adlı tezini incelemiş ve aday 19.01/2012 tarihinde saat 14.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulara verilen cevaplar değerlendirilerek tezin KABUL olduğuna OYSEKİBİ ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Adnan ÇEVİK

Üye

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Üye

Doç. Dr. Muzaffer DEMİR

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “VI. Yüzyıl Bizans – Sâsâni Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30/01/2012

Süha KONUK

İMZA

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı :Konuk

Adı : Süha

Kayıt No: 422596

TEZİN ADI

Türkçe : VI. Yüzyıl Bizans – Sâsâni Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası

Y. Dil : 6. Century Byzantine – Sassanid Wars and Upper Tigris Basin

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

(X)

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih : 19.01.2012

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Çevik, Adnan

Ünvanı : Doç. Dr.

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Bizans Tarihi
2. 6. Yüzyıl
3. Yukarı Dicle Havzası Tarihi Coğrafyası

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. Bizans
2. Sasani
3. Yukarı Dicle Havzası
4. Yukarı Mezopotamya

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. Byzantine
2. Sassanid
3. Upper Tigris Basin

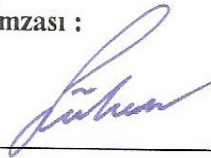
Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum (X)

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 30/01/2012

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Süha KONUK

Doğum Yeri :İZMİR

Doğum Yılı :1988

Medeni Hali : BEKAR

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2005 : NAMIK KEMAL LİSESİ – GAZİMAĞUSA/K.K.T.C

Lisans 2005 - 2009 : MUĞLA ÜNİVERSİTESİ / TARİH

Yabancı Dil : İNGİLİZCE

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET	V
KISALTMALAR.....	VII
KAYNAKLARIN TANITIMI.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YUKARI DİCLE HAVZASININ COĞRAFİ YAPISI

A- Fiziki Coğrafya.....	4
B- Tarihi Coğrafya.....	6
I- Sophanene Bölgesi	8
II- Arzanene Bölgesi	12
III- Tur Abdin ve Beth Arabaye Bölgesi	17
IV- Osrhoene Bölgesi	21

İKİNCİ BÖLÜM

VI. YÜZYIL BİZANS – SÂSÂNÎ MÜCÂDELELERİ EKSENİNDE YUKARI DİCLE HAVZASININ SİYÂSİ TÂRİHİ

A- Geçmişten Miras Alınan Bir Mücadele ve VI. Yüzyılın İlk Yarısında Bölgedeki Savaşlar Silsilesi.....	27
I- 502 Yılı Sâsânî Hücumları ve Amida'nın Düşüşü.....	28
II- Bizanslıların Karşı Hamlesi.....	29
III- 506 Yılı Barış Anlaşması ve Dara'nın İnşası.....	32
IV- İmparator İustinianos'un Bölgedeki İlk Faaliyetleri.....	33
V- Kral Kavad'ın Barışı Reddetmesi ve 530 Dara Savaşı.....	34
VI- Sâsânîlerin 531 Yılı Osrhoene Seferi.....	37

VII- Sâsânilerin Başarısız Martyropolis Kuşatması ve 532 Yılı <i>Ebedi Barış</i> Anlaşması.....	40
B- “Ebedi Barışın” Bozulması ve Yüzyılın Sonuna Doğru Bölgede Bizans Üstünlüğünün Tesisi.....	41
I- Bizans Ordusunda Disiplinsizlik ve Hüsrev’in 540 Yılı Seferi.....	42
II- Bizanslıların 541 Yılı Seferi.....	46
III- Sâsânilerin 542 Yılı Seferi.....	48
IV- Sâsânilerin 544 Yılı Edessa Kuşatması ve 562 Barışı.....	48
V- 562 Barışı Ardından Gelişen Süreç.....	50
VI- 573 yılında Savaşın Yeniden Başlaması ve Dara’nın Düşüşü.....	50
VII- Sâsânilerin 576 Yılı Saldırıları.....	52
VIII- Bizanslıların 578 Yılı Saldırıları.....	54
IX- İmparator Maurikios Döneminin Yoğun Çatışmaları ve 591 Barışına Giden Süreç.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VI. YÜZYILDA YUKARI DİCLE HAVZASINDA

SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

A- Demografik Yapı.....	62
I- Süryaniler.....	63
II- Ermeniler.....	65
III- Araplar ve Yahudiler.....	68
B- Dini Yapı.....	70
SONUÇ.....	77
BİBLİYOGRAFYA	79
RESİMLER VE HARİTALAR.....	85

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Yukarı Dicle Havzası olarak nitelendirilen, Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak ilini doğrudan ihtiva eden, bir diğer deyişle Dicle nehrinin kuzey kısmı olan coğrafyanın, VI. yüzyılın başından sonuna kadar geçen bir yüzyıllık döneminin coğrafi, siyasi ve sosyo-kültürel tarihini kapsamaktadır. Tarih boyunca bulunduğu mevki itibariyle bir kavşak noktası ve bereketli toprakları sayesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu bölge, bilhassa Roma – İran çatışmaları esnasında en aktif yüzyıllarını yaşamıştır. Öyle ki bugün bölgede görülen kale ve şehirlerin birçoğu, varlıklarını bu döneme borçludur. III. yüzyılda başlayan Roma – İran mücadelesi, VII. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiş ve Yukarı Dicle Havzası iki devletin sınırı olması hasebiyle bu mücadelenin merkezinde yer almıştır. Dönemin kalabalık şehirlerinden olan Diyarbakır ve Urfa, bugün dahi bu özelliğini sürdürmektedir. Bunun yanında yine bu devirde bölgede güçlü bir şekilde örgütlenen dini kurumların ve manastır hayatının izleri, bilhassa Tur Abdin bölgesinde canlı olarak izlenebilmektedir.

Ülkemizdeki ortaçağ araştırmalarına baktığımızda Bizans, ekseriyetle ihmal edilmiş ve önemsiz görülmüştür. Hâlbuki bugün üzerinde yaşadığımız topraklar, söz konusu devletin ana arazisidir ve dolayısıyla Selçuklular ile Osmanlıların bıraktığı miras kadar, bir doğu devleti olan Bizans'tan geriye kalanlar da azımsanamayacak kadar fazladır. Doğu ve Güneydoğu bölgesi araştırmalarında ise bahsettiğimiz bu boşluk daha fazla görülür. Her ne kadar bölgenin İslam hâkimiyeti ve Türk

hâkimiyeti devirleri hakkında bazı çalışmalar mevcutsa da, Roma – Bizans devri hakkında kapsamlı hiçbir araştırma yoktur.

Bu boşluğu doldurmak tabidir ki bu çalışmayla haddimiz olmamakla birlikte, amacımız bu hususa dikkat çekebilmektir. Bir diğer yandan Arap-İslam fetihleri öncesinde bölgede nasıl bir siyasi ve sosyal durumun olduğu konusunda dilimizde yapılan ilk çalışmalardan biri olması açısından önemli bulmaktayız.

Araştırmamız bir giriş bölümünden sonra üç ana bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde bölgenin fiziki coğrafyası ile VI. yüzyıldaki tarihi coğrafyası ele alınmıştır. Bu bağlamda VI. yüzyılda Bizans devletinin bölgedeki idari taksimatı ile beraber yöredeki şehir ve kaleler incelenmiştir. İkinci bölümde ise Yukarı Dicle Havzası eksenli VI. yüzyıl Bizans-Sâsâni mücadelesinin siyasi boyutları irdelenmiştir. Bu bölüm, 502 yılında Bizans devletinin içinde bulunduğu oldukça zor bir zamanda başlayan, yüzyılın ortalarına doğru Sâsânilerin üstün geldiği, ancak 591 yılına gelindiğinde Bizanslıların kesin bir zaferle çıktığı mücadelenin siyasi tarihini ihtiva eder. Çalışmamızın son bölümü olan üçüncü bölümde ise dönemin sosyo-kültürel hayatı çerçevesinde demografik ve dini yapısı ele alınmıştır. Bölgenin yerli halklı olan Süryaniler, Ermeniler ve Araplar ile bunların dini hayatı bu son kısımda genel biçimde incelenmiştir.

Burada lisans yıllarımdan beri her türlü desteğini gördüğüm, yol ve yöntem gösteren, üzerimde birçok emeği olan ve her defasında kendisinden yeni bir şey öğrendiğim, değerli Hocam Doç. Dr. Adnan ÇEVİK'e en içten teşekkürlerimi etmeyi bir borç bilirim.

Süha KONUK
MUĞLA 2011

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca medeniyetlerin beşiği olan, Greklerin “Mezopotamya”, daha sonra Arapların ise kuzeyine “el-Cezire” güneyine “Sevad” adını verdikleri Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki topraklar, çağlar boyunca çeşitli mücadelelere sahne olmuştur. Roma-Part ve ardından Bizans-Sâsâni çekişmeleri, erken ortaçağda söz konusu topraklarda cereyan eden en büyük mücadeledir. Devrin iki süper gücünün arasında vuku bulan bu savaşlar, VI. yüzyılda üst seviyeye ulaşmış ve yüzyılın sonunda Bizans üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. İşte söz konusu bu mücadelelerin en yoğun yaşandığı bölge, bugün büyük kısmı Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde olan Yukarı Dicle havzasıdır. Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı ve birçok farklı kimliğin yaşadığı bu bereketli coğrafya, iki devletin aşağı yukarı 300 yıldır süregelen çatışmasında sürekli olarak el değiştirmiş, sosyo-ekonomik dengeleri ve sosyo-kültürel faktörleriyle mücadelenin kaderini tayin etmiştir.

Bu araştırmada VI. yüzyılın başından sonuna kadar Yukarı Dicle Havzasının siyasi tarihi, coğrafi yapısı ve demografik durumu irdelenmiştir. Çalışma 3 bölümden müteşekkil olup, birinci bölümde bölgenin tarihi coğrafyası, ikinci bölümde Bizans-Sâsâni mücadelesinin siyasi tarihi, üçüncü bölümde ise bölgenin sosyo-kültürel yapısı incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bizans, Sâsâni, Roma, İran, Pers, Yukarı Dicle Havzası, Güneydoğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya.

ABSTRACT

Mesopotamia, which has been a cradle of civilizations throughout history, has always witnessed various struggles. Rome-Parthian and Byzantine-Sassanian conflicts afterwards are the biggest challenges which occurred in the territory of upper Mesopotamia in the early Middle Ages. Doubtlessly, these wars that occurred between the two super powers of the era reached the top level in the sixth century and resulted in the Byzantine rule at the end of the century. The region in which these struggles were experienced most intensely is the land of Upper Mesopotamia that we call Southeast Anatolia and is within the borders of Turkey today. This abundant geography, which is watered by the Tigris and Euphrates rivers and in which many different identities live, has continuously changed hands throughout the ongoing conflict of the two states for about 300 years and has determined the fate of the struggle with its socio-economic stability and socio-cultural factors.

In this study the political history, the geographical structure and the demographic status of Upper Mesopotamia from the beginning of the sixth century to the end were examined. The study is composed of three parts: in the first chapter the historical geography of the region, in the second chapter the political history of Byzantine- Sassanian struggle and in the third chapter the socio-cultural structure of the region were examined.

Keywords: Byzantine, Sassanian, Rome, Persia, Persian, Upper Tigris River Basin, Southeast Anatolia, Upper Mesopotamia.

KISALTMALAR

<i>age.</i>	: Adı geen eser.
<i>agm.</i>	: Adı geen makale.
<i>agt.</i>	: Adı geen tez.
<i>ayr.</i>	: Ayrıca.
<i>bkz.</i>	: Bakınız.
<i>C.</i>	: Cilt.
<i>ev.</i>	: Çeviren.
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
<i>ed.</i>	: Editör.
<i>İA</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
<i>krş.</i>	: Karşılaştırınız.
<i>s.</i>	: Sayfa.
<i>S.</i>	: Sayı.
<i>trc.</i>	: Tercüme.

KAYNAKLAR

İncelediğimiz döneme ilişkin VI. yüzyıl kaynaklarına değinecek olursak, bu dönem eserlerini birkaç başlık altında tasnif etmemiz gerekecektir. Günümüze ulaşan kaynakların hemen hepsi Hıristiyan müelliflerin kaleme aldığı Bizans (Grek), Ermeni ve Süryani tarih kayıtlarıdır. Hiçbir Sâsâni kaynağının günümüze ulaşmamış olması bizim için büyük talihsizlik olup, bu devirde cereyan eden hâdiseleri tarafsız ve doğru yorumlama konusunda biz araştırmacılara son derece büyük sıkıntılar yaratmıştır. Bu sebeptendir ki araştırmamızın başlangıcında bu kaynakları Grek, Ermeni ve Süryani kaynakları şeklinde üç kısımda incelemek, bizim için bir derecede zorunluluk haline gelmiştir.

I- Bizans Kaynakları

Araştırmamız esnasında bize en çok bilgi sunan ve Grek tarih yazıcılığının seçkin örneklerini gösteren dönemin kaynakları, bilhassa iki büyük güç arasındaki siyasi dengeleri ve oluşan konjonktürü idrak etmemiz açısından çok değerli bilgiler ihtiva etmekte, yaşanan mücadeleyi safha safha her aşamasını bize aktarmaktadırlar. Bunlardan ilk olarak Prokopios'un *Savaşlar Tarihi* isimli eserini zikretmemiz gerekecektir. Çalışmamızda bu eserin H.B. Dewing tarafından Grekçesinden İngilizceye tercüme edilmiş *Loeb Classical Library* neşrini kullandık.¹ Bu eserin tamamı 7 cilt olmakla beraber biz, Sâsâni savaşlarını anlattığı 1. cilt, *Gizli Tarih* adını verdiği 6. cilt,² son olarak da *Yapılar* adını verdiği ve İmparator Iustinianos'un

¹ Procopius, *The History of Wars*, (e.d. H.B. Dewing), The Loeb Classical Library, 1932.

² Procopius, *Anecdota*, (ed. H. B. Dewing), Loeb Classical Library, 1935. Ayrıca bu eserin Türkçesi için bkz: Prokopius, *Gizli Tarih*, (trc. Orhan Duru) İstanbul 1973.

(527-565) inşa faaliyetlerini anlattığı 7. ciltten³ sıklıkla faydalandık. Bir diğer kaynağımız ise tarihçi ve hukukçu olan Agathias'ın yazdığı, aynı zamanda Prokopios'un devamı niteliğinde olan eserdir ki⁴ 552 ile 558 yılları arasındaki kısa dönemi kapsar. Bizanslı tarihçiler arasında kayda değer bir diğer isim ise Antakya'dan 540'lı yıllarda Konstantinopolis'e gelen ve ilk Bizans evrensel tarihinin yazarı olan Malalas'dır. Eseri 565 yılına kadar gelir.⁵ Konstantinopolisli yazarların içinde bu devirde kuşkusuz en önemlilerinden biri ise Menander'dir. Zira kendisi saray muhafızı olduğundan saraya gelen elçilerin imparatorla olan görüşmelerinden bizzat haberdardır ve yazdığı eseri 558 ile 582 yılları arasındaki dönemi içerir.⁶ Yine aynı dönemde Suriye'de yaşamış bir Grek olan Evagrius'un *Kilise Tarihi* eserine de çokça başvurduk.⁷ 431-594 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu tarih, dini konularla beraber devrin hadiselerinden de geniş bilgiler aktarır. Sıklıkla başvurduğumuz eserlerden bir diğeri Theophanes ise, her ne kadar IX. yüzyıl müverrihi olsa da, kendinden önce yazılan birçok eseri görmesi ve Heraklios devrinin seferlerinin resmi kayıtlarına ulaşmış olması açısından oldukça önemlidir.⁸ Ancak VI. yüzyılın son dönemlerini ihtiva eden en mühim Grek kaynağı kuşkusuz Mısır'da doğmuş ve İmparator Heraklios'un resmi görevlilerinden Theophylact Simocatta'dır. Yazdığı tarih bilhassa Maurikios dönemini, yani 582 ile 602 yılları arasını anlatır. Son olarak da imparator Maurikios'un kaleme aldığı *Strategion* adlı eserini zikretmemiz gerekir. Söz konusu eser bir askeri taktikler kitabı olup, Bizans'ın o dönemdeki düşmanlarının savaş taktikleri ve o milletlerin özelliklerini anlatması açısından oldukça orjinaldir.⁹ Bunların dışında bilhassa VII. Yüzyılın ilk yarısına ait Hz. Adem'den 630'a kadar gelen Pascal Kroniği, (Chronikon Paschale) İmparator Heraklios'un Sâsâni seferlerini kayıt altına alması ve Konstantinopolis perspektifinden olaylara yaklaşması açısından kıymetlidir.

³ Procopius, *Buildings*, (ed. H. B. Dewing), Loeb Classical Library, 1940.

⁴ Agathias, *Historiae*, (Trc. J.D. Frendo), Berlin-New York 1975. Bu kaynağın mühim yerlerini başvuru ve araştırma eserlerindeki alıntılardan kullandık.

⁵ Malalas, *Chronographia*, (ed. E. and M. Jeffreys and R Scott), Melbourne 1986.

⁶ Menander, *The History of Menander Guardsman*, (ed. R. C. Blockley), Liverpool 1985.

⁷ Evagrius, *Ecclesiastical History*, ed. J. Bidez and L. Parmentier, London 1898.

⁸ C. Mango, R. Scott, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Oxford 1997.

⁹ Maurice, *Strategikon*, (ed. G. T. Dennis), Philadelphia 1984.

II- Süryani Kaynakları

Çalışmamızın Yukarı Dicle Havzası eksenli olması ve bölgede büyük oranla Süryani halkın varlığı dolayısıyla, tam bir araştırma için devrin Süryani tarihçiliğinden azami şekilde faydalandık. Bunun yanında VI. yüzyılda Süryani tarihçiliğinin çok önemli isimlerinin eserler vermiş olması bizim en büyük şansımızdır. Bu eserler, genellikle dini görevlerde bulunan kişiler tarafından yazılmış olup, dini konuların yanında seküler hayattan da devrin güncel hadiselerini barındırması açısından çok önemlidir. Yararlandığımız bu kaynaklardan ilk olarak Amida'lı bir manastır rahibi olan Mar Yeşua'nın eserini zikretmemiz gerekir. 494-506 yılları arasındaki hadiseleri anlattığı Vakayiname tarzındaki eseri¹⁰ bölge tarihi açısından oldukça mühim olmakla beraber son derece orijinal bilgiler içerir. 465-536 yılları arasında yaşamış olan bir diğer Süryani müellif Zachariah'ın eseri ise 569 yılında Amida'da derlenmiştir. Dönemin kilise hadiselerinin yanı sıra güncel olaylara da sıklıkla değinmiştir ve çokça başvurduğumuz kaynakların arasındadır.¹¹ Diğer bir eser ise 558 yılında İustinianos tarafından Konstantinopolis'e patrik olarak atanan Efesli İoannes / Yuhanna'nın yazdığı tarihtir.¹² Tüm Süryani tarihçilerde olduğu gibi monofizit çerçeveden yazılmış bu eser devrin Süryani müellifleri arasında verdiği orijinal bilgiler ve kullandığı kaynaklar bakımından şüphesiz en kıymetlilerindedir. Bunların yanı sıra her ne kadar XII. ve XIII. yüzyıl eserleri olsalar da günümüze ulaşmamış VIII. yüzyıl kaynağı olan Tell Mahre'li Dionysius'dan¹³ istifade eden Süryani Mihail ve Abu'l Farac'ın tarihleri de sıralamamız gereken bir diğer eserlerdir.¹⁴

III- Ermeni Kaynakları

Devrin tek Ermeni kaynağı olarak Sebeos'un yazdığı tarihi zikredebiliriz. VI. yüzyıl sonundan VII. yüzyıl başına kadar bilhassa Maurikios ve Heraklios

¹⁰ Mar Yeşua, *Vakaayi' name*, (Trc. Mualla Yanmaz), İstanbul 1958.

¹¹ J.F.Hamilton and E.W.Brooks, *The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mytilene*, London 1899.

¹² John of Ephesus, *Lives of the Eastern Saints*, (ed. E. W. Brooks), 1925.

¹³ Bu eser batı literatüründe Zuqnin kroniği olarak da bilinir.

¹⁴ Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, (Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999.

dönemlerini anlatan bu eser,¹⁵ Ermeni perspektifini ve bakış açısını kavrayabilmemiz için oldukça önemlidir. Ayrıca Bizans ve Sâsâni imparatorluklarının bu dönemde Kafkaslarda yapmış olduğu mücadeleler için bilhassa daha mühimdir.

IV- İslam Kaynakları

Bizans-Sâsâni mücadelelerine ışık tutan herhangi bir Sâsâni kaynağı günümüze ulaşmamasına rağmen, 9. yüzyılda yaşamış İran'lı bir müellif olan ve İslam tarihçiliği açısından çok önemli bir yerde duran Taberi'nin tarihinin¹⁶ bizim için ayrı bir yeri vardır. Zira Sâsâni devletinin o dönemdeki iç işleri hakkında hiçbir Bizans kaynağında olmayan bilgileri ihtiva eder. Özellikle VI. yüzyılın sonralarındaki Sâsâni devletinde Behram Çobin isyanı, Sâsâni hakimiyeti altında yaşayan Arapların aşağı Mezopotamya topraklarına yaptıkları akınlar ve yine Sâsânilerin Azerbaycan ve İran'da Türklerle olan çatışmalarını detaylı olarak aktarır. Üzerinde durulması gereken İslam kaynaklarından bir diğeri ise 940 yılında İran'da doğmuş Ebu'l Kasım Firdevsi'nin kaleme aldığı Şehname'dir.¹⁷ Eserin muhteviyatı tarih öncesi zamanlardan başlayıp Sâsâni döneminin sonlarına kadar gelen ve İran hükümdarlarının icra ettiği İran-Turan savaşlarıdır. Mitolojik unsurlar oldukça fazladır fakat devrin Sâsâni hükümdarları hakkında çarpıcı hikayeler destan olarak aktarılır.

V- Araştırma Eserler

Yukarıda saydığımız ana kaynaklar kadar çalışmamızda bize yardımcı olan ve çalışmamızın seyrini belirleyen, dönemin siyasi tarihini konu edinen araştırma eserlerin başında Geoffrey Greatrex ve Samuel Lieu'nun hazırladığı iki ciltlik *The Eastern Roman Frontier and the Persian Wars* (Romanın Doğu Sınırı ve Pers Savaşları) adlı çalışma gelmektedir. Ancak biz bu iki ciltlik eserin bilhassa 363 ile

¹⁵ Sebeos, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, (ed. R.W.Thomson, T. Greenwood), Liverpool 1999.

¹⁶ Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (trc. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir), İstanbul 1991.

¹⁷ Firdevsi, *Şahname*, (trc. Necati Lugal), İstanbul 2009.

630 yılları arasındaki mücadeleyi konu edinen ikinci cildini kullandık.¹⁸ Bir diğer önemli eser ise Michael Whitby'nin kaleme aldığı *The Emperor Maurice and His Historian Theophylact Simocatta* (İmparator Maurikios ve Tarihçisi Theophylact Simocatta) isimli çalışmadır. Siyasi tarih için oldukça yararlı olan bu eserlerden başka, fiziki coğrafya için A. Necdet Sözer'in *Diyarbakır Havzası* adlı çalışmasına¹⁹, tarihi coğrafya kısmı için ise Ernst Honigmann'ın *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* adlı eserine, Adnan Çevik'in *XI. ve XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi* adlı yayınlanmamış doktora tezine²⁰ ve yakın zamanda yapılan son çalışmalardan biri Anthony Comfort'un *Roads on the Frontier Between Rome and Persia* (Roma ve Persia Arasındaki Sınır Yolları) adlı yayınlanmamış doktora tezine sıklıkla başvurduk.²¹ Bunlar içinde hocam Adnan Çevik'in eseri her ne kadar XI-XIII. yüzyılları ihtiva etse de, tarihi coğrafya kısmı bizim için de son derece kıymete sahiptir. Bölgenin dini yapısı hakkında ise bilhassa Mehmet Çelik'in *Süryani Kilisesi Tarihi* adlı çalışmasını²² ve Turhan Kaçar'ın *Geç Antikçağda Hıristiyanlık* adlı kitabı²³ ile konuyla alakalı makalelerinden faydalandık. Bu başlıca eserlerin yanı sıra çok sayıda, konuyla ilgili spesifik makale ve başvuru eseri maddeleri de araştırmamız boyunca kullandığımız kaynaklar arasındadır.

---

¹⁸ Greatrex, G. - Lieu, S., *The Eastern Roman Frontier and the Persian Wars AD.363-630*, New York 2002.

¹⁹ A. Necdet, Sözer, *Diyarbakır Havzası*, Ankara 1969

²⁰ Çevik, Adnan., *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

²¹ Comfort, Anthony, M., *Roads on the Frontier Between Rome and Persia*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi/ Exeter Üniversitesi) 2008.

²² Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.1, İstanbul 1987.

²³ Kaçar, Turhan, *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, İstanbul 2009.

GİRİŞ

Coğrafi konumu dolayısıyla Helenlerin “iki nehir arası” adını verdikleri Mezopotamya, Fırat ile Dicle nehirlerinin suladığı, insanlığın ilk yerleşim merkezlerinden biri olup, tarih boyunca birçok medeniyetin zeminini teşkil etmiştir. Bereketli topraklara sahip olmasından dolayı toplumların ilgisini çeken ve göç alan bu coğrafya, dolayısıyla insanlık tarihi boyunca her dönem çetin mücadelelere sahne olmuştur. Bu çatışmalar ve savaşlardan kuşkusuz bölgede en derin izler bırakanı Roma ile İran dünyası arasında aşağı yukarı 400 yıl boyunca kesintisiz cereyan eden çekişmedir.

Anadolu’da söz konusu Roma-İran mücadelesi, III. yüzyılda başlayan ve VII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir nevi savaşlar silsilesidir. Roma ile Pers devletlerinin Anadolu’nun doğu vilayetlerindeki bu hâkimiyet çatışması, ilerleyen dönemlerde bu iki devletin selefleri Bizans ve Sâsâniler döneminde de durmamış, aksine daha da şiddetlenerek devam etmiştir.¹

Roma ve İran arasındaki ilişkileri üç ana safhada inceleyebiliriz. Birinci kısmı III. yüzyılın başlarından imparator Julian’ın ölümüne (363) kadar geçen dönemdir ki; bu dönemde Sâsâni hanedanı, kendini İran devletinin eski bir hanedanı olan Akamenid sülalesine dayandırarak eski Akamenid topraklarında hak iddia etmiş ve keskin bir politika takip etmiştir. Örneğin Kral Ardaşir, Romalılarla ilk temasında Dicle nehrinin sınır olmasını reddederek tüm Anadolu’nun idaresini ele almak

---

¹ Erken dönem Roma-Pers çatışması için en geniş ve son çalışmalardan biri bkz: Michael H, Dodgeon – Samuel N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the persian Wars AD. 226-363*, New York 2002.

istemiştir. Bu keskin Sâsâni politikasını I. Şapur'da (243-273) sürdürerek bu dönemde büyük fetihler gerçekleştirmiştir.²

Bununla beraber Romalılar bu yeni saldırgan komşularının gücünü kavramaya başlayarak onların Partlardan çok daha kuvvetli olduğunu görmüştü. Yinede III. yüzyılın sonlarında Romalılar askeri olarak Sâsâniler üzerinde geçici bir üstünlük kurmuşlar ve 298 yılında Diocletian ile Narses arasında imzalanan anlaşma ile Sâsânilere bir süreliğine boyun eğdirmeyi başarmışlardı. Romalıların Sâsâniler üzerine kurdukları bu geçici üstünlükle beraber 314 yılında Ermenilerin de Hıristiyanlığa geçişleri ile birlikte Roma, bölgede önemli bir müttefik kazanmıştı. 335 yılında imparator Büyük Konstantin'in ölümünden sonra Sâsâni topraklarına önemli bir sefer başlamış, ancak bu seferi takip eden 20 yılda İranlılar büyük atlımlar yaparak doğuda tüm dengeleri değiştirmiş ve sınır şehirlerinde büyük baskı uygulamıştı. Romalılar ise bunun karşısında pek bir varlık gösteremedikleri gibi 363 yılında Sâsâni zaferiyle sonuçlanan bir anlaşmayı onaylamak zorunda kalmışlardı.³ Böylece mücadelenin ilk safhası olarak nitelendirdiğimiz bu dönem, Sâsâni üstünlüğü ile sona ermişti.

Mücadelenin ikinci safhası olarak değerlendirdiğimiz dönem ise Julian'ın 363 yılında ölümünden V. yüzyılın sonuna kadardır ki bu dönemde savaşlar çok nadirdir. Doğu Anadolu'da bulunan Armenia bölgesinin paylaşımı 384 yılında I. Theodosios ile III. Şapur tarafından kabul edilmiş ve ciddi sorunlar ortadan kaldırılmıştı.⁴ Bununla beraber geriye yalnızca iki sorun kalıyordu. Bunlardan ilki 421 yılında Sâsâni topraklarından kaçan Hıristiyanların Bizans'a sığınması ve bundan dolayı başlayan savaş,⁵ ikincisi ise 440 yılında Sâsâni kralı II. Yezdgird'in Bizans imparatoru II. Theodosios'un balkanlarda Hunlarla, Afrika'da ise Vandallarla

---

² Michael Whitby, *The Emperor Maurice and His Historian Theophylact Simocatta*, Oxford 1988, s.202-203.

³ Konu hakkında bkz: Geoffrey, Greatrex – Samuel N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363-630*, New York 2002, s.1-8.

⁴ Bkz. Greatrex, G., Lieu, S., *a.g.e.*, s.16-17.

⁵ Bkz. Greatrex, G., Lieu, S., *a.g.e.*, s.38-43.

uğraşmasını fırsat bilerek doğuda bir takım tavizler istemesinden dolayı patlak veren savaştır.⁶

Çekişmelerin üçüncü ve son safhası ise VI. yüzyılda başlamıştır. Bu yüzyıl aynı zamanda Bizans ve Sâsâni devletleri arasında da yeni bir dönemdir. V. yüzyılda sorunlar büyük oranda diplomasi ile hallolurken, bu yüzyılda diplomasi çare olmamış, üstüne üstük mücadele daha da kızışmıştır. Barış devam ederken her iki devlet de birbirine kuşkuyla bakmakta, nitekim bunun için sınır hattındaki kale ve şehirler güçlendirilmekte ve bölgeye askeri birlikler takviye edilmektedir. Tüm bu hazırlıklar şüphesiz yaklaşmakta olan ve ne zaman başlayacağı belli olmayan savaş içindi. Sonunda Sâsâni devleti, Hazar geçitlerinden sürekli olarak akın eden ve hem Sâsâni topraklarını hem de Bizans hâkimiyetindeki bölgeleri yağmalayan Eftalit Hunları ile başa çıkmak için Bizans'tan maddi yardım talep etti. İmparator Anastasios'un bunun üzerine yazılı bir anlaşma talep etmesi Sâsâni kralını kızdırmış olacak ki, 502 yılında Kavad Bizans topraklarına atılarak mücadelenin son ve en önemli safhasını başlatmış oldu.⁷

Burada araştırmacıların genel olarak atladığı bir hususu belirtmek gerekirse, savaşın patlak verdiği bu dönemde aşağı Mezopotamya olarak nitelendirilen ve Sâsâni hâkimiyetinde bulunan topraklarda bazı kaynakların belirttiğine göre Dicle'nin taşkınlarından oluşan sel tahribatları sebebiyle kıtlıklar meydana gelmiştir. Oluşan bu ortamda Sâsânilerin Yukarı Dicle'de Bizans hâkimiyetinde bulunan verimli arazilere sahip olma istekleri ortaya çıkmış olabilir. Bunun yanı sıra Bizans devletinin bu dönemde Balkan topraklarında yaşadığı sıkıntılar ile dikkatini batıya vermesi, doğuda da zayıf düşmesine sebep olmuştur. Nitekim Kral Kavad'ın Anastasios'tan haraç ister gibi talepte bulunması Bizans'ın içinde bulunduğu zor duruma mühim bir işarettir. Dolayısıyla Bizans topraklarına girmek için bahane arayan Kavad'ın, imparator Anastasios'un kabul etmeyeceğini bilerek böyle bir talepte bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁶ Bkz. Greatrex, G., Lieu, S., *a.g.e.*, s.43-45.

⁷ Michael Whitby, *a.g.e.*, s.206.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUKARI DICLE HAVZASININ COĞRAFİ YAPISI

Konumuz olan VI. yüzyıl Yukarı Dicle havzası eksenli Bizans-Sâsâni ilişkilerinin siyasi boyutuna girmeden önce bölgenin coğrafi özelliklerini ve idari taksimatını ele almak gerekir. Zira hem incelediğimiz yüzyıl, hem de önceki yüzyıllar açısından bölgenin coğrafi konumu ve stratejik özelliği, üzerinde vuku bulan hadiseler açısından belirleyici unsur olmuştur. Bunun için önce bölgenin fiziki coğrafyasına, daha sonra da VI. yüzyıl tarihi coğrafyasına değineceğiz.

A- Fiziki Coğrafya

Çalışmamızın zeminini oluşturan Yukarı Dicle Havzası, daha öncede belirttiğimiz gibi Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak il sınırları dâhilindeki bölgeleri ihtiva eder. Ancak daha çok Fırat nehrinin kuzey kısmı ile alakadar bulunan Urfa havalisinden de (Osrhoene), tarihi coğrafya kısmında bahsetmeyi uygun gördük. Zira VI. yüzyılda Urfa çevresi ile incelediğimiz Yukarı Dicle havzasının tarihi seyri bir bütünlük arz etmektedir.

Yukarı Dicle havzası, Güneydoğu Anadolu'nun doğu kesimini teşkil eden Dicle nehrinin kuzey yarısında yer alır. Havza; batıdan Karacadağ volkan kütlesi (1919 m.), kuzeyden ve doğudan Güneydoğu Toroslar yayının dış kenarları, güneyden de Mardin-Midyat eşiği ile çevrelenmiştir. Dicle nehri ve kolları tarafından kat edilen bu çukurluk saha, irtifai 500-1000 m. Arasında değişen eski bir aşınım sathına tekabül eder.⁸ Havzanın kuzey hududunda yer alan kenar kıvrımları sistemi irtifaları 1300-1550 m. Arasında değişen Kilise dağ, Hacertum dağı, Erbat dağ,

---

⁸ A. Necdet, Sözer, *Diyarbakır Havzası*, Ankara 1969, s.3. Ayr. bkz. Adnan, Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s.15.

Hazine dağı, Cumat dağı, Golapdağı ve Dodan dağı gibi antiklinallerden müteşekkildir.⁹ Güneyini kuşatan Mardin bloku, genellikle doğu-batı istikametinde uzanmakta ve batıya doğru Karacadağ'da bir virgasyon yapmaktadır. Güneydeki Arap platformu arasında yükselen bu eşik, ortalama 1000-1500 m. irtifadaki bir takım dağ sıralarını ihtiva eder. Ayrıca söz konusu Mardin-Midyat eşiği, Türkiye'nin en eski jeolojik formasyonlarına sahip bulunmaktadır. Havzanın batı kenarında yer alan Karacadağ ise bazaltik lavlardan müteşekkildir ve esas itibariyle büyük bir lav kalkanından ibarettir.¹⁰

Havzanın akarsu kaynaklarına değinecek olursak, Dicle nehri ve kolları tarafından örülmüş bir bölge görünümündedir. Bütün uzunluğu 1900 km olan Dicle nehrinin Türkiye sınırları içerisinde uzunluğu 450 km'dir. Nehir, kaynağını havzasının kuzeybatısında ve fakat dışında bulunan Hazar gölünden alır. Dicle nehri kaynak noktasından itibaren Dibni çayıyla birleştiği Delucan mevkiine kadar Ergani veya Maden suyu adıyla anılır. Delucan mevkiinden itibaren güney istikametine dönen Dicle, Diyarbakır önlerine gelerek şehre 7.5 km mesafede sağ tarafından gelen Dankıran çayını bünyesine alır. Ambar köyü civarında Ambar çayının sularıyla birleşir. Bundan sonra Dicle nehrine sırasıyla sağ taraftan Göksu ve Aşağı Hanik çayları ile sol taraftan da Kuruçay, Salat çayı ile Batman, Garzan ve Botan çayları karışmaktadır. Dicle'nin asıl önemli kollarını işte bu Batman su ile Garzan çayı teşkil eder.¹¹

Yukarı Dicle havzasının iklim özelliklerine baktığımızda kontinental bir step ikliminin özelliklerini taşır. En düşük suhunetlerin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, buna karşılık yaz mevsiminin çok sıcak ve kurak geçmesi, yağış konusundaki bazı yerel farklılaşmalara rağmen ana çizgide Akdeniz tipi bir yağış rejimi bölgede varlığını gösterir. En soğuk ay olan Ocak ayında ortalama sıcaklık 1.5 C⁰ ile 2.3 C⁰ arasında değişir. En sıcak ay Temmuz'da ise ortalama 30.4 C⁰ ile 31.0 C⁰ arasında oynar.¹²

---

⁹ A. Necdet, Sözer, a.g.e., s.9.

¹⁰ A. Necdet Sözer, a.g.e., s.11.

¹¹ A. Necdet Sözer, a.g.e., s.27.

¹² A. Necdet Sözer, a.g.e., s.16.

B- Tarihi Coğrafya

Yukarı Dicle, güneyde Sincar'dan/Singara başlayıp kuzeyde Toroslara varan, iki imparatorluğun sınır hattının hiçbir tampon bölge olmaksızın iç içe geçtiği bir konumda yer alır. VI. yüzyılda icra edilen seferlerin büyük bir kısmı bu bölge üzerinden gerçekleştirilmiştir. Şüphesiz bunun en büyük sebebi, iki devletinde birbirine saldırmak için kuzeydeki dağlık Kafkaslar ve güneybatıdaki Suriye çöllerini kullanmak yerine en kolay güzergâh olan Yukarı Dicle havzasını tercih etmeleridir. Ayrıca bölgede birbirlerine oldukça yakın müstahkem mevki ve şehirlerin de bunda etkisi oldukça büyüktür. Örneğin Yukarı Dicle havzasının güneyinde Roma garnizonu Dara ile Sâsâni garnizonu Nisibis arasında sadece 25 km vardır. Keza kuzeyde Martyropolis'teki Roma garnizonunu gözetleyen Akbas kalesi ve Nisibis'i tepelerden gözetleyen Nasturi manastırları, bölgedeki iç içe geçmişliği özetleyen birer örnektir. Dolayısıyla VI. yüzyılda bölgedeki mücadele, sıklıkla kuşatma ve lokal yağmalama girişimlerinden müteşekkildir. VI. yüzyılda altın çağını yaşayan manastır hayatıyla ve köyleriyle Tur Abdin'in güneydeki sarp kesimleri, Sâsânileri engelleyen doğal bir bariyer konumundadır.¹³

İncelediğimiz dönem itibariyle Yukarı Fırat ve Dicle havalisinin tarihi coğrafyası, dönemin Bizanslı idarecileri ve kaynak müellifleri tarafından tabî olarak birkaç kısma ayrılmıştır. Roma'nın doğudaki en geniş sınırlarına ulaştığı III. yüzyılda ki durumuna baktığımızda, bölgede Osrhoene, Sophanene, Arzanene, Corduene, Rehimene, Moxoene, Zabdicene ve Adiabene gibi bölge isimleri ile karşılaşmaktayız. Dönemin Sâsâni sınırına göre ortaya çıkan bu idari taksimat, esas olarak Dicle nehrinin iki kıyısında kalan arazileri idare etmek için oluşturulmuştur.¹⁴ III. yüzyılın başlarında hal böyle iken incelediğimiz VI. yüzyıla doğru geldiğimizde dönem kaynakları bölgede sadece Osrhoene, Sophanene, Beth Arabaye ve çok nadir olarak Arzanene'den bahsederler. Bunun sebebi ise şüphesiz aşağı yukarı iki yüzyıl boyunca bölgenin büyük kısmının Sâsâni hâkimiyetinde kalmış olmasıdır. Söz konusu bölgelerin sınırları konusunda kesin yargılarda bulunamamamıza rağmen hâkimiyet alanları ile içinde barındırdığı şehir ve kaleleri zikredeceğiz.

¹³ Söz konusu bölgenin arkeolojik kalıntıları için bkz: Gertrude Bell, *Amurath to Amurath*, London 1921, Chapter 8. (Günümüze ulaşamayan bazı kalıntılar için bilhassa önemlidir)

¹⁴ Konu için bkz. E. Honigmann, *a.g.e.*, s.1-4.

Bunun yanında VI. yüzyıldan önce sıklıkla kullanılan ancak bu yüzyılda terk edilen, ya da önemini kaybeden bazı şehir ve kaleleri de konuya girmeden önce burada belirtmek faydalı olacaktır. Bunların başında kuşkusuz Bizanslı müelliflerin *Cephas* olarak zikrettiği modern adıyla Hasankeyf olarak bilinen mevki gelmektedir. Geçmiş Asur dönemine kadar uzanan *Cephas*'ın Bizans için önemi IV. yüzyıldadır. Zira imparator Büyük Constantinos'un oğlu Constantios (337-361), Sâsâni sınırının savunulması için bölgede iki müstahkem inşa ettirmiştir ve bunlardan ilki Tur Abdin dağlarının yüksek bir mevkinde bulunan Rhabdios, diğeri ise *Cephas*'dır.¹⁵ Günümüzde Batman iline kuş uçuşu yaklaşık 30 km uzaklıkta bulunan *Cephas*, Dicle nehrinin güney kıyısında, sarp ve dik bir tepenin üzerinde konumlanmıştır. Gerek o dönemde Arzanene bölgesinden gelen kara yolu güzergâhı gerekse de nehir yolu için oldukça stratejik bir öneme sahip olan *Cephas*, söz konusu IV. yüzyılda Bizans'ın en önemli sınır savunma garnizonlarından biridir.¹⁶ VI. Yüzyıla geldiğimizde devrin önemli tarihçilerinden Prokopios, *Cephas*'ın ismini eserinin tek bir yerinde zikrederek¹⁷ bu devirde *Cephas*'ın önemini yitirdiğinin en büyük delilini bize sunmaktadır.¹⁸

Bir diğeri önemli IV. yüzyıl kalesi ise günümüz Şırnak ilinin İdil ilçesine bağlı Hendekköy'de bulunan Bezabde'dir. Dicle nehrinin güney kıyısında bulunan bu kale, muhtemelen yine imparator Konstantios zamanında inşa edilmiştir. Dicle nehrinin sınır olmasından dolayı bu bölgenin güvenliğini üstlenmiş olan Bezabde, 360 yılında Sâsâni hâkimiyetine girdikten sonra Bizans'ın tekrar bu bölgeye dönememesi üzerine kesin olarak elden çıkmış ve akıbeti meçhul duruma düşmüştür. Antakyalı asker-tarihçi Ammianus Marcellinus'un naklettiğine göre çifte surla korunan¹⁹, son derece güçlü bir kale olan Bezabde, bu dönemin önemli garnizonlarından biri idi.²⁰

¹⁵ Bkz. E. Honigmann, a.g.e., s.3.

¹⁶ Bkz. Besim Darkot, "Hısn Keyfâ", *İA*, C.5-1, s.452.

¹⁷ Prokopios, *Buildings*, II. 4.14.

¹⁸ Hasankeyf hakkında son çalışmalardan biri bkz: Ali, Mıynat, *Bir Ortaçağ Kenti Hasankeyf*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2008;

¹⁹ Bkz. Ammianus Marcellinus, ed. John C. Rolfe, Loeb Classical Library, 1935, XX. 7. 1.

²⁰ Bezabde hakkında tafsilat için bkz: Adnan Çevik – Süha Konuk, "Roma-Sâsâni Mücadelesinden İslam Hâkimiyetine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası", *Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2011, s.19-33.

(Dignas, Beate, – Winter, Engelbert., *Rome and Persia in Late Antiquity*, Cambridge 2007, s.127)

I- Sophanene Bölgesi (Σοφανηνή)

“Dicle nehrinin ötesindeki araziler” bazı Romalı müelliflerce *Transtigritiane* olarak zikredilir.²¹ İşte bu bölgelerden biri olan Sophanene, hemen hemen Dicle nehri ile Batman çayı (Nymphios) arasında kalan bölgedir. Batıdan ve güneyden Dicle ile sınırlandırılan bu bölge, doğuda Batman çayı, kuzeyde ise Toros silsilelerinin eteklerinde son bulur. Büyük oranla nehirlerin sınırlandığı bu bölge, Bizans-Sâsâni mücadelelerinde ve bilhassa VI. yüzyılda son derece aktif bir konumda yer almıştır. Zira söz konusu Batman çayı iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiş ve mücadelenin her safhasında Sâsânilerin saldırdığı ilk bölgelerden olmuştur. Bölgenin baş ve yegâne şehri Martiropolis (Silvan) olmasına rağmen Dicle’nin batısında yer alan Amida’da bu bölge içinde yer alır.

²¹ Bkz. Ammianus Marcellinus, XXV,7.9.

a) Martyropolis = (Μαρτυροπολις) :

Diyarbakır'ın 80 km kuzeydoğusunda bulunan ve modern ismiyle Silvan olarak bilinen Martyropolis, günümüzde küçük bir ilçe merkezi olsa da, geçmişte Bizans'ın bölgedeki önemli garnizonlarından biridir. Kuzey sırtını Toroslara yaslamış olan Martyropolis'in içinden geçen Farkin suyu, şehir için büyük önem arz eder. Şehrin kuruluş tarihi konusunda çok çeşitli görüşler mevcuttur ancak en bilinen ve kabul edilene şehrin Marutha adında Hıristiyan bir ruhani tarafından kurulduğudur. Söz konusu kişi imparator Arcadius ve II. Theodosios ile I. Yezdigird arasında arabulucu rolü üstlenmiş önemli bir din adamıdır.²² Tarihi faaliyeti takriben 383-430 yılları arasına rastlayan Marutha, Sâsâni imparatoru I. Yezdigird'den izin alarak kurduğu şehre İran'da ölen Hıristiyan şehitlerin naaşlarını getirip gömdüğü için buraya "şehitler şehri" manasına gelen Martyropolis ismi verilmiştir.²³

(Martyropolis şehir planı – A. Gabriel'in Eserinden)

298 yılındaki anlaşma itibariyle Roma hâkimiyetinde bulunan Sophanene bölgesi, 363 yılındaki Bizans için son derece ağır şartlar içeren anlaşmada bile

²² Marutha hakkında bir inceleme bkz: Ralph Marcus, "The Armenian Life of Marutha of Maipherkat", *The Harvard Theological Review*, Vol. 25, No. 1 (Jan., 1932), s. 47-71.

²³ Adnan, Çevik, *a.g.t.*, s.60-61 ; V. Minorsky, "Meyyafarîkin", *İA*, C.8, s.196.

Romalıların hâkimiyetinde kalmış, sınır Nymphios nehri olarak belirlenmiştir. Martyropolis ise gerek sınır bölgesindeki konumu itibariyle gerekse de Nymphios'a yakınlığı ile son derece mühim bir garnizon şehir halini almıştır. 527 yılında tahta geçen İmparator I. İustinianos, doğu sınırına bir hayli önem vermiş, Martyropolis'in o zamanki sahip olduğu surları tahkim ettirerek yüksekliğini iki katına çıkartmıştır.²⁴ Ayrıca şehir bu kuvvetlendirme faaliyetinden sonra İustinianopolis adını almıştır. Martyropolis VI. Yüzyıl boyunca 591 yılı anlaşmasına kadar birkaç kez iki devlet arasında el değiştirmiş ve çetin kuşatmalar geçirmiştir.²⁵ 589 yılında Sâsânilerin eline geçen şehir, neticede imparator Maurikios döneminde 591'de yapılan anlaşma ile tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir.²⁶

b) Amida = (Αμίδα) :

Dicle'nin batı yakasında yer alan ve bugünkü ismi Diyarbakır olan Amida, ortalama 650 metre yükseltide, bir ucu Karacadağ ile Dicle kıyılarına kadar uzanan geniş bazalt platonun doğu kenarında ve kendisini üç taraftan çevreleyen nehre hâkim bir mevkide kurulmuştur.²⁷ Amida'nın Bizans hâkimiyetinden önceki devirlerdeki durumu hakkında elimizde net bilgiler olmamasına rağmen buranın tarihi bazı araştırmalarda M.Ö. 3000 yıllarında hüküm sürmüş Hurriler'e kadar götürülebilmektedir.²⁸ Gerçektende Amida'nın bu tarihi birikimi tesadüf olmamakla birlikte kesin olarak şehrin coğrafi özelliklerinden kaynaklanmış bir durumdur. Bölgedeki doğu-batı, kuzey-güney istikametleri üzerinde kavşak nokta olan Amida, ticaret yollarına ve askeri güzergâhlara son derece hâkim bir konumdadır.

²⁴ Bkz. Prokopios, B. III. 2.11-14.

²⁵ V. Minorsky, a.g.m., s. 197.

²⁶ Martyropolis'in coğrafi yapısı ve tarihi kalıntıları hususunda bkz: T.A. Sinclair, *a.g.e.*, C.3, s. 287-291.

²⁷ Adnan Çevik, *a.g.t.*, s.48.

²⁸ Besim Darkot, M. Halil, Yınanç, "Diyarbakır", *İA*, C.3, s.602; Adnan Çevik, *a.g.e.*, s.49.

(Amida Şehir Planı – A. Gabriel'in Eserinden)

Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus, imparator Constantios (337-361) Amida'yı tahkim ettirmeden önce buranın küçük ve önemsiz bir yer olduğundan söz eder.²⁹ İmparator Constantius ise buranın önemini fark ettiği için şehri dayanıklı surlarla çevirtmiştir. Söz konusu surlar günümüze kadar ulaşabilmiştir ve muazzamlığı ile Roma'nın o dönemdeki kudretine açıkça delil olmaktadır.³⁰ 363 yılında iki devlet arasında imzalanan anlaşma neticesinde Nisibis'in Sâsâni devletinde kalması, buradaki çok sayıda Hıristiyan'ın Amida'ya göç etmesine sebep olmuş ve şehrin gelişiminde önemli ölçüde rol oynamışlardır.³¹ VI. yüzyılda çeşitli mücadelelere sahne olan Amida, bilhassa İustinianos devrinde (527-565) birkaç kez Sâsânilerin saldırılarına uğramış³² ve imparator tarafından Prokopios'un da kaydettiği bazı onarımlardan geçmiştir.³³

²⁹ Ammianus Marcellinus, XVIII, 9.

³⁰ Diyarbakır surları için bkz. T.A. Sinclair, a.g.e., C.3. s.167-176. Ancak meşhur Fransız arkeolog ve sanat tarihçi Albert Gabriel, sözkonusu Constantius surlarının bugün sadece şehrin doğu kısmında var olan surlar olduğunu belirtmekte ve araştırmacılarca da bu görüş kabul edilmektedir. Bkz: Besim Darkot, a.g.m., s. 603.

³¹ Ernst Honigmann, "Nasibin", IA, C.9. s.101.

³² Bkz. Prokopios, I.7.3; B. III.5.4; I.7.29 ; I.9.20; I.7.34.

³³ Prokopios, B.II.4.14.

(Sophanene ve Arzanene Bölgesi)

II- Arzanene Bölgesi (Αρζανηνή)

Transstigritiane bölgelerinden bir diğeri olan Arzanene bölgesi, 298 yılı anlaşması ile birlikte Roma hâkimiyetine girmiş³⁴, ardından gelişen süreçte 363 yılı anlaşması ile Sasaniler'e verilmiş ve bölgenin batısında bulunan Nymphios nehri iki devlet arasında sınır olmuştur.³⁵ Bölgenin batısını Nymphios sınırlandırırken, güneyini Dicle nehri, kuzeyini ve doğusunu ise Toros silsileleri çevrelemektedir. Ayrıca doğu sınırı Bohtan çayı olarak da kabul edilir.³⁶ Günümüze ulaşan kaynaklarda Arzanene bölgesi hakkında elimizde çok az malumat mevcuttur. Zira uzun yıllar Sâsâni hâkimiyetinde kalmış olmasından dolayı Bizans müelliflerince pek bilinmeyen bir bölgedir. Ancak VI. yüzyıl sonlarında bilhassa imparator Maurikios

³⁴ Bkz. E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 2. ; M. H. Dodgeon, Samuel N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars 226-363*, London-New York 1991, s.116.

³⁵ E. Honigmann, *a.g.e.*, s.3.

³⁶ Michael, Whitby, "Arzanene in the Late Sixth Century", *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, ed. S. Mitchel, Oxford: B.A.R., 1983, s. 205

döneminde (582-602) yoğun Bizans saldırılarına maruz kalmış olduğundan bu dönemde azda olsa kaynaklar Arzanene bölgesini zikretmektedirler.

Arzanene bölgesi 591 yılında yapılan anlaşma bağlamında Bizans'a devredilmiş, bölgedeki İslam fetihlerine kadar da bu devletin elinde kalmıştır. Arzanene içinde hangi şehir ve kalelerin olduğu konusuna geldiğimizde dönem kaynakları Aphoum, Chlomaron ve Akbas'dan söz etmektedirler. Ancak bunların dışında Shemkart adında bir kalenin Sophanene'de mi yoksa Arzanene'de mi olduğu konusu tartışmalıdır.³⁷

a) Chlomaron = (Χλομαρών) ve Aphoumon = (Αφουμών) :

Araştırmacılar Chlomaron ve Aphoumon kentlerinin bu bölgede yer aldığı konusunda hem fikirdilerse de, lokalizasyonları meselesi konu hakkında yakın zamanda yapılmış çalışmaya kadar netleştirilememiştir.³⁸ 2007 ve 2008 yıllarında bölgede Türk Tarih Kurumunun desteklediği, Prof. Dr. Salim CÖHCE başkanlığında yürütülen ve benimde öğrenci iken içinde bulunduğum yüzey araştırmaları sonucundaki gözlemlerimiz ile bu iki mevkiinin Batman ilinin 40 km kuzeydoğusunda, günümüzde Oyuktaş mezrasına bağlı olduğu tesbit edilmiştir.³⁹ Zira bölgede kaynaklardaki tasvirlerle en uygun yer burası olmakla beraber elimizdeki dönem kayıtları da bunu doğrulamaktadırlar. Chlomaron ve Aphoumon'u, Garzan çayı birbirinden ayırmaktadır ve Chlomaron çayın doğu kıyısında iken Aphoumon batı kıyısında yüksek ve düz bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Dönem kaynaklarında Aphoumon bir kale, Chlomaron ise şehir olarak zikredilir.⁴⁰ Söz

³⁷ Bkz. M. Whitby, a.g.m., s.209-210.

³⁸ Bazı batılı gezginler ve arkeologlar bölgeye gelse de, söz konusu yerlerin tarihi süreçteki rolünü bilmedikleri için üzerinde fikir yürütememişlerdir. Bir arkeolog olan T. Sinclair gerek Aphoumon, gerekse de Chlomaron'u görmüş, detaylı planlarını çizmiş ancak bunların tarihi konusunda bir görüş belirtmemiştir. Bkz. T.A.Sinclair, *a.g.e.*, C.3. s.297-302. Aphoumon'dan "Zercel kale", Chlomaron'dan ise buranın yerel ismi olan "Golamasya" olarak bahseder.

³⁹ Chlomaron daha sonraki devirlerde Anadolu Türkmen beyliklerinden Dilmaçoğlu'na başkentlik yapmış bir şehirdir. Tafsilat için bkz: Adnan, Çevik, "Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti : Erzen", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Ed. Salim Cöhce-Adnan Çevik, İstanbul 2009, C.1, s. 241-256

⁴⁰ Bkz. Theophylact Simocatta, II.7.6-8.12; I.12.1-3 ; II.9.4-9; III.15.14. ; John of Ephesus, VI. 15.

konusu iki mevkiinin arasındaki bağlantıyı ise Süryani bir müellif şu cümlelerle belirtir:

“O (Maurikios) burada birkaç kaleye daha saldırdı ki bunlardan biri “Fum” (Aphoumon) idi. Burayı ele geçirerek bir Roma garnizonunu buraya yerleştirdi ancak kalenin karşısında hala Perslerin elinde olan Klimar (Chlomaron) bulunuyordu. Burası Maurikios’a fidye ödüyordu ve her iki garnizonda yüz yüze konumlanmıştı ancak iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştı.”⁴¹

Görüldüğü üzere Aphoumon ile Chlomaron’un karşı karşıya olduğunu en net biçimde Efesli İoannes vasıtasıyla teyit edebilmekteyiz. Chlomaron incelediğimiz dönemde biraz genişçe ve zengindir. 578 ve 586 yıllarında güçlü Roma kuşatmasına direnmiştir. Birinci kuşatma da şehrin savunmasını Sâsâni valisi yönetmiş, birkaç zengin kilisenin patriğini de, Roma generali Maurikios’a görüşmeye göndermiştir. Bu bilgiler bize Chlomaron’da bir Sâsâni valisinin ve Nasturi patrikliklerinden birinin bulunduğunu göstermektedir.⁴² VI. yüzyılın sonlarında Bizans devleti Arzanene bölgesine büyük ilgi göstermiş ve buradaki Sâsâni hâkimiyetini kırmaya çalışmıştır. Bu sebeple Prokopios gibi devrin ilk yarısına ait kaynaklarda bu iki müstahkemin isimlerini bulamasak da, daha sonraki yıllarda yazılan ve özellikle

⁴¹ John of Ephesus, VI. 34.

⁴² M. Whitby, a.g.m., s. 211.

Maurikios dönemini anlatan kaynaklarda Arzanene bölgesinin ve bu iki yerin ismine sıklıkla rastlamaktayız. Bölge hakkında en ilgi çekici kayıtlardan biri yine Efesli İoannes’de geçmektedir. Buna göre 578 yılında Maurikios, Arzanene’ye yaptığı sefer esnasında muhtemelen Chlomaron’dan ele geçirdiği çok sayıdaki insanı Kıbrıs’a sürdürmüştür.⁴³

b) Akbas = (Οκβας) :

Theophylact Simocatta ve Efesli İoannes’in eserlerinde bahsetmiş olduğu Akbas kalesinin yeri henüz tesbit edilebilmiş değildir. Zira günümüze ulaşan kaynaklar bize bu konuda kesin bir malumat sunmamaktadır. Prokopios ve VI. yüzyılın erken dönemine ait kaynakları bu kaleden bahsetmemektedir. Efesli İoannes Akbas için; “Ocba adındaki kale, Persia’da ki Kalat nehri (Nymphios) üzerinde, nehrin kıyısında, sınır üzerinde Maipherkat (Martiropolis) karşısındadır” demektedir.⁴⁴ Evagrius ise hemen hemen Efesli İoannes’in anlatımını aynen aktararak “güçlü bir kale, sarp bir tepede konumlanmış Martiropolis’in karşısındaki kıyıdadır-?” demekle yetinir.⁴⁵ Bir sonraki yüzyıla ait Theophylact Simocatta ise Akbas kalesini, “Nymphios yakınlarında ele geçirmesi zor, kuşatma ile zapt etmesi mümkün olmayan, dağın boğazının üzerinde kurulu, iki tarafı dimdik (uçurum?), arka tarafı ise derin bir vadi, ön kısmı sık kayalarla inşa edilmiştir” şeklinde zikretmektedir.⁴⁶ Ayrıca Efesli İoannes kalenin Sâsâniler tarafından inşa edilmesini aktarırken buranın yapımına başlanıldığında kimi zaman Romalıların engel olduğunu ancak Sâsânilerin bir fırsatını bulup kalenin yapımını tamamlayarak burayı bir Sâsâni garnizonu haline getirdiğini belirtmektedir.⁴⁷

Kalenin Nymphios’un doğusunda mı yoksa batısında mı olduğu, araştırmacıların cevap aradığı bir sorudur. Nymphios nehrinin iki devlet arasında

⁴³ John of Ephesus, VI. 15,27,34. Theophylact Simocatta Kıbrıs’a sürülen insan sayısını 100.000 olarak verse de tabii ki bu abartılı bir sayıdır ancak hadisenin büyüklüğünü kavramak açısından önemlidir. Theophylact Simocatta, III.15.15.

⁴⁴ John of Ephesus, VI. 36.

⁴⁵ Evagrius, VI. 15.

⁴⁶ Theophylact Simocatta, I. 12.1-3.

⁴⁷ John of Ephesus, VI. 36.

sınır olduğunu göz önünde bulundurarak Sâsânilerin inşa ettiği ve Martiropolis'i gözetlemekle yükümlü bu kalenin Nymphios'un doğusunda olma ihtimali yüksekse de, coğrafi şartlara bakıldığında Nymphios nehrinin doğusunda böyle bir mevki yoktur. Dolayısıyla bizce Chlomaron gibi Akbas'ın da ciddi bir araştırma konusu olması, kesin lokalizasyonlarının yapılması gerekmektedir.

c) Shemkart / Şemkorot= (Σαμοχάρτων) :

Efesli İoannes'in eserinde zikrettiği Şemkorot, imparator Maurikios'un inşa ettirdiği ancak bölgede yeri tam olarak tesbit edilememiş bir başka dönem müstahkemidir. Araştırmacıların yeri konusunda ihtilafa düştüğü bu kalenin Sophanene'de mi yoksa Arzanene'de mi olduğu konusu bazı çalışmalara konu olmuştur.⁴⁸ Efesli İoannes Şemkorot hakkında şunları söylemektedir:

“Buradaki bir başka kale ise Maurikios'un, Şemkorot adındaki yüksek ve kuvvetli bir dağın üzerine yaptırdığıdır. Bu yüzden kale bu dağın ismini almış, Maurikios bir garnizonunu buraya yerleştirmiş ve erzak desteği yaparak her türlü önlemi almıştır. Bu Şemkorot kalesi Roma hakimiyetindeki bölgededir ve Maurikios burayı kendisi Persia'da olmasına rağmen güvenerek inşa ettirmiştir.”⁴⁹

Muhtemelen küçük ve daha çok gözetlemeye yarayan bir kale olan Şemkorot'un yeri, bizce bölgede yapılacak detaylı bir yüzey araştırması ile tesbit edilecektir.

⁴⁸Ernst Honigmann, H. Gelzer'in Şemkorot'un Sophanene bölgesinde olduğu görüşüne 7. yüzyıl Bizans coğrafyacısı George of Cyprus'un verilerine dayanarak karşı çıkar ve buranın Arzanene bölgesinde olması gerektiğini belirtir. M. Whitby'de bu görüşe katılarak Şemkorot'un Arzanene bölgesinde, Batman nehri ile Dicle'nin birleştiği yerin yakınlarında olması gerektiğini savunur. bkz: E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 22; M. Whitby, *a.g.m.*, s. 210.

⁴⁹ John of Ephesus, VI. 35.

III- Tur Abdin ve Beth Arabaye Bölgesi:

Bizans kaynaklarında isimleri zikredilmese de, daha çok Süryani tarihçilerin kullandığı bu terimlerden “Tur Abdin”, coğrafi manada batıda bugünkü Mardin’den başlayarak doğuda Cizre’ye, kuzeyde Hasankeyf’ten güneyde Nusaybin’e kadar olan dağlık araziye tekabül etmektedir. Asur döneminde *Kaşyari*, Roma döneminde *Mons Masius* (Masius Dağı)⁵⁰ ortaçağ boyunca da Cebel Tur ya da Tur Abdin diye meşhurdur ve Aramca “Allah’ın kullarının dağı” manasına gelmektedir.⁵¹ Ortalama yükseltisi 1000 metre dolaylarında olan ve yer yer 1100 metreyi bulan Tur Abdin’in merkezi ise araştırmacılarca geçmişi Asur dönemine kadar uzanan *Matiatu*/Midyat olarak kabul edilmektedir.⁵² Beth Arabaye bölgesi ise yine incelediğimiz dönemde Tur Abdin’in güney eteklerinde kalan, Ammodios, Dara ve Nisibis’in önüne açılan ve muhtemelen Sincar dağına kadar uzanan geniş düzlüğe tekabül eden alandır. Ortalama 350-400 metre rakıma sahip bu bölge, bilhassa Sâsânilerin Anadolu üzerine yaptıkları seferlerde kullandıkları en önemli güzergâhın üzerindedir. Zira Sâsâni ordugâhı olan Singara (Sincar), bu bölgenin içindedir. Aynı şekilde Nisibis’in doğusunda bulunan Sâsâni kalesi Sisarbanon’da bölge dâhilindedir.

⁵⁰Strabon, *XI,12,4*. (H. L. Jones, *The Geography of Strabo*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, 1924).

⁵¹M. Streck, “Tur Abdin”, *IA*, C.12.2, s.98.

⁵²Konu hakkında detaylı bir çalışma bakınız: Adnan, Çevik, “İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresinin (Tur Abdin) Tarihi Coğrafyası”, *Makalelerle Mardin*, C. I, İstanbul 2007, s. 105–140.

Bizanslı tarihçilerin her iki bölgenin adlarını da eserlerinde zikretmemelerini bölgelerin büyük kısmının VI. yüzyılda Sâsâni hâkimiyetinde olmasına bağlayabiliriz. Bu nedenle adı geçen coğrafi kısımların isimlerini bölgenin yerlisi olan Süryani müelliflerden öğrenmekteyiz. Yalnızca Theophylact Simocatta Beth Arabaye bölgesinden Arabiya şeklinde bahsederken burayı Nisibis'in civarı olarak zikreder.⁵³ Üzerinde çalıştığımız yüzyılda Beth Arabaye, Tur Abdin'e nazaran çok daha aktif bir çatışma alanı olmuştur. Bunun en önemli sebebi ise Nisibis ve Dara gibi iki büyük garnizonun bu bölgede olmasıdır. Tur Abdin'de ise söz konusu yüzyılda henüz bu potansiyele sahip bir müstahkem ya da şehir bulunmamaktadır. Her ne kadar Margdis (Mardin) kalesinin varlığından haberdarsak da, bu yüzyılda herhangi bir önem arz etmemektedir.⁵⁴

⁵³ Theophylact Simocatta, III.16.1.

⁵⁴ Prokopios, B. III. 1.11-14.

a) Nisibis = (Νισίβις) :

Tur Abdin'in eteklerinde ortalama 470 rakımlı bir düzlükte bulunan ve modern adıyla Nusaybin olarak bilinen Nisibis, Suriye sınırının yanı başında ve Mardin'in aşağı yukarı 50 km güneydoğusundadır. Geçmiş Asur dönemine kadar uzanan ve bu dönem kaynaklarda "Nasibina" adıyla zikredilen Nisibis, özellikle geç antik çağ ile erken ortaçağ boyunca Yukarı Mezopotamya'nın en görkemli şehirlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵ Romalıların "Mygdonia" dedikleri daha sonra Arapların "Hirmas" adını verdikleri Çağcağ suyunun üzerine kuruludur.⁵⁶

Kurulduktan itibaren her devrinde büyük önem arz eden Nisibis'e bu ilgi, kuşkusuz Mezopotamya'dan Antiochia/Antakya'ya giden tarihi ticaret güzergâhının üzerinde bulunmasındandır. Zira Roma imparatoru Diocletianus (284-305) devrinde 298 yılında yapılan barış anlaşması ile Nisibis iki devlet arasında ticaretin yapıldığı en önemli şehir hüviyetini kazanmıştır.⁵⁷ Ayrıca I. yüzyılda Hıristiyan olan bölgedeki Aramilerin burada bir teoloji-felsefe okulu kurmuş olması ve bölge Hıristiyanlarının önemli bir merkezi haline gelmiş olması Nisibis'i değerli kılan bir diğer unsurdur.⁵⁸ Nisibis 363 yılındaki anlaşma ile Sâsâni hâkimiyetine girdikten sonra Bizans birçok kez ele geçirme girişiminde bulunmuş ancak muvaffak olamamıştır. Nisibis'in öneminin son derece farkında olan Bizans, bölgedeki üstünlüğünü yeniden tesis etmek ve Sâsâni elinde bulunan bu önemli garnizonu kontrol altında tutmak amacıyla imparator Anastasios devrinde (491-518) Nisibis'in doğusunda buraya alternatif olacak bir şekilde Dara şehrini inşa etmiştir.

⁵⁵ Adnan, Çevik, "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2009, s.65.

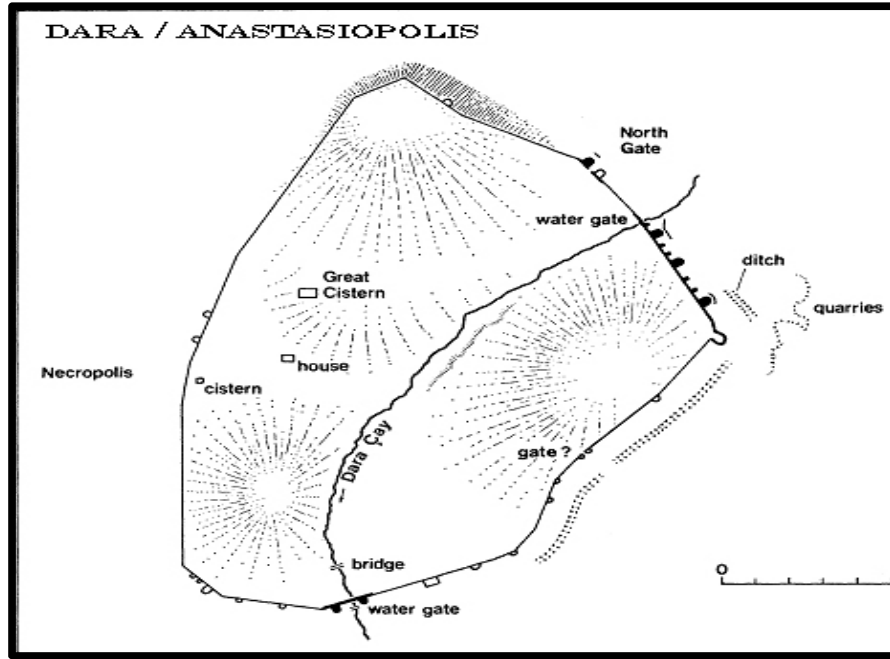
⁵⁶ Roma öncesi dönemden tafsilat için bkz: E. Honigmann, "Nasibin", *İA*, C.9, s.100-101; S. Cöhce, "İslam Hâkimiyeti Dönemine Kadar Ana Hatlarıyla Nusaybin ve Çevresi", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2009, s.93-94.

⁵⁷ E. Honigmann, a.g.m., s.102.

⁵⁸ Söz konusu Nusaybin Okulu hakkında bkz: Adday Şer, *Nusaybin Akademisi*, (trc. Nesim Doru), İstanbul 2006. ; Gabriyel Akyüz, "Süryani Kaynaklarına Göre Nusaybin ve Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2009, s.231-256.

b) Dara – Anastasiopolis = (Δαραç) :

Nusaybin'in 25 km batısında günümüzdeki ismi ile Oğuz olarak bilinen köydür. Ortalama 570 rakıma sahip Dara'yı, içinden geçen ve şehrin ismi ile anılan Dara çayı sulamaktadır. Kuzey sırtını dağlık araziye veren şehrin güney kısmı, bereketli Mezopotamya ovalarına açılan bir kapı hüviyetindedir.

(Dara Şehir Planı)

Nisibis 363 yılında Sâsâni hâkimiyetine girdiğinde bölgede Bizans otoritesini temsil eden ve Bizans'ın bölgedeki kontrolünü sağlayan herhangi bir garnizon yoktur. Bu sebeple Sâsâniler V. Yüzyıl boyunca Bizans topraklarına rahatça girebilmiş ve kolayca Amida yöresine kadar ilerleyebilmişlerdir. Bunun farkına varan ve VI. yüzyılın başında Sâsâniler ile çetin bir savaşa tutuşan imparator Anastasios, 505-507 yılları arasında Nisibis'i kontrol altında tutmak ve bölgeden geçen sınırın kontrolünü sağlama amacıyla Anastasiopolis adıyla anılan Dara şehrini kurmuştur.⁵⁹ Daha önce imzalanan barış anlaşmasında sınır üzerinde herhangi bir müstahkemin inşa edilmesi yasaklanmış olmasına rağmen kurulan Dara'ya, başta Sâsâniler karşı çıkmış ve yapımını engellemeye kalkmışsa da, o esnada doğuda

⁵⁹ Şehrin kuruluşu hakkında bkz. Prokopios, I. 10.13-19. Ayrıca bu konuda Süryani müellif Zachariah'ın eserinde de orijinal bilgiler mevcuttur. Bkz. Zachariah, VII. 6.

Hunlar ile büyük bir savaşın içinde olduklarından Bizans'ın bu "usulsüzlüğüne" göz yummak zorunda kalmışlardır.⁶⁰ Devrin Süryani müellifi Mar Yeşua'nın belirttiğine göre Suriye'den getirilen işçiler ile şehrin yapımı tamamlanmıştır.⁶¹ Kilise tarihçisi Evagrius'un aktardığına göre şehirde iki büyük kilise ve çeşitli ibadethaneler, hamamlar inşa edilmiş, şehir göz alıcı bir biçimde bu yapılarla süslenmiştir.⁶² Gerçektende bugün de görülebilen kalıntıları ve bilhassa kentin kuzeyinde bulunan su sarnıçları, şehrin büyüklüğü ve azameti hakkında bize büyük ipucu vermektedirler.⁶³

IV- Osrhoene Bölgesi = (Οσροήνη)

Osrhoene, Mezopotamya sınırında IV. yüzyıldan VII. yüzyıl İslam hâkimiyetine kadar varlığını sürdürmüş bir idari kısımdır. Coğrafi olarak baktığımızda net sınırlarla ifade edememekle birlikte kabaca bakarsak güneyde bugün Suriye sınırlarında bulunan Callinicum (Rakka), batıda Fırat nehri, doğuda Resaina (Ceylanpınar) arasında kalan bölgedir. Kuzey sınırı ise tam kestirilememekle beraber muhtemelen Amida'nın (Diyarbakır) güneyinde son bulmaktadır. "Osrhoene" ismi ise bu bölgede M.Ö. 130 - M.S. 214 yılları arasında hüküm süren yerel bir krallıktan geldiği fikri kabul edilir.⁶⁴ Söz konusu bölgenin baş şehri Edessa (Urfa) olup, dâhilinde bulunan başlıca diğer şehir ve kaleler şunlardır: Callinicum, Resaina, Batnae, Carrhae, Constantia, ve Monocarton. Söz konusu şehirlerin birkaçı her ne kadar Yukarı Dicle havzası dâhilinde bulunmasa da, çalışmamızın bu kısmına bahsetmek faydalı olacaktır.

⁶⁰ Bkz. Prokopios, B. II.1.4-10.

⁶¹ Mar Yeşua, XC.

⁶² Evagrius, XXXVII.

⁶³ Şehre ait kalıntılar ve fiziki özellikleri için şu kaynaklara bakılabilir: Oliver Nicholson, "Two Notes on Dara", *American Journal of Archaeology*, Vol.89, No.4, s.663-671 ; B. Croke, J. Crow, "Procopios and Dara", *The Journal of Roman Studies*, Vol.73, s.143-159 ; M. Whitby, "Procopius description of Dara", *The Defence of the Roman and Byzantine East*, Oxford 1986, s.737-783 ; T. A. Sinclair, *a.g.e.*, C.3. s. 219-223.

⁶⁴ "Osrhoene", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York – Oxford 1991, s. 1540.

a) Edessa = (Εδεσσα) :

Günümüzde Urfa olarak bildiğimiz il, bu çağlardaki müelliflerce Edessa olarak adlandırılmıştır. Şehrin kuruluşu Selevkoslar dönemine ve M.Ö. 300 dolaylarına tarihlendirilir.⁶⁵ Önce Selevkoslar, ardından Romalılar tarafından Arap kabul edilen Osrhoen krallığı hâkimiyetinde bulunan şehir, III. yüzyıla kadar sıkça el değiştirmiş ve neticede Romalıların hâkimiyetine girmiştir. Edessa şehrinin bölgedeki en önemli vasfı hem ruhani hem de idari pozisyonda olmasıdır. 363 yılı anlaşması ile birlikte Nisibis'in Sâsânilere teslimine müteakip burada bulunan Süryani okulu Edessa'ya taşınmış ve şehrin önemini bir kat daha artırmıştır.⁶⁶ Ancak Edessa şehrinin en büyük özelliği, Fırat nehri üzerinde Zeugma ve Birecik taraflarından doğuya Mardin ve Nusaybin'e uzanan ticaret yolu hattı ile Samosata'dan (Samsat) Carrhai'ye (Harran),

⁶⁵ T.A.Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Vol.IV. London 1990, 2-3.

⁶⁶ E. Honigmann, "Urfa", *IA. C.XIII*, s.51.

oradan da Suriye içlerine giden kuzey-güney yolu üzerinde bir kavşak noktası olmasıdır.⁶⁷

VI. yüzyıla geldiğimizde Süryani, Ermeni, Yahudi ve Pagan toplumlarının iç içe yaşadıkları⁶⁸ bu şehrin bir sel felaketi geçirdiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁶⁹ Prokopios ve Evagrios'un bahsettiği bu felaketin şehre büyük zarar verdiği ve kale duvarlarının çöktüğü bilinmektedir. 525 yılında vuku bulan bu hadiseden sonra imparator İustinianos burayı yeniden onartmış ve şehri önceki mamurluğuna kavuşturmuştur.⁷⁰

b) Callinicum = (Καλλινίκου) :

Günümüzde Rakka olarak Suriye sınırları dâhilinde bulunan bu kent, incelediğimiz yüzyılda hem kale hem de bir ticaret merkezi olarak son derece önemli bir konumdadır. Bulunduğu coğrafya bakımından kuzey Suriye topraklarına hâkim birkaç şehirden biridir. Fırat nehrinin Baliğ ırmağı ile birleştiği yerde ve Fırat'ın kuzeyinde bulunan Callinicum, ismini M.Ö. II. yüzyılda burayı kuran II. Seleukos'dan almaktadır.⁷¹ Söz konusu şehir, imparator İustinianos zamanında sağlam bir tahkimattan geçmiş ve kuvvetlendirilmiştir.⁷² Ayrıca yine aynı imparator döneminde sınır ticaretinin serbest olduğu üç şehirden biri olması, Callinicum'u özel kılan başlıca unsurdur.⁷³

⁶⁷ E. Honigmann, agm., s.52. Ayrıca Urfa'nın coğrafi konumu ve sonraki yüzyıllardaki tarihi için bkz: Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.

⁶⁸ Bkz. Edessa hakkında en geniş çalışmalardan biri: J. Benzion, Segal, *Edessa Kutsal Şehir*, İstanbul 2002.

⁶⁹ Prokopios, *Secret History*, Loeb Classical Library, Cambridge 1935, XVIII, 38., Evagrios, *The Ecclesiastical History*, ed. E. Walford, London 1846, IV,8.

⁷⁰ Prokopios, *Buildings*, Loeb Classical Library, Cambridge 1940, II.7.1.

⁷¹ E. Honigmann, "Rakka", İ.A. C.9, s.607.

⁷² Konu için bkz: Prokopios, Wars, II. 11.28; Buildings, II 7.1, 17.

⁷³ İmparator İustinianos 529 yılında İranlılar ile ticaretin sadece Nisibis, Callinicum ve Artaxata'da yapılacağını yasalaştırmıştı. Bkz. E. Honigmann, agm., s.608.

c) Resaina = (Ρεσαινα) :

Modern adı Ceylanpınar olan Resaina, bugün Suriye sınırında ve Urfa şehir merkezinin kuş uçuşu mesafeye 115 km güneydoğusunda bulunan bir kasabadır. VI. yüzyıl kaynaklarında Resaina ismine pek rastlamasak da, burada bir kale olduğu kesindir. Prokopios'un bu kaleden bahsetmemiş olması son derece gariptir. Bu dönem için yer yer kilise tarihçisi Zachariah'da ismi geçen Resaina⁷⁴, muhtemel olarak Romalılar zamanında Septimius Severus döneminde iskân edilmiş ve I. Theodosios döneminde yeniden onarılarak tahkim ettirilmiştir.⁷⁵ Resaina'nın VI. yüzyılda önemini kaybetmesine sebep, muhtemel olarak kuzeyinde bulunan ve aşağıda zikredeceğimiz Constantia şehridir.

d) Batnae = (Βάτνην) :

Osrhoene bölgesinde yer alan bir başka kale olan Batnae, günümüzde Suruç olarak bilinen ilçeye tekabül eder. Urfa'nın güneybatısında yaklaşık 40 km mesafede bulunur. Batnae konumu itibariyle eski çağlardan beri buradan geçen bir yolun üzerinde bulunuyordu. Urfa'dan Birecik'e, Samosata'dan (Samsat) Callinicum'a giden yolların kesişme noktasında yer alıyordu. İncelediğimiz dönem açısından Batnae'nin küçük bir kale olduğunu Prokopios'un şu sözlerinden öğrenmekteyiz: *“(Hüsrev) Edessa'nın bir günlük uzaklığında bulunan küçük ve önemsiz bir kale olan Batnae'ye geldiğinde, burada açık havada geceledi ve sabah erkenden Edessa'ya doğru ordusuyla yürüyüşe geçti.”*⁷⁶

Buranın önemsiz ve bakımsız olmasından bahseden Prokopios, daha sonra diğer eserinde İmparator İustinianos'un Batnae'yi tahkim ettirdiğini ve burayı güçlü surlarla çevirttiğini de belirtmektedir.⁷⁷

⁷⁴ Bkz. F.J.Hamilton, E.W.Brooks, *The Syriac Chronicle Zachariah of Mitylene*, London 1899, s.210,298.

⁷⁵ E.Honigmann, “Re's-ül-Ayn”, *İA*, C.9, s.696.

⁷⁶ Prokopios, Wars, II.12.31.

⁷⁷ Prokopios, Buildings, II.7.18.

e) Carrhae = (Καρρηνοί - Καρρων) :

Osrhoene bölgesinin en eski yerleşim yerlerinden biri olan ve günümüzde “Harran” olarak bilinen Carrhae, Urfa’nın 40 km güneyinde yer alır. Efsanelerde ve rivayetlerde sıkça adı geçen Carrhae, bir rivayete göre tufandan sonra yeryüzünde tesis edilen ilk şehir olup Nûh peygamberin torunlarından Kaynan tarafından kurulmuştur.⁷⁸ Şehrin Romalılar hâkimiyetine girdiği ve daha sonra bölgenin Hıristiyanlaştığı dönemde dahi, Edessa Hıristiyanlığın önemli bir merkezi iken Carrhae halen daha putperestliğin etkisindedir.⁷⁹

Araştırdığımız döneme gelecek olursak Carrhae, VI. yüzyılda birkaç kez ciddi Sâsâni saldırılarına maruz kalmış⁸⁰ ve İmparator İustinianos devrinde surlarla çevrilmiş ve tahkim edilmiştir.⁸¹

f) Constantia = (Κωνσταντινής) :

Günümüzde Viranşehir olarak bildiğimiz Constantia, Urfa’nın yaklaşık 85 km doğusunda, Diyarbakır’ın ise aşağı yukarı 100 km güneyinde bulunur. İmparator Constantius döneminde kurulan⁸² ve “Antoninopolis, Tella-Mauzelat” isimleri ile de bilinen⁸³ Constantia, bir kaleden ziyade dönem kaynaklarında şehir olarak zikredilmektedir.⁸⁴ Şehrin en etkin olduğu dönem muhtemelen incelediğimiz VI. yüzyıl Bizans-Sâsâni çatışmaları ve akabindeki İslâm fetihleri dönemindedir. Nisibis – Edessa güzergâhı arasında bir konumu tutmuş olması bunun en büyük nedeni sayılabilir.⁸⁵

⁷⁸ Ramazan, Şeşen, “Harran”, *DİA*, C.16, s.237.

⁷⁹ Konu hakkında tafsilat için bkz. T.H.Weir, “Harran”, *İA*, C. 5-1, s.299-300. Kentin antik dönemdeki tarihi hakkında: T.A.Sinclair, *a.g.e.*, C. IV, s.29.

⁸⁰ Bkz: Prokopios, II. 13.7 ; II. 25.15.

⁸¹ Prokopios B. II.7.17.

⁸² Ammianus Marcellinus, ed. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library, 1935, XVIII.9.1.

⁸³ Bkz. E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 2,13,18,20.

⁸⁴ Bkz: Prokopios, I. 22.3 , II. 13.8 ; Theophylact Simocatta, III.1.1, Zachariah, s. 162, 298.

⁸⁵ Viranşehir hakkında detaylı bibliografya için bkz: T.A.Sinclair, *a.g.e.*, C. IV, s.193.

g) Monocarton = (Μονοκαρτου) :

Diyarbakır-Mardin karayolunun 45. km'sinde hâkim bir tepede bulunan Monocarton, imparator Tiberios döneminde inşa edildiği için Tiberiopolis olarak da zikredilmektedir.⁸⁶ Düz ve dikdörtgen bir tepenin üzerinde kurulmuş olan Monocarton, erken dönem Bizans şehirlerinin son derece güzel bir örneğidir. Yer aldığı bölgenin kuzey-güney hattını tutan bu stratejik yer, kalıntılardan da anlaşılacağı üzere sadece bir kale olarak değil bir yerleşim yeri ve ordugâh şehir olarak kullanılmıştır. Elimizdeki dönem kaynakları da bunu doğrulamaktadır. Özellikle inşa edildiği imparator Tiberios'un son yıllarında ve Maurikios döneminde sıkça adı geçer.⁸⁷ Bazı araştırmacılar Monocarton kalesini daha güneybatıda Viranşehir'in kuzeydoğusunda bugünkü Hocaköy civarındaki bir harabeye lokalize etse de, söz konusu ören yeri aslında Artuklu döneminde inşa edilen Rabat kalesidir ve dolayısıyla bu bilgi pek doğrulanabilir gözükmemektedir.⁸⁸

---

⁸⁶ Theophylact Simocatta, I.14.6.

⁸⁷ Monocarton için bkz: Theophylact Simocatta, I.13.3, 14.6, III.1.3-13, 3.7.

⁸⁸ Bkz. Anthony, Comfort, *a.g.t.*, s.135. Kendiside bu bilgiyi 20. yy. başlarında bölge tarihini inceleyen meşhur araştırmacı Dillemann'dan aldığını belirtir.

İKİNCİ BÖLÜM

VI. YÜZYIL BİZANS-SÂSÂNİ MÜCADELELERİ EKSENİNDE YUKARI DİCLE HAVZASININ SİYASİ TARİHİ

Bu bölümde öncelikle, VI. yüzyılın başından sonuna kadar Yukarı Dicle havzası bağlamında cereyan eden Bizans-Sâsâni mücadeleleri ve bu mücadeleler kapsamında her iki siyasi oluşumun yürüttüğü askeri ve diplomatik faaliyetler ile söz konusu faaliyetlerin bölge üzerindeki tesirlerine değinilecektir. Her iki imparatorluk açısından baktığımızda bu çatışmalar VI. yüzyılda en üst seviyeye ulaşmıştır. Kuşkusuz bu aktiviteden ve üstünlük mücadelesinden, iki imparatorluğun ağırlıklı çekişme alanı olan Yukarı Mezopotamya bölgesi de son derece etkilenmiş ve mücadeleyi doğrudan etkilemiştir. Burada işte bu aktif sürecin siyasi, askeri ve diplomatik yönleri, bölge tarihi çerçevesi dâhilinde tesbit edilmeye çalışılacaktır.

A- Geçmişten Miras Alınan Bir Mücadele Ve VI. Yüzyılın İlk Yarısında Bölgedeki Savaşlar Silsilesi

Anadolu'da Bizans-Sâsâni çekişmesi daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki imparatorluğun seleflerinden devraldıkları bir mücadeledir. Sâsâniler, kendilerinden önce Akamenid ve Pers imparatorluklarının eski sınırlarına geri dönme iddiası ile hareket etmekte, buna karşın Bizans ise *Imperium Romanum*'un sarsılan otoritesini ve topraklarını savunma ile meşgul olmaktadır. Bu mücadeleler kimi zaman bugünkü Güneydoğu Anadolu bölgesinde, kimi zaman Anadolu'nun Doğu Karadeniz kıyılarında, kimi zaman ise Transkafkaslar'da yani her iki devletin sınır hattında gerçekleşmekteydi.⁸⁹

⁸⁹ Roma-Sâsâni ve Bizans-Sâsâni ilişkilerinin ilk dönemleri hakkında geniş tafsilat için bkz. Dodgeon, M. ve Lieu, S., *The Eastern Roman Frontier and the Persian Wars AD 226-363*, Londra 1991 ; J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire*, C.1, New York 1995; Fergus Millar, *The Roman Near East 31 BC-AD 337*, London 2001, s.127-207. Ayrıca bu hususta dilimizde yazılan önemli bir mütâlea için

İncelediğimiz döneme yaklaşarak V. yüzyıldaki ilişkilere bakacak olursak, bu dönemde iki büyük güç arasında kimi zaman kısa barış dönemleri yaşanmış, ardından tekrar Mezopotamya sınırında sürtüşmeler ve Kafkaslarda savaş Bizans'ın vasal güçleriyle devam etmiştir.⁹⁰ Hâlihazırda terazide dengede görünen barış ve savaş faktörlerinin, savaş ve uzun süreli mücadele kısmı VI. yüzyılda ağır basacaktır.

I- 502 Yılı Sâsâni Hücumları ve Amida'nın Düşüşü

VI. yüzyılda ilişkilerin bozulmasında birkaç faktör etkilidir. Bunlardan ilki Sâsâni kralı Kavad'ın, 498/99 yıllarında Eftalit Hunları'nın yardımı ile tahtına yeniden kavuşması ve onlara bu yardımları için vaat ettiği parayı denkleştirememesidir. Bir diğer faktör ise Aşağı Mezopotamya'da Tigris'in (Dicle) sularının akışındaki değişme ile buna bağlı olarak gelen seller ve açlıktır. Bu nedenle Sâsâniler'in, bereketli Yukarı Mezopotamya topraklarını gözlerine kestirmiş olabilmeleri çok doğaldır. Kavad, 501/2 yılında imparator Anastasios'dan borç istemiş, Anastasios'un bu borç karşılığında bir takım anlaşma maddeleri öne sürmesinden ise rahatsız olarak Bizans'a savaş açmıştır.⁹¹ İlk olarak kuzey sınırında çoğunluk olarak Ermenilerin yaşadığı Erzurum/Theodosiopolis'i 502 yılının yaz aylarında ele geçirmiştir. Kaynaklar Kavad'ın ordusunda bulunan Hunların da ona yardım ettiğini belirtir.⁹² Theodosiopolis'in ardından güneye inen Sâsâniler Amida karşısına gelmiş ve şehri muhasara etmişler, İmparator Anastasios bunu duyunca emrindeki Rufinus'u bir miktar parayla Kavad'a göndermiştir.

---

bkz. Turhan Kaçar, "Anadolu'da Sâsâniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", *Tarih Dergisi*, S.47, İstanbul 2009, s.1-22.

⁹⁰ Bu dönemde iki imparatorluk arasında patrik Marutha'nın faaliyetleri 4. Yüzyılın başında olumlu sonuçlar vermiştir. Bu hususta bkz: Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History*, (Yayına hazırlayan: Philip Schaff), New York 1886, VII-8. Bir diğer barışçıl gelişme ise Sâsâni kralı Yezdigirt, (399-420) imparator Arcadius'un (395-408) oğlu II. Theodosius'un (408-450) koruyuculuğunu üstlenmesidir. Bu hususta da elimizdeki kaynaklardan Prokopios ve Theophanes geniş bilgi sunmaktadır: Prokopios, *Wars*, 1.2.1-10, Theophanes, *A.M.* 5900.

⁹¹ Bu gelişmelerden Theophanes şöyle bahseder: "Bu yıl Pers kralı Kavad, Anastasios'dan para talep etti. Anastasios ise "Eğer Kavad borç istiyorsa, o (Kavad) yazılı bir anlaşma yapmalıdır. Ancak o bunu yapmaz ise para alamayacaktır." dedi." Theophanes, *A.M.* 5996.

⁹² Bkz: Zachariah, *HE*, VII.3 ve Mar Yeşua XLVIII.

Bizans tüm bu gelişmelere rağmen hala barışı sağlamanın peşindeydi ancak Kavad, imparatorun savaşmaya cesaret edemediğini ve onun bu konudaki zaafını görmüştü. Bu sebeple zaferin kendisinin olacağından kuşkusu yoktu. Kavad, Bizans elçisi Rufinus'un getirdiği miktarı yeterli bulmayarak onu esir aldı ve Amida kuşatmasına devam etti. Bu kuşatma çağdaş kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre 3 ay sürdü ve sonunda Sâsâniler Amida'yı düşürdü.⁹³

II- Bizanslıların Karşı Hamlesi

İmparator Anastasios'un doğudaki en büyük garnizon şehirlerinden birinin Sâsânilerin eline geçmesinin ardından hareketsiz kalması beklenemezdi. Derhal orduyu topladı ve üç önemli kumandanını Sâsâniler üzerine yolladı.⁹⁴ Bu askeri hareketlilik aynı zamanda imparator Julian zamanından beri doğuya İranlılar üzerine giden en büyük ordu anlamına geliyordu.⁹⁵ 503 yılı Mayıs ayında komutanlardan Aerobindus, Nisibis şehrine doğru daha sonra inşa edilecek olan Dara yakınlarına geldi ve kamp kurdu. Bu esnada Patricius ve Hypatius ise Mar Yeşua'nın belirttiğine göre 40.000 kadar askerle Amida surlarının önüne dayandılar. Yine müellife göre Bizanslıların levazım generali Appion, Edessa'ya gelerek fırıncılardan ve şehir

⁹³ Bu kuşatma hususunda bize en detaylı bilgileri çağdaş bir müellif olan Amida'lı Mar Yeşua vermektedir. Müellifin söylediklerine bakılırsa Sâsâniler kuşatma esnasında epeyce zorlanmıştı. Şehrin karşısına bir yığma tepe yaparak buraya bir mancınık yerleştirmişler ve buradan surları sürekli dövmüşlerdir. Buna karşın Amidalılar ise sürekli olarak yıkılan surları onarmış ve yeniden yükseltmişlerdir. Müellife göre Sâsâni ordusu 3 aydır geceli gündüzlü devam ettirdiği muhasarada 50.000 kayıp vermişti ve iki tarafta da tam bir yılgınlık hakimken, bir gece vakti surları koruyan Bizanslıların soğuktan bol miktarda şarap içmesi ve ardından uyuyakalması sonucunda Sâsâniler kolayca şehre girmiş, burayı harap ederek halkını da esir almıştır. Şehirde 3.000 kişilik bir muhafız birliği bıraktıktan sonra Kavad, ganimet ve esirleri ile birlikte ülkesine doğru yola çıkmıştır. Mar Yeşua, L-LIII ayr. krş. Zachariah, VII. 3-4, Procopios, I. 7.3-35.

⁹⁴ Procopius'dan öğrendiğimize göre bu generaller; doğu orduları komutanı Aerobindus, Byzantium'da bulunan orduların komutanı Patricius, saray muhafızlarının komutanı Celer ve imparatorun yeğeni Hypatiusdur. Procopios, I. 8.1-2. Mar Yeşua ise yola çıkan komutanlardan Celer ismini daha sonra zikreder. Mar Yeşua, LXIV.

⁹⁵ Greatrex, G. ve Lieu, S, *The Eastern Roman Frontier and the Persian Wars AD.363-630*, s.68, Newyork 2002.

halkından askerler için ekmek yapmalarını istedi ve şehir halkı *630.000 modii* ekmek çıkardılar.⁹⁶

Kavad, güneye kendisine doğru gelen komutan Aerobindus'un askerlerini sayıca az görünce 20.000 kişilik bir orduyu üzerine gönderdi fakat Aerobindus onları Nisibis kapılarına kadar kovalayarak arka arkaya bozguna uğrattı.⁹⁷ Ancak daha sonra büyük bir ordunun kendisinin üzerine geldiğini öğrenince Amida'da kuşatmada bulunan Patricius ve Hypatius'dan yardım isteyen Aerobindus'un bu çağırısına diğer iki general kulak asmadı ve general Aerobindus kampını acilen terk etmek zorunda kalınca ardından gelen Sâsâni ordusu Bizanslıların geride bıraktıkları çadırları ve ganimetleri yağmaladılar.⁹⁸

Ağustos ayında kral Kavad, yeni derlediği bir ordu ile Nisibis yönünden akınlara başladı. Patricius ve Hypatius ise Tur Abdin'de bulunan Aerobindus'a katılmak için güney yönünde ilerlediler. Ancak Aerobindus bu esnada batıya doğru çekilmeye karar vermişti. İki ordu buluşmadan Patricius ve Hypatius'un ordusunun öncüleri, Sâsâni ordusu tarafından Constantia/Viranşehir yakınlarında bir bölgede kesin bir şekilde yenilgiye uğratıldılar ve Bizanslılar kuzeye doğru çekildiler.⁹⁹ Sâsâni kralı Kavad, ilerleyişini sürdürerek Constantia'ya (Tella) geldi ve şehri kuşattıysa da daha sonra orduda erzak sıkıntısı belirince kuşatmayı kaldırdı.¹⁰⁰ Constantia'nın ardından batıya doğru yürüyüşüne devam etti ve Eylül ayında Edessa önlerine geldi. Şehirden yüklü miktarda haraç almak istemişti fakat onun bu teklifi o esnada şehirde bulunan komutan Aerobindus tarafından reddedildi. Bu sırada Sâsâni ordusundaki Araplar da Orshoene bölgesinin tamamını yağmalamışlardı.¹⁰¹ Hiçbir

⁹⁶ Mar Yeşua, LIV.

⁹⁷ Mar Yeşua LV. Prokopios ise Aerobindus'un bu zaferinden bahsetmez.

⁹⁸ Mar Yeşua, LV, Prokopios, I. 8.11-12

⁹⁹ Mar Yeşua, LVII., Prokopios, I.8.12-19

¹⁰⁰ Mar Yeşua burada şehirde bulunan Yahudilerin Bizanslılara ihanet ederek Sâsâniler ile bir plan hazırladıklarını ve şehrin surlarında bir mazgal açarak Sâsâni askerlerini şehirden içeri almayı planladıklarını zikreder. Ancak bu planın son anda fark edilerek önlendiğini, ayrıca bu olaydan sonra Bizanslıların, şehirde bulunan Yahudileri yaşlı, kadın, çocuk demeden katliama uğrattıklarını, daha sonra da şehrin valisi ve piskoposu tarafından katliam durdurulduğunu belirtir. Mar Yeşua, LVIII. Ayr. krş: Prokopios, II. 13.8-15.

¹⁰¹ İrfan, Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixty Century*, Washington 1994, s.17-19.

sonuç alınamayan birkaç görüşmeden sonra Kavad, geri çekilme kararı aldı çünkü ordusunda yine iâşe sorunu baş göstermiş ve kendine doğru yaklaşan takviye Bizans kuvvetlerinin haberini almıştı.¹⁰²

Kavad, Edessa'yı kuşatırken İmparator Anastasios, doğudaki kumandanlarına yardımcı olması için bölgeye bir miktar daha askeri, komutan Celer idaresinde sevk etmişti. Bununla beraber Bizans bu yıl Osrhoene bölgesindeki tüm vergileri bağışlamıştı. Komutan Celer, Suriye'de bulunan Hierapolis'e Kavad'ın çekilmesine müteakip eylül ayının sonlarında vardı. Kış ayları yaklaştığı için ordular sınırdaki önemli garnizonlarda kışlayacaklardı. Hâlihazırda burada bulunan Bizanslı komutanlardan Appion ve Hypatius'u, imparator Anastasios başkent Konstantinopolis'e geri çağırılmıştı. Diğer Bizanslı general Patricius ise Melitene'den/Malatya Amida önlerine gelmiş ve kış boyunca burada kalarak Sâsânilerin şehre yardım göndermelerini engellemek amacıyla şehri muhasara etmişti. Sâsâniler onun bu muhasarasını yarararak Amida'ya bir miktar takviye kuvvet göndermeye çalışmışlar fakat Bizanslılar tarafından bu ordu yenilgiye uğratılmıştı.¹⁰³

Resaina'ya geçen komutan Celer, 504 yılının ilkbaharında kuzeye yönelerek Amida'ya geldi ve Patricius'a katılarak buradan Sâsâniler'in Bizans topraklarına düzenledikleri seferlerin en önemli üssü olan Singara'ya/Sincar başarılı bir akın düzenledi. Bununla da kalmayıp Singara'nın ardından Beth Arabaye bölgesine girdi ve eş zamanlı olarak komutan Aerobindus'da Arzanene bölgesini yağmaladı.¹⁰⁴

Sâsânilerin zayıflığı ve Bizans reaksiyonuna karşı koyamayışı ile birlikte Bizanslıların kazandıkları bu zaferler, Sâsânilere bağlı olan bazı güçlerin taraf değiştirerek Bizans'a sığınmalarına sebep oldu. Daha önce Bizans'a ihanet ederek Kavad'a 502 yılında Theodosiopolis'i/Erzurum teslim eden şehrin valisi Konstantin,

---

¹⁰² Mar Yeşua, LIX-LXIV.

¹⁰³ Mar Yeşua bu olayda Patricius'un, önce Sâsâni ordusundan Nymphios nehrine kadar kaçtığını, kış aylarında nehrin sularının taşıdığını, dolayısıyla karşıya geçemediklerini ve bu esnada birkaç Bizans askerinin boğulduğunu zikreder. Daha sonra Patricius, askerlerini cesaretlendirerek "savaşarak ölmenin boğularak ölmekten daha şerefli olduğunu" söyler ve Amida önlerine geri dönerek Sâsâni ordusunu mağlup ederler. Mar Yeşua, LXV-LXVI

¹⁰⁴ Mar Yeşua, LXXV-LXXIX

İranlılara bağlı olan Arap aşiret lideri Adid ve Ermeni ileri geleni Muşlek, ordularıyla beraber Bizans'a bağlılıklarını bildirdiler.¹⁰⁵ Savaş bir anda Sâsâni topraklarına taşınca Kavad zor durumda kaldı. Bunun üzerine Amida'nın teslimiyet şartlarını ve buradan alınan esirlerin durumunu müzakere etmek için bir elçi yolladı. Komutan Celer, şehrin her an düşeceğini belirtip kuşatmanın sürmesinden yana olduğunu belirtse de, imparator Anastasios aceleci davranarak Kavad'ın ateşkes teklifini kabul etti.¹⁰⁶

III- 506 Yılı Barış Anlaşması ve Dara'nın İnşası

Bizanslılar, ateşkes görüşmelerinin ardından sınırdaki harap olmuş ve neredeyse yok olmaya yüz tutmuş kaleleri ve şehirleri onarıma almışlardı. İşe Edessa, Amida şehirleri ve Batnae kalesi ile başladılar.¹⁰⁷ Buradaki kalelerin ve şehirlerin onarımı Bizanslılar için hayati önem taşıyordu zira Arapların sıklıkla saldırdıkları bölge olan Orshoene, onlara karşı dirençli olmak zorundaydı. İran Arapları ne barış dinliyor, ne de bölgeye yaptıkları akınları kesiyorlardı. Bu sebeptendir ki Sâsâniler ile Bizanslılar arasındaki barış anlaşmasına zarar veren bu Arap aşiretlerinin liderleri, derhal Sâsâniler tarafından yakalanarak cezalandırıldılar.¹⁰⁸

Orshoene bölgesindeki bu faaliyetlerden ziyade bir başka inşa faaliyeti de Nisibis'in kuzeybatısında, Dara'da gerçekleştiriliyordu. İmparator Anastasios'un emri ile burada 505 yılının sonlarına doğru yeni bir ordugâh şehir inşa edilmeye başlanmıştı.¹⁰⁹ Sâsâniler Nisibis'ten sürekli burayı taciz ederek şehrin yapımını durdurmaya çalışıyorlardı ancak şehir "Anastasiopolis" adıyla 3 yıl içinde kuruldu. Ateşkes görüşmeleri ise 506 yılının Kasım ayında, 7 yıllık bir barış anlaşmasıyla

¹⁰⁵ İmparator, Konstantin'in papaz olmasını emrederek tüm devlet işlerinden elini çektirip Nicaea'da (İznik) oturmasını emretti. Mar Yeşua, LXXV.

¹⁰⁶ Mar Yeşua, LXXX, LXXXI.

¹⁰⁷ Prokopios Batnae'yi küçük ve önemsiz bir kale olarak zikreder: Prokopios, Wars, II. 12. 31. Ayr. Krş. Mar Yeşua LXXXIX.

¹⁰⁸ Mar Yeşua LXXXVIII.

¹⁰⁹ Dara şehrinin kuruluşu ile ilgili bkz: Mar Yeşua, XC; Prokopios, Wars, I. 10.13-19; Zachariah, VII.6. Ayr. bkz: Oliver, Nicholson, "Two Notes on Dara", *American Journal of Archaeology*, Vol. 84. No.4, s.663-671.

neticelendi. ¹¹⁰ Anastasios, Sâsânilere Dara şehrinin yapımına engel olmamaları için bir miktar para vermeyi kabul etti.

Öte yandan imparator Anastasios 518 yılında öldüğünde yerine I. İustinos geçti. Bunu takip eden süreçte Lahmi Arapları muhtemelen Kavad'ın emriyle Bizans topraklarına karşı saldırıya geçerek Osrhoene bölgesini yağmaladılar. Bu saldırılarda Lahmi lideri Mundhir tarafından Bizanslı komutanlar Timostratus ve Ioannes esir alındılar. ¹¹¹ Bu noktada belirtmek gerekir ki I. Iustinos devri, aslında kendisinden sonra Bizans tahtına çıkacak olan I. Iustinianos'un devrinin başlangıcı hüviyetindedir. Çünkü fiili olarak devlet işleri aslında Iustinos'un yeğeni Iustinianos'un elindeydi ve onun tek hayali Roma imparatorluğunu batıdaki eski sınırlarına geri döndürmek ve Akdeniz'i yeniden Roma gölü haline getirmektir. ¹¹² Bu sebeple 506 yılında Sâsânilerle yapılan anlaşmadan itibaren doğu ihmal edilmeye başlanmıştı. Ayrıca 506 yılından 520'lerin ortalarına kadar kuzey sınırında ve Kafkaslarda mücadeleler Bizans ve müttefikleri Gürcüler aleyhine devam etmekteydi. ¹¹³ Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise imparator I. İustinianos dönemine (527-565) kadar yukarıda bahsettiğimiz Arap saldırıları dışında kayda değer bir gelişme olmamıştır.

IV- İmparator İustinianos'un Bölgedeki İlk Faaliyetleri

527 yılının yaz aylarının ortalarında Bizans ordusu Libelarius komutasında Nisibis şehri ve civardaki ufak kaleleri almak için Beth Arabaye'ye girdiyse de başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine imparator İustinianos Libelarius'un yerine meşhur komutanı Belisarios'u tayin etti. ¹¹⁴ Sâsâniler ise yine müttefikleri Lahmilere başvurmuştu ve Mundhir, Bizans topraklarına girerek çok sayıda ganimet ve esir ele geçirdi. Güneyde bu hadiseler olurken biraz kuzeyde de Bizans orduları da Arzanene bölgesine girerek Nisibis havalisine kadar yağma ve talan girişiminde bulundu. ¹¹⁵

¹¹⁰ Prokopios, I.9.24, Dara şehrinde geçen barış görüşmeleri için bkz: Mar Yeşua, XCVII.

¹¹¹ Prokopios, I.17.43-45

¹¹² Georg, Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Türkçe trc: Fikret Işıltan), Ankara 2006, s.64.

¹¹³ Geniş bilgi için bkz: Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, s.78-82.

¹¹⁴ Prokopios, I.12.23-24

¹¹⁵ Zachariah, VIII.5.

İustinianos, öncelikle Sâsânilerin sıkı müttefiki Mundhir'e darbe vurmak istiyordu. Bu amaçla 527-9 yılları arasında ağırlıklı mücadele, güneyde Suriye çöllerinde ve Filistin civarında sürdü.¹¹⁶

528 yılında İustinianos'un güney sınırlarını savunma adına bölgede bir takım inşa faaliyetlerine giriştiğini bilmekteyiz. Bu amaçla İustinianos, Dara ile Nisibis'in güneyinde bulunan ve sürekli olarak Sâsâni ve Arap saldırılarına açık olan Thannuris¹¹⁷ adlı harap kaleyi tahkim edip, Bizans'ın savunma hattını kuvvetlendirmeyi denemiştir. Ancak Belisarios komutasında Thannuris'e ilerleyen Bizans ordusunun haberini alan Sâsâniler ve Araplar, akıllıca bir savaş taktiği hazırlamışlar ve Romalıları pusuya düşürerek Bizans generallerinden Coutzes'i öldürmüşlerdir. Bizans piyadeleri savaş alanında kılıçtan geçirilmiş veya esir alınmış, sağ kalanlar ise Belisarios komutasında Dara'ya kaçmışlardır.¹¹⁸ Güçlendirilen ve tahkim edilen istihkâmlara batıdan destekler gelmekteydi. Beroea, Sura, Edessa, Amida ve Constantia gibi şehir ve kaleler gelen bu takviye kuvvetlerle 528 yılının sonlarında kuvvetlendirilmişti.

Bizans'ın bu inşa faaliyetleri, aslına bakılırsa birkaç faktör tarafından sekteye uğratılıyordu. Bu faktörlerden ilki bölgeye sürekli olarak yapılan Arap akınlarıydı ve çok zarar vermekteydi. İkincisi ise 529 yılında Antiochia/Antakya ve çevresini vuran büyük deprem, İustinianos'u zor durumda bırakmıştı ve zor durumda kalan imparatoru barış görüşmelerine zorlamıştı.

V- Kral Kavad'ın Barışı Reddetmesi ve 530 Dara Savaşı

Hermogenes başkanlığındaki Bizans elçilik heyeti yanındaki birçok hediye ile Sâsâni sarayına gitti ve kral Kavad ile görüşmede bulundu. Kavad isteklerinden vazgeçmiyordu ve imparatorun kendisine haraç ödemesini ya da yine savaşı kabul

¹¹⁶ Bu mücadeleler için bkz: Zachariah, VIII.5-IX.2; Theophanes , 6021; İ. Shaid, *age*, s.70-6.

¹¹⁷ Söz konusu kale Anastasios devrinde inşa edilmiştir. Bkz: E. Honigmann, *age*, s. 8.

¹¹⁸ Zachariah, IX.2, Prokopios, I. 13.1-8. Ancak Prokopios bu hadisenin Nisibis yakınlarındaki Minduos kalesi civarında vuku bulduğunu söyler.

etmesini söyleyerek ulti­matom verdi.¹¹⁹ Kavad'ın bu cevabı İustinianos'a 529 yılının sonlarına doğru ulaştı ve imparator Hermogenes'i bu kez Rufinus ile birlikte tekrar Sâsâni sarayına yolladı. Elçilik heyeti Mart 530'da Antiochia'ya gelip buradan Dara güzergâhında ilerlerken, Kavad'ın ordusunu toparlamakta olduğu haberi geldi. Sâsâniler, taleplerini savaş yoluyla almakta kararlıydı ve görünürde süren görüşmeler bu haber ile birlikte kesildi.¹²⁰

Bu esnada “*magister militum per Orientem*” yani doğu orduları komutanı ilan edilen komutan Belisarios ise büyük bir ordu ile hala Dara'da bulunuyordu. Kral Kavad ise ordusunu toplamıştı ve artık Sâsâniler, Bizans topraklarına girmeye hazır­dı. Belisarios'un yanına gelen Hermogenes, hala görüşmelerin sürebileceğini düşünüyor, Rufinus ise bu sebeple Hierapolis'te diplomatik bir görev üstlenmek için ondan haber bekliyordu. Nihayetinde Kavad'ın haziran ayında ordusuyla Roma topraklarına giri­şi, onlar için büyük sürpriz oldu. Sâsâni ordusu Dara'ya doğru ilerleyişe geçti ve buraya 7 km uzaklıkta bulunan Ammodius'a geldi.¹²¹ Belisarios ise bu esnada ordusunu Dara şehrinin dışında bir meydan savaşına hazırlamaktaydı. Derhal ilk iş olarak piyadelerinin önüne koruyucu bir hendek kazdırdı. Bu hendek Bizans piyadelerini Sâsâni süvarisinden koruyacak, Romalılar aleyhine olan Sâsâni ordusunun sayısal üstünlüğünü bir nebze olsun azaltacaktı.¹²² Burada Dara savaşını detaylı olarak anlatan yegâne kişi Prokopios, savaşın iki gün boyunca aralıklarla sürdüğünü belirtmektedir. Ayrıca Bizans ordusunun 5000 ile 20.000 arasında bir sayıda olduğunu, Sâsâni ordusunun ise 40.000 civarında olduğunu da zikretse de bu sayıların abartılı olması muhtemeldir. Neticede savaş, Sâsânilerin bozguna uğraması ile sonuçlanmıştır.¹²³

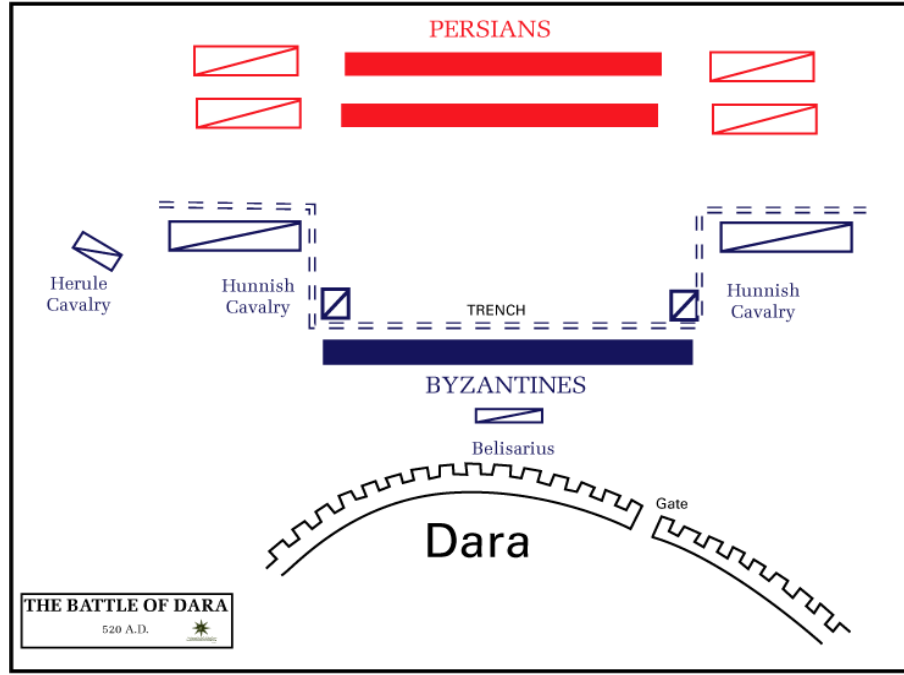
¹¹⁹ Bu görüşmeyi Theophanes ve Malalas aktarmaktadır. Theophanes, 6021; Malalas, *Chronographia*, (Editör: M. Jeffreys ve R. Scott) Melbourne 1986, 18.44'den alıntı olarak Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, s.88. Ancak Theophanes burada Sâsâni kralının adını, daha sonra tahta geçecek olan Hüsrev olarak zikretmektedir ki bu yanlıştır.

¹²⁰ Prokopios, I.13.12-13.

¹²¹ Theophylact Simocatta'da buranın Dara'ya 14 stades uzaklıkta olduğunu söyler. Bkz: Theophylact Simocatta, V. 4-4.

¹²² Prokopios, I.13.12-18.

¹²³ Prokopios, I.13.15- I.14.55

(Dara Savaşı Krokisi)

Bizans komutanlarının 530 yazında Dara önlerindeki bu büyük zaferi, imparator Anastasios devrinde başlayan ve imparatorluk için felaketler arz eden bu mücadelenin talihinin Bizans lehine dönmeye başladığı izlenimini verse de, aslında böyle olmadığı ilerideki yıllarda yaşanacak hadiselerden daha iyi anlaşılacaktır. Ancak bizim burada üzerine düşünmemiz gereken bir başka konu ise Belisarios'un şehri savunmak yerine neden daha tehlikeli olan meydan savaşına giriştiğidir ki, bu husus gerçekten bir soru işaretidir.¹²⁴ 530 yılında Dara zaferinden başka, kuzeyde de Roma orduları, Sâsâniler ve onların müttefikleri karşısında başarılar kazanmış, Satala'da yapılan savaş İranlıların yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Birbiri ardına gelen bu zaferler Bizans'ın sarsılan itibarını görünüşe bakılırsa yeniden tesis etmiş olacak ki gelişmeler üzerine kuzeyde Erzurum civarının iki ileri geleni Narses ve Aratius taraf değiştirerek Bizanslılara sığınmıştı.¹²⁵

¹²⁴ Dara savaşı için ayr. bkz: Zachariah, IX.3

¹²⁵ Bu kişilerin Bizans'a tabi olmalarıyla birlikte kuzeyde Bolu ve Pharangium kalelerin ile beraber bölgedeki altın madenleri de Bizans devletinin kontrolüne geçmiş oldu. Bkz: Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, s. 91

VI-Sâsânilerin 531 Yılı Osrhoene Seferi

530 yılının Ağustos ayında Bizans ve Sâsâni sarayları arasındaki görüşmeler yeniden başladı. Bizans elçilik heyeti Kavad'ın huzuruna çıkararak görüşmelerde bulundu. Kaynakların aktardığına göre bu görüşmelerde Kavad Bizanslılara sitemlerde bulunarak onlara iki seçenek sunmuştu. Bizanslılar ya Dara şehrini boşaltacak, ya da Hazar denizinden batıya açılan "Hazar kapıları" denen geçitlerin savunulması için Sâsâniler'e yardım edecekler ve maddi destek sağlayacaklardı.¹²⁶ Elçiler Konstantinopolis'e gelip İustinianos'a barış şartlarını iletğinde, imparator Sâsâniler'e her yıl belirli bir miktar haraç vermekten ziyade bu parayı onlara bir kerede vermeyi düşünerek barışı sağlamayı umuyordu. Bu doğrultuda krala bir mektup yazarak barış anlaşmasını yürürlüğe sokmayı düşünürken, 531 yılının başlarında Kavad'ın artık barışa o kadar da istekli olmadığını anladılar zira Kral Kavad cevabı beklemeden ordusunu toplamaya başlamıştı.

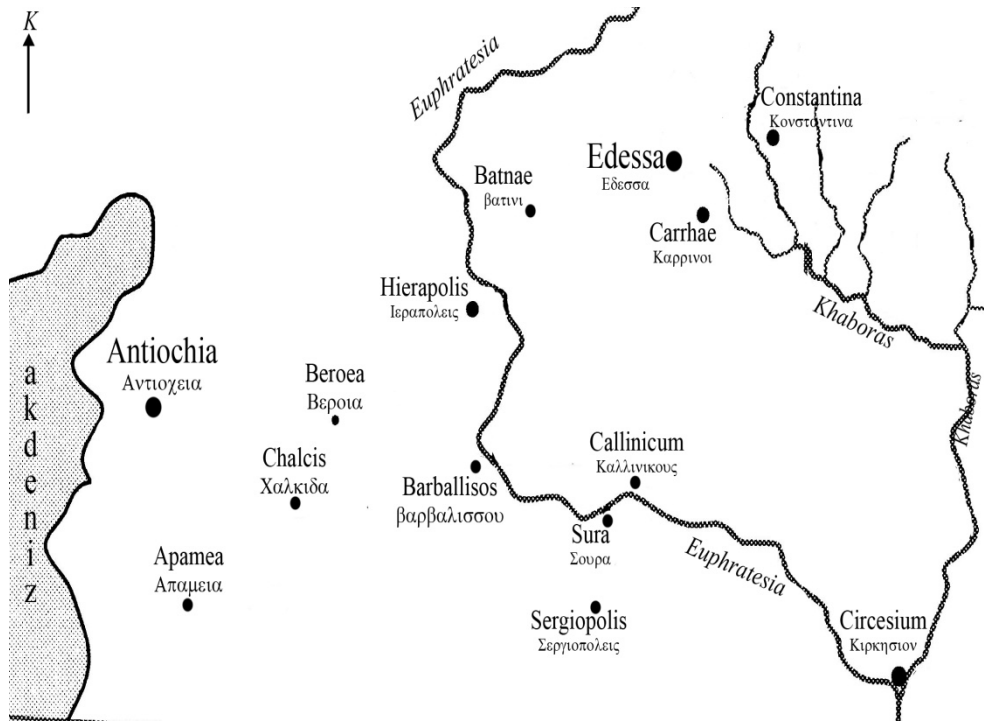
Armenia'daki yenilgi ve bölgenin kaybı, Sâsânileri zor durumda bırakarak Kralın planlarını muhtemelen değiştirmişti. Ayrıca o dönemde Kudüs bölgesinde Bizans hâkimiyeti altında yaşayan Samiriyelilerin ayaklandığına dair abartılı dedikodular yayılıyordu ve bir grup Samiriyeli, kral Kavad ile irtibata geçerek ondan yardım talep etmişti. Kavad bölgeye bir sefer düzenlemeyi düşünüyordu ancak onun önündeki tek engel bu bölgenin Romalıların hâkimiyetinde oluşuydu.¹²⁷

Prokopios'a göre Kavad'a bu seferin telkinini Lahmi Araplarının şefi Mundhir vermişti. Azarethes komutasında 15.000 kişilik Sâsâni ordusu, müttefiği Arap Mundhir'in komutasındaki 5000 kişilik süvari birliğiyle beraber Fırat boylarındaki Circesium şehri dolaylarından Roma topraklarına girerek, Fırat nehrinden kuzeye doğru hiçbir dirençle karşılaşmadan ilerlediler. Sâsâni ordusu Callinicum'dan geçerken o sırada Dara'da bulunan Belisarios'a haber ulaştı. Derhal 3000 askerle beraber batıya doğru yürüyüşe geçti ve yanında Gassâni Araplarından müttefiği Harith'in komutasında 5000 bedevi daha vardı. Ordusunun geri kalanını ise Dara'yı savunmaları için orada bıraktı. Sâsâniler bölgede ilerlerken Fırat ve Suriye

¹²⁶ Prokopios I. 16. 1-10.

¹²⁷ Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, s.92, Theophanes , 6021.

havalisini yağmalıyorlardı fakat Belisarios'un Chalcis'e gelişi onların ilerleyişini durdurdu. Bu esnada Bizanslı komutan Sunicas ise Sâsâniler ile temasta bulunmamasına dair emir almasına rağmen Gabbulon yakınlarında düşmanın üzerine başarılı bir saldırı gerçekleştirerek Sâsânilere kayıplar verdirdi. Hermogenes ise destek birlikleri ile Hierapolis'e varmış ve buradan da güneye doğru ilerlemekteydi.

(Osroene bölgesi ve Antakya Civarı)

Bu esnada Antiochia halkı, Sâsâniler'in şehirlerine doğru geldiklerini duyunca büyük bir telaşa kapıldılar ve sahil kesimine doğru kaçtılar. Bizans komutanı Hermogenes, ordusunun başında Sâsâniler üzerine yürüyordu. Belisarios ile birleşen asıl Roma ordusu, Sâsânileri Fırat nehrinin güney kıyısında Callinicum şehri yakınlarında karşıladı. Burada Belisarios, Sâsânilere karşı üstün gelerek yenilgiye uğrattı ve onları Callinicum ötesinde ıssız çöllere doğru sürerek Sâsâni ordusunu bozdu.¹²⁸

Bizanslılar 19 Nisan 531'de Sura'dan hareket ederek Sâsânilerin boşalttıkları Callinicum civarındaki kampa yerleştiler. Hristiyanların *Kutsal Haftası*'nda Bizans ordusu, Sâsânilerin üzerine doğru ilerlemeye devam etti. Bizanslı askerler Sâsânilerin

¹²⁸ Prokopios, I.17.1-3, 29-39, 18.1-13.

zayıf durumunu gördüklerinde saldırmak için komutanları Belisarios ve Hermogenes'e baskı yaptılar. Komutanlar saldırı taraftarı olmamalarına rağmen Bizans ordusu Sâsâniler üzerine hücumla geçtiğinde, iki ordu arasındaki muharebe Bizanslılar için tam bir bozgun oldu. Sâsâniler 531 yılının ilkbaharında Bizans'a karşı büyük bir zafer kazandılar. Bizans'ın hezimetinin sorumluluğu Belisarios'a yüklendi ve oluşturulan soruşturma komisyonunda Belisarios görevinden azledildi.¹²⁹

Hermogenes, savaşın ardından Kavad'ın sarayını ziyaret ederek temaslarda bulundu ise de bir sonuç elde edilemedi.¹³⁰ Sâsâniler üstünlüğü devralıp Orshoene'deki Abgersaton kalesini ele geçirdiler. Iustinianos ise Bizans'ın pozisyonunu koruma gayesiyle doğuda taktiksel hamlelerde bulunuyordu. Bu amaçla öncelikle güven kaybeden ve görevinden azledilen Belisarios'un yerine Sittas getirildi. Bir diğer Bizanslı komutan Demosthenes ise şehirlerin ihtiyaçlarını sağlamak ve erzaklarını temin etmek üzere bölgeye geldi.¹³¹ Aynı zamanda Iustinianos, kral Kavad ile arasındaki diplomasi kapısını kapatmak istemiyordu. Güneyde Lahmi şefi Mundhir'in önemini iyice kavrayan Bizans, onunla da iyi ilişkiler kurmaya çalıştı.¹³²

Görünüşe bakılırsa Sâsânilerin bu esnada Yukarı Dicle'nin kuzeyinde de aktif olduklarını görüyoruz. Müellif Zachariah'ın ifadelerinden Sâsâni komutanı Gadar'ın, Kavad tarafından Arzanene bölgesi boyunca sınır güvenliğini sağlaması için tayin edildiğini anlamaktayız. Zachariah, komutan Gadar'ın 700 kişilik süvari ve piyadeden oluşan bir birlikle Dicle'yi geçerek Bugünkü Lice yakınlarındaki Attachas'dan Amida bölgesi topraklarına girdiğini zikreder. Bizans komutanı Bessas ise bunu duyar duymaz Martyropolis'den 500 atlı ile çıkarak Pers komutanının

¹²⁹ Prokopios, I.17.30-56., Zachariah, IX. 4., İ. Shaid, *age.*, 134-42., Ayr. bkz: Greatrex, G. ve Lieu, S'nin eserinde müellifler Prokopios ile bu savaşı anlatan bir diğer Bizans kaynağı Malalas'ın farklı görüşlerde olduğunu belirtir. Prokopios Belisarios'u aklamaya çalışmakta iken Malalas'ın Belisarios'u suçlayan bir tavırda olduğuna dikkat çekerler. Malalas'a göre Belisarios savaş alanından kaçmış, geriye kalan Sunicas ve Simmas ise Sâsânilere karşı son derece iyi bir mücadele sergilemişlerdi. Ayrıca iki kaynağında Bizans'ın askeri olarak zayıflığında ve Frigyalı piyadelerin kötü performanslarında hem fikirdirler. Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, s.93.

¹³⁰ Prokopios, I.20.1

¹³¹ Prokopios, I.20.3

¹³² İ. Shaid, *age.*, 142-143.

üzerine yürür ve onu şehrin biraz uzağında karşılar. Yapılan muharebede Bizans ordusu Sâsânilerin hepsini kılıçtan geçirir ve komutan Gadar öldürülür. Bessas bu zaferin ardından Arzanene bölgesine girmiş ve bölgeyi yağmalayarak çok sayıda esirle Martyropolis'e geri dönmüştür.¹³³

VII- Sâsânilerin Başarısız Martyropolis Kuşatması ve 532 Yılı Ebedi Barış Anlaşması

Bunun intikamını almak isteyen Sâsâni kralı Kavad, içinde Hun birliklerinin de olduğu büyük bir orduyu Martyropolis'e gönderdi ve şehir kuşatıldı. Muhasara sürerken Bizans ordusu da yola çıkmıştı. Belisarios'un yerine geçen Sittas'ın komutasındaki ordu, Kasım 531'de Amida civarına ulaştı ve burada Bizans'ın Gassani Arap müttefikleri de Bizanslılara katıldı. Sâsâni ordusu ise bu esnada ağır kış şartlarıyla mücadele ediyor, çamurluk alanda zor şartlarda kuşatmayı sürdürüyordu. Tüm bu sıkıntılı koşullar altında birde kral Kavad'ın ölüm haberini alan Sâsâni komutanları, muhasarayı sonlandırmaya karar verdiler.¹³⁴ Zachariah'a göre Sâsânilerin kuşatmayı kaldırmasındaki ana faktör yaklaşan Bizans ordusudur. Ancak Prokopios ise; Bizans tarafından satın alınan bir casusunun Sâsânilere yanlış bilgilendirmede bulunduğunu, Sâsâni ordusu içindeki Hunların, Bizans'a daha yakın olduğunu ve onlara ihanet edeceğini kuşatma kampına yaydığına ve askerler arasında kargaşa yarattığına işaret eder.¹³⁵

Neticede Kral Kavad'ın ani ölümüyle birlikte yerine Hüsrev'in tahta çıkmasıyla Sâsâniler, Bizans ile anlaşma kapılarını araladılar. Hüsrev, İustinianos ile üç aylık ateşkes ve esir değişimi anlaşmasını 531 yılının sonunda ya da muhtemelen 532'nin başlarında imzaladı.¹³⁶

¹³³ Zachariah, IX. 5.

¹³⁴ Zachariah, IX. 6; Prokopios, I. 21.1-26. Burada Zachariah her iki ordunun da bölgeden çekilmesinin ardından Sâsâniler'in yardıma çağırdığı Hunların bölgeye akın ettiklerini ve çok sayıda köyü yakıp yıktıklarını belirtir. Fırat'ı geçen Hun akıncıları Antiochia güzergâhında ilerlerken neticede Bessas tarafından durdurulur ve bozguna uğratarak 500 civarındaki atlarına ve ganimetlerine el konulur. Zachariah, IX. 6

¹³⁵ Prokopios, I.21.9-16

¹³⁶ Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, s.96

532 yılının ilkbaharında ateşkesten sonra iki taraf arasında barış görüşmeleri başladı. Kavad'ın ölümüyle beraber Sâsâni ülkesinde kargaşa hüküm sürerken, Hüsrev öncelikle ülke içinde kendi konumunu güçlendirme çabasındaydı. Zira yeni Sâsâni hükümdarı Hüsrev, tahta çıkarken Akhunlar'ın desteğini almış ve onlardan sağladığı askeri güç ile tahta çıkabilmişti. Bu süreçte emrindeki Akhun'lara büyük ücretler vaat etmiş, tahta çıktıktan sonra ise ilk olarak bu meseleyle uğraşması gerektiğini düşünmüştü. Bizans imparatoru İustinianos ise bu dönemde batıdaki meşhur fetihlerini sürdürmek ve Roma imparatorluğunun eski sınırlarına ulaşma gayesiyle doğudaki birlikleri batıya kaydırma düşüncesinde idi.

Durum böyle iken Bizans elçileri Hüsrev'in huzuruna çıktılar. Sasaniler, Prokopios'un aktardığına göre "110 *centenaria* (11.000 libre)" altın alacaklar ve Bizans Dara'dan çekilecekti. Ayrıca Lazika'da Sarapanis ve Scanda kaleleri ile Armenia bölgesindeki ele geçirilen Pharangium ve Bolum kaleleri de Sasanilere teslim edilecekti. Hüsrev, alacağı bu altınların Hazar geçitlerinin Akhun'lara karşı savunulması için harcanacağını vurguluyordu. Anlaşma sağlanmadan önce Rufinus başkente dönerek kalelerin teslimi için süre kazandı ve şartları İustinianos'a bildirdi.¹³⁷ Tam da bu esnada Bizans Lazika'daki söz konusu kalelerin hâkimiyetini Gürcülerden devraldı ve onlar kendi topraklarına kaçtı. Böylece Sâsânilerin bu kalelerde söz hakkı kalmamıştı. 532 yılının yaz aylarında elçiler görüşmeleri neticelendirdi ve meşhur "Ebedi Barış" imzalanmış oldu.¹³⁸

B- "Ebedi Barışın" Bozulması Ve Yüzyılın Sonuna Doğru Bölgede Bizans Üstünlüğünün Tesisi

İki imparatorluk arasında imzalanan bu barış, Hüsrev'e ülkesinde otoritesini pekiştirme vakti tanımış, İustinianos için ise batıda hareket özgürlüğü sağlamıştır. Hemen burada Bizans - Sâsâni ilişkilerine bir parantez açıp 532 yılından barışın bozulduğu 540 yılına kadar batıda gelişen hadiselerle kısaca değinmeliyiz. 533 yılında komutan Belisarios, yaklaşık 18.000 kişilik bir ordu ile Afrika'nın kuzeyine çıktı. Vandallar'a ait bölgeleri bir bir ele geçirip kral Gelimer'i devirerek onların

¹³⁷ Prokopios, I. 22.1-8.

¹³⁸ Prokopios, 1.22.15-19; Zachariah, IX.7.

varlığına son verdi ve muzaffer bir komutan olarak Konstantinopolis'e döndü. Aradan iki yıl geçtiğinde 535'de bu defa Ostrogotlar üzerine sefere çıkan Belisarios, ilk zamanlar önemli zaferler kazandı ve bir Bizans ordusu Dalmaçya'ya girerken, Belisarios komutasında bir diğeri Sicilya'ya çıktı ve hemen ardından Roma ile Napoli'yi düşürerek Bizans hâkimiyetine aldı. Fakat bundan sonra sert bir mücadele başladı. Belisarios Roma'da uzun bir kuşatmaya maruz kaldı ve güç bela bu kuşatmayı yarararak Ravenna'yı da Bizans kontrolüne geçirdi. Böylelikle 540 yılında Got kralı Vitiges'in mukavemetini kırmış oldu.¹³⁹

I- Bizans Ordusunda Disiplinsizlik ve Hüsrev'in 540 Yılı Seferi

Batıda bu hadiseler vuku bulurken, doğuda ise İustinianos'un, Prokopios'un bir diğeri eserine de konu olan meşhur inşa faaliyetleri başlamıştı. Bu dönemde İustinianos, Sâsâni sınırında ve bilhassa yukarı Mezopotamya havâlisinde, bölgedeki şehir ve istihkâmları güçlendirme çabası içine girmişti. Bu doğrultuda bölge merkezlerinde de bazı düzenlemeler yapıldı. Mezopotamya düklüğünün merkezi Dara'dan Constantia'ya taşınmıştı. Ayrıca Armenia bölgesinde yeni kısımlar oluşturulmuştu ki bunlar; kuzeyde Thedosiopolis'i ve Satala'yı kapsayan Armenia I ile güneyde Martyropolis'i merkez edinmiş Armenia IV idi.¹⁴⁰

Bu hadiselerin yanı sıra Prokopios, kaleme aldığı *Anecdota* (Gizli Tarih)'da sınır bölgesindeki Bizans ordusunun bu dönemdeki kötü durumundan şu çarpıcı sözlerle bahseder:

“Askerler konusuna değinmişken anlattıklarına bir şey daha eklemek istiyorum. İustinianos'tan önceki Bizans imparatorları sınırlara, özellikle Arapların ve İranlıların saldırılarını önlemek için çok sayıda asker yerleştirmişlerdi. Bu birliklere Limitanei (uç askerleri) deniliyordu. İmparator İustinianos bunlara öyle umursamazlık ve pıntilikle davrandı ki, bu askerlerin ücretlerinin ödemesi dört beş yıl gecikti ve bu talihsiz adamlar barış sürecince alacakları ücretleri hazineye

¹³⁹ G. Ostrogorsky, *age.*, s.64-65; Genel bilgi için: A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C.1, s.170-175, Ankara 1943.; Ayrıca bu dönem batı seferlerinin tüm seyri hakkında tafsilat ve literatür için bkz: J. B. Bury, *age.*, C.2, s.124-291.

¹⁴⁰ Greatrex, G. ve Lieu, S., *a.g.e.*, s.100 ; J. B. Bury, *age.*, C. 2, s.90.

vermek zorunda bırakıldılar. Daha sonra İustinianos hiçbir nedeni yokken onların “askerlik” sıfatını da kaldırdı. O andan başlayarak Bizans imparatorluğu sınırları garnizonsuz kaldı, sınır askerleri birdenbire kendilerini dilencilik yaparken buldular.”¹⁴¹

Yine Prokopios’tan detaylarını öğrendiğimiz, 537 yılında Dara’da cereyan eden enteresan bir hadise vardır ki, bölgedeki askerlerin disiplinsizliğine ve otoriteden yoksun oluşlarına bir örnek teşkil etmektedir.

*“Dara şehrinde şu hadiseler oldu. Piyade kıtasında İoannes adında biri vardı. Bu adam birkaç askerle beraber bir komplo kurdu. Şehrin hâkimi olarak kendi tiranlığını kurdu ve günden güne yerini sağlamlaştırdı. Eğer Perslerle olan barış o sırada devam etmeseydi, Romalıların başına bu olay yüzünde büyük işler açılacaktı. Tiranlığının kırkıncı gününde bazı askerler şehrin keşişi Mamas’ın tavsiyeleri doğrultusunda bir araya gelip ona karşı bir komplo kurdular. Anastasios adında şehrin ileri gelenlerinden biri bu askerler ile öğlen vakti saraya gittiler. Her adam giysisinin altında küçük birer kılıç gizlemişti. Avludaki ilk kapının önünde birkaç muhafızla karşılaştılar ve derhal onları öldürdüler. Sonra buradan onun odasına girerek İoannes’i öldürüp tiranlığa son verdiler.”*¹⁴²

Ebedi Barış’ın bozulmasının ardından aşağıda da genişçe anlatacağımız 540 yılında Sâsâni ordusunun Bizans topraklarında rahatça ilerleyişinin sebebini müellifin bu sözlerinden anlamak mümkündür.

Hüsrev, Bizans’ın Kuzey Afrika’da ile İtalya’da devam eden seferleri yüzünden doğuda insan kaynağının azalmasından ve yukarıda da zikrettiğimiz ücretleri ödenmeyen *limitanei*’lerin düşük morallerinden haberdardı. Bizans içindeki bu gelişmeler, Sâsâniler için bir avantaj durumundaydı. Bunun farkında olan Hüsrev, o dönemde Eftalit Hunlarına karşı olan yüklüce borcunun kaynağını zafiyet içinde

¹⁴¹ Prokopius, *Gizli Tarih*, (Türkçe. trc. Orhan DURU), s.204, İstanbul 1973. Eserin orijinal metni ve İngilizcesi için bkz: Procopius, *Anecdota*, (Edisyon ve İngilizce trc. H.B. DEWING), Chapter 24., 12-14, Cambridge 1935.

¹⁴² Prokopios, I. 24. 5-12.

olan Bizans'tan sağlama yoluna gitti.¹⁴³ Tabi bunun için kendisine öncelikle Ebedi Barış'ı bozmak adına bir bahane gerekmektedir.

Hüsrev 539'da ilk olarak Lahmiler ve Gassaniler arasındaki husumeti Bizans'a saldırısını haklı çıkarmak için kullanmaya kalkıştı ancak Bizanslılar başarılı bir şekilde diplomatik yollardan Hüsrev'in bu oyununu savuşturdu.¹⁴⁴ 539 yılının sonlarında Hüsrev'in bir sefer planladığından haberdar olan İustinianos, ona bir mektup göndererek seferinden vazgeçirmek istedi.¹⁴⁵ Buna rağmen Hüsrev, İustinianos'un bu isteğine kulak asmayarak 540 yılının Mayıs ayında, kendi komuta ettiği büyük bir ordu ile Suriye'ye girdi. Dolayısıyla sadece 8 yıl sürebilen "Ebedi barış" böylelikle bozulmuş oldu. Devrin müellifi Prokopios'a göre ise, Hüsrev Got kralı Vittiges ve Roma hâkimiyetinden hoşnutsuz olan Ermenilerin teşvikleriyle bu mücadeleye girmişti.¹⁴⁶

Sâsâni ordusu Fırat nehri boyunca ilerledi ve Fırat ile Habur nehrinin kesiştiği bölgeye geldiğinde nehrin güney kıyısına geçerek buradaki Circesium kalesinden ordusunu korudu. Derhal Sura'ya yürüdü ve kaleyi kuşattı. Kale kumandanı ilk Sâsâni saldırısına direndi ancak sonraki bir saldırı esnasında öldürüldü. Morali çöken şehir ahalisi, patriklerini Hüsrev ile müzakereye yolladı. Sâsâni kralı, patriğin yalvarışlarına karşılık vererek isteklerini kabul etti ancak daha sonra uygun bir anda ansızın şehre girerek burayı yağmaladı.¹⁴⁷ Hüsrev'in buradan ele geçirdiği esirleri, daha sonra Sergiopolis patriği Candidus yüklü miktarda fidye vererek kurtardı.¹⁴⁸

Öte yandan bütün bu hadiseler olurken, o dönemde Bizans'ın doğu ordularına Belisarios ve Bouzes ortak komuta ediyordu ancak Belisarios hala İtalya'da olduğundan bölgedeki Bizans ordularının komutası o günlerde Hieropolis'te bulunan

¹⁴³ Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s. 102.

¹⁴⁴ Konu hakkında Prokopios malumat vermektedir: Prokopios, II. 1. 1-15.

¹⁴⁵ Prokopios II. 4. 14-26.

¹⁴⁶ Prokopios, II. 2. 1-15. Hüsrev'in barışı bozma süreci ile geniş malumat için ayr. bkz: J. B. Bury, *age.*, C. 2, s.90-93.

¹⁴⁷ Prokopios, II. 5.8-27.

¹⁴⁸ Prokopios burada 2 centenaria altın karşılığında 12.000 esirin serbest kaldığını ifade eder: Prokopios, II. 5.28-33.

Bouzes'de idi. İustinianos, Hüsrev'in başarılı ilerleyişinden haberdar olur olmaz kuzeni Germanus'u 300 asker ile birlikte Antiochia'ya gönderdi.¹⁴⁹ Germanus buraya geldiğinde şehrin savunmaya elverişsiz olduğunu görünce Hüsrev ile müzakere etme kararı aldı. Şehrin patriği Megas'ın tüm arabuluculuk çabalarına rağmen Hüsrev'in ordusu Hierapolis'e doğru ilerlemeye devam ederek şehri tehdit etmeye başladı. Buranın halkı da hemen Hüsrev'e haraç vererek tehlikeyi savuşturmak istedi. Patrik Megas'ın yalvarışları sonucu Hüsrev, kendisine istediği miktarda altın ödenirse Bizans'a karşı seferinden vazgeçeceğini belirtti.¹⁵⁰

Megas'ta bu bilgiyi daha Germanus'a ulaştırırken, Sâsâniler Beroea'ya saldırdılar ve şehri talan ettiler. Antiochia'da tam bir karmaşa hâkimdi. Sâsâniler Suriye ve Fırat nehri boylarını talan ederek önlerine hiçbir Bizans mukavemet gücünün çıkmayışının avantajıyla rahatça ilerliyorlardı. Bu esnada komutan Germanus'a imparator tarafından Sâsânilere kesinlikle para verilmemesi emredildi. Hüsrev'in ordusu nihayetinde Antiochia'ya yaklaştığında şehir halkının birçoğu burayı terk etti. Bizanslılar için tek umut verici haber Theoctistus ve Molatzes komutasında 6000 kişilik bir ordunun Antiochia'ya varmak üzere olduğuydu.¹⁵¹ Sâsâniler Bizans kuvvetlerinden önce gelip şehri kuşattılar ve Hüsrev teklifini burada da yineledi. Antiochia halkı bu teklifi sert bir şekilde reddetti ve Sâsâniler savaştan önce şehri alamayacaklarını anladılar. Kuşatma kısa sürdü çünkü şehrin savunması oldukça zayıf durumdaydı. Sâsâniler surların kontrolünü kısa sürede ele geçirdiler. Destek için gelen Bizans kuvvetleri de, Antiochia halkının cesurca direnişine rağmen Sâsânilerin şehre hâkim olduklarını görünce, burayı Hüsrev'e teslim etmek zorunda kaldılar.¹⁵²

Sâsâni ordusu Antiochia'yı düşürdükten sonra burada fazla durmayıp güneye Apamea şehrine yöneldi. Savunmasız şehri yağmalayan Sâsâni ordusu, kaynakların bilhassa belirttiğine göre şehirde bulunan "Hz. İsa'nın haç parçalarına" zarar

¹⁴⁹ Bkz: J. B. Bury, *age.*, C. 2, s.96.

¹⁵⁰ Prokopios, II.6.17-25.

¹⁵¹ Prokopios, II. 8.2.

¹⁵² Antiochia kuşatmasının tamamı hakkında geniş malumat için bkz: Prokopios II. 8. 1-35 ; Evagrius, IV. XXV; Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. III, s. 1059.; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, s. 104; J. B. Bury, *age.*, C. 2, s. 97.

vermekten imtina ettiler.¹⁵³ Kuzeydoğu yönünde ilerleyişine devam eden Sâsâniler, Fırat nehrini geçerek Batnae yakınlarından Edessa yönüne doğru ilerlediler. Hüsrev, Edessa önlerine geldiğinde şehir halkına, istediği miktardaki haracı ödemeleri durumunda şehre ve çevresine zarar vermeyeceğini belirtti. Ayrıca daha önce Edessa çevresinde ele geçirdiği esirleri de fidye karşılığında serbest bırakacağını söyledi.¹⁵⁴ Bunu duyan Edessa halkı Hüsrev'in bu isteklerini kabul ederek aralarında para toplamalarına rağmen şehirde bulunan komutan Bouzes araya girdi ve buna mani oldu.

Buna karşın Hüsrev, burada bir savaşı göze alamamış olmalı ki, Edessa önlerinden ayrılarak güneydoğu yönünde Carrhae/Harran, buradan da Constantia'ya/Viranşehir gelerek bir miktar daha bu şehirlerden altın temin etti. Neticede Dara önüne gelen Hüsrev, şehre saldırmaya niyetlendi. Bu doğrultuda lağımlar kazmaya başlayan Sâsâni ordusu, şehirdeki Bizanslılarında ustalıklı onlara karşı koyması ve lağımlarını çökertmesi sonucu başarısızlığa uğradılar. Yine de Sâsâniler şehirden 1000 libre gümüş alarak buradan kendi topraklarına çekildiler.¹⁵⁵ Böylelikle Sâsânilerin doğudaki önlenemeyen ilerleyişi son buldu. Hüsrev, Bizans'ın bölgedeki güçsüz pozisyonundan azami derecede faydalanarak bol miktarda ganimet ele geçirdi ve istediğini elde etti.

II- Bizanslıların 541 Yılı Seferi

541 yılının bahar aylarında Bizanslılar, Sâsânilerin beklenmedik bu saldırılarına cevap vermek üzere harekete geçtiler ve İustinianos yüzünü tekrar doğuya çevirdi. Komutan Belisarios, Sâsâni topraklarına yapılacak saldırının komutasını üstlenmişken bu esnada Hüsrev de boş durmadı ve Kafkaslarda Bizanslılara karşı sert mücadelelere girişti. Belisarios doğuya geldiğinde Bizans

¹⁵³ Prokopios, II.11-1-38; Evagrius, IV. XXVI.

¹⁵⁴ Prokopios, II. 12.1-34.

¹⁵⁵ Prokopios, II. 13.1-29. Hüsrev, 540 yılındaki bu seferin akabinde Sâsâni başkenti Ctesiphon yakınlarında "Hüsrev Antiochia'sı" olarak adlandırdığı bir şehir inşa ettirmiştir. Antiochia'dan ele geçirdiği esirleri buraya yerleştiren Hüsrev, şehre bir hipodrom ve hamam da yaptırmış, diğer Roma şehirlerinden müzisyenler ve arabacılar getirtmiştir. Prokopios'un verdiği bu malumat bizce son derece ilginçtir. Prokopios, II. 14. 1-4.

ordusunun ciddi sıkıntıları olduğunu görerek sefer öncesi hazırlıklara başladı. Zira kaynakların belirttiğine göre orduda silahı ve zırhı olmayan askerler vardı.¹⁵⁶ Belisarios'a diğer iki komutan Theoctistus ve Rhecithancus'da katılmasıyla beraber Bizans ordusu ilerleyişine başladı. İlk olarak Dara üzerinden Nisibis yakınlarına sokularak burada kamp kurdular. Belisarios'un tüm uyarılarına rağmen Nisibis şehrine fazlaca yaklaşan öncü kuvvetler, şehirde bulunan Sâsâni birliklerinin dışarıya hücum etmesiyle birlikte bir anda savunmasız kalarak kolay bir yem durumuna düştüler. Hemen sonra Belisarios'un arkalarından yardıma gelerek muharebeye girmesiyle Bizanslılar bu hengâmeden canlarını zor kurtardılar ve Sâsâniler de tekrar garnizonlarına çekildi.¹⁵⁷

Nisibis şehri çok iyi bir biçimde savunuluyordu ve Belisarios bunu anladığında yönünü biraz daha doğuda bulunan küçük Sâsâni kalesi Sisauranon'a çevirdi. Bizanslılar buraya geldiğinde komutan Belisarios, ordusunun bir kısmını Beth Arabaye bölgesini yağmalamaları için gönderdi. Geri kalan askerleriyle de Sisauranon kalesine taarruz etti. 800 Sâsâni süvarisinin savunduğu kaledeki ilk çarpışmalarda Bizanslılar epey kayıp verdi. Ancak daha sonra Belisarios, kale kumandanını teslim olmaya ikna etti ve pazarlıklar sonucu buradaki Sâsâni birliği esir sıfatı ile başkent Konstantinopolis'e gönderildi. Öte yandan kale Bizanslıların eline geçtiğinde içinde bulunan Hıristiyan ahali buranın surlarını Belisarios'un emriyle yıktı.¹⁵⁸ Beth Arabaye bölgesinde yağmalara devam eden Bizans'ın Arap müttefiği Harith, beraberindeki Bizans birliklerini kendinden ayırarak Resaina'ya gönderdi. Belisarios ise ordusuyla beraber kendi topraklarına döndü.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Prokopios, II. 16.3.

¹⁵⁷ Prokopios, II. 18.1-26.

¹⁵⁸ Prokopios, II. 19.1-25.

¹⁵⁹ Burada Prokopios, Arap lider Harith'i ganimeti Bizanslı askerlerle paylaşmamakla suçlamakta, bu sebeple onları geri göndererek seferini sonlandırdığını belirtmektedir: Prokopios, II. 19.26.46. Ancak yazdığı diğer eser *Gizli Tarih*'te ise Belisarios'un karısı Antonina'nın doğuya geldiğini, bunu duyan Belisarios'un her şeyi unutup onu görmek üzere seferi sonlandırdığını söyler. Bkz: Prokopios, *Gizli Tarih*, s.60-62.

III- Sâsânilerin 542 Yılı Seferi

Bizanslıların bu kısmi başarılarının ardından Sâsânilerin de tepkisi gecikmedi ve 542 yılının yaz aylarına gelindiğinde Hüsrev harekete geçti. Bir diğer yandan da bu dönemde Bizans'ın doğu sınırlarında büyük bir veba salgını baş gösterdi. Böylelikle arka arkaya düzenlenen seferlerden ve talanlardan bitap düşen bölge, şimdi birde hastalıklarla mücadele ediyor, hem de Bizans ağır bir darbe daha alıyordu.¹⁶⁰ Hüsrev yaz başlarında Suriye'de Sergiopolis önlerine 6000 kişilik bir birlik gönderdi ve şehri kuşattı. Bu esnada şehirde sadece 200 Bizans askeri vardı ancak şehir halkı da onlara yardım için surların üzerine çıkarak Sâsânilerin ilk saldırılarını cesurca karşıladılar. Büyük kayıplar vermeye başlayan Sâsâniler geri çekildilerse de, bir sonraki saldırılarında hâlihazırda zayıf olan direnişi de kırarak şehre kolayca hâkim oldular.¹⁶¹

İustinianos, bu gelişmelerin akabinde Belisarios'u Hüsrev'in ordusunu bölgeden çıkartmak amacıyla yeniden gönderdi. Fırat nehri kenarında, Prokopios'un Europus olarak zikrettiği bir mevkiye geldiğinde Suriye sınırında neredeyse korunaklı tek bir Bizans garnizonu kalmamıştı. Bu sebeple Hüsrev'in, tek bir Bizans askerinin bile savunmadığı Callicum'u düşürmesi Bizanslılar için sürpriz olmadı.¹⁶² Belisarios'un Fırat'ın batısında orduyu topladığı haberini alan Hüsrev, onunla karşılaşmaktan kaçınarak elçiler aracılığıyla bir anlaşma yapıp bölgeyi terk etti. 542 yılındaki bu Sâsâni akınlarıyla Orshoene'nin bir kısmı ve Fırat nehrinin Bizans hâkimiyetindeki güney kıyılarında kontrol böylece Sâsâniler'e geçmiş oldu.¹⁶³

IV- Sâsânilerin 544 Yılı Edessa Kuşatması ve 562 Barışı

Takip eden dönemde Hüsrev, Bizans'ın Orshoene bölgesindeki kalbine, Edessa'ya bir darbe vurmak istedi. Bu doğrultuda iyi tertip edilmiş büyük bir ordu ile 544 yılının ilkbahar aylarında Edessa'ya yürüdü. Prokopios'un geniş tafsilatla anlattığı bu seferin ilk başlarında bazı kayıplar yaşasa da, Edessa şehri önlerine

¹⁶⁰ Evagrios, IV. XXIX, ayr. bkz. Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s. 110.

¹⁶¹ Prokopios, II. 20. 1-16; Evagrios, IV, 28.

¹⁶² Prokopios, II. 21. 30-32.

¹⁶³ J. B. Bury, *age.*, C. 2, s.105-107.

geldiğinde muazzam bir kuşatma başladı. Öyle ki, şehir surlarının önüne yaptırdığı büyük kum tümsekler için askerlerin yanı sıra filler de çalışıyordu.¹⁶⁴ Bizanslılar bu büyük kuşatmaya rağmen şehri mükemmel bir biçimde savundular. Bilhassa Sâsânilerin kumdan tepelerini, şehrin içinden kazdıkları tünellerle altlarını oyarak yerle bir ettiler ve ateşe verdiler.¹⁶⁵ Bunu gören Hüsrev şehri alamayacağını anlamış olmalı ki Bizans elçileriyle görüşmeler başladı. Edessa halkı yüklü miktarda altın karşılığında kuşatmayı kaldırttı ve Sâsâni ordusu iki hafta sonra ülkesine geri döndü.¹⁶⁶ Sâsânilerin geri çekilmelerinin akabinde iki Bizans elçisi Ctesiphon'a giderek Hüsrev'in huzuruna çıktılar. Görüşmeler neticelendiğinde İustinianos, 20 centenaria altın karşılığında Sâsâniler ile 5 yıllığına pahalı bir barış imzaladı. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli husus, bu barış anlaşması kuzeyde Lazika'da süren mücadeleleri kapsamıyordu. Bunun anlamı ise 545 yılında yapılan bu anlaşma ile sadece doğu sınırındaki mücadelenin son bulduğuydu.¹⁶⁷

İmzalanan 5 yıllık barışın ardından Bizans-Sâsâni mücadelesi tamamen kuzey sınırına ve Lazika bölgesine kaydı. Sâsâniler 541 yılından beri hâlihazırda Lazika bölgesine akınlar düzenlemekteydiler fakat güneydoğu sınırlarında barış hâkim olduktan sonra ağırlıklı mücadele bu yönde gelişti ve 557 yılına kadar sürdü.¹⁶⁸ Savaşın kaderini Bizans lehine çeviren husus ise kuşkusuz bu dönemde Ermenilerin yeniden Bizanslılardan yana taraf olmalarıdır.¹⁶⁹ Nihayetinde 562 yılında kapsamlı bir barış anlaşması yürürlüğe girdi ve Bizanslılar bu anlaşma ile Lazika bölgesini yeniden hâkimiyetlerine aldılarsa da, yinede Sâsânilere para ödemeyi kabul ediyorlardı.¹⁷⁰ Böylelikle imparator İustinianos dönemindeki Sâsâni savaşları son bulmuş oldu.

¹⁶⁴ Prokopios, II.26.1-46.

¹⁶⁵ Prokopios, II.27.1-17.

¹⁶⁶ Prokopios, II.27.18-46; J. B. Bury, *age*, C.2, s.107-110.

¹⁶⁷ Prokopios, II. 28.1-11 ; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s.113.

¹⁶⁸ Lazika ve kuzey sınırındaki mücadelelerin seyri hakkında geniş bilgi için bkz: Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s.115-122; J. B. Bury, *age*, C.2. s.114-123.

¹⁶⁹ Bu bahisten Prokopios aracılığıyla haberdar olmaktadır: Prokopios, II. 21.34.

¹⁷⁰ 562 anlaşmasının detaylarını Menander'in eserinde bulabilmekteyiz: Menander'den naklen bkz: Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s.132-133.

V- 562 Barışı Ardından Gelişen Süreç

İmparator İustinianos, Avrupa topraklarında hareket serbestisi kazanma uğruna Sâsâniler ile pahalı bir anlaşma imzalamıştı. Daima öncelikli hedefi batı olan İustinianos, 14 Aralık 565’de hayatını kaybettiğinde tahta, yeğeni II. İustinos çıktı ve Doğudaki mücadelede yeni bir dönem başlamış oldu. II. İustinos dönemi ve takip eden imparatorlar dikkatlerini tamamen doğuya verdiler zira Bizans askerlerinin kılıç şakırtıları batıda duyulurken devletin asıl arazisi olan Anadolu büyük tehlike içindeydi ve peş peşe yapılan seferlerin akabinde bölge bitap düşmüştü.

562 yılındaki barış hala yürürlükteydi fakat her iki süper gücünde Suriye’de bulunan vasalları kendi aralarında mücadelelere devam etmekteydi. İmparator II. İustinos tahta geçer geçmez ilk iş olarak doğuda Monofizitler ile batıdaki Diofizitler arasındaki ayrımı yumuşatmak için 566-568 yılları arasında birkaç konsil girişiminde bulundursa da söz konusu konsiller başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁷¹ İustinos devrinde Bizans ile Göktürkler direkt olarak ilk defa temasa geçti. Bunun sebebi, Orta Asya’daki Türklerin ipek ticaretinde Sâsâniler ile anlaşmazlık yaşamaları ve Bizans ile hem doğrudan ticaret yapmak hem de Sâsânilere karşı ittifakta bulunmaktı. Bu doğrultuda bir Soğdu olan Maniakh’ın liderliğindeki Türk elçilik heyeti, 569 yılında Bizans sarayına geldi.¹⁷² İustinos tarafından büyük saygıyla karşılanan Türk heyeti, görüşmelerin ardından olumlu bir şekilde Konstantinopolis’ten ayrılmış, hemen akabinde bir Bizans heyeti de Türklerle anlaşma sağlamak için gönderilmişti. Tüm bu girişimlerin neticesi olarak 570 yılında Bizanslılar, Sâsâniler karşısında hem ekonomik bir avantaj hem de sıkı bir müttefik kazanmış oldular.

VI- 573 yılında Savaşın Yeniden Başlaması ve Dara’nın Düşüşü

Bizans - Sâsâni ilişkileri Türklerin araya girmesiyle iyiden iyiye kızışmıştı ki, bunun üstüne birde yine bu yıl içinde güney Arabistan’da bulunan Himyaritler, Sâsânilerin desteğiyle topraklarında yaşayan Hıristiyan Etiyopyalıları kovmuşlardı. Bu sebeple bölgedeki Hıristiyanların çare olarak İustinos’dan yardım istemesiyle

¹⁷¹Konu için bkz: Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi* (Trk.trc:Esra Ermert), İstanbul 2007, s.151

¹⁷² Söz konusu dönem Göktürk-Bizans ilişkileri hakkında geniş tafsilat için bkz: Hatice Palaz Erdemir, *Göktürk-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s.12-26.

ilişkiler iyice gerildi. Tüm bu faktörlerin yanında 571 yılında Persarmenia'da¹⁷³ yaşayan ve bölgedeki Sâsâni *marzban*'ı (eyalet valisi) tarafından sürekli eziyete tabi tutulan Ermeniler Bizans ile gizliden bir anlaşma yaptılar. Yaz aylarında Gürcülerinde desteğini aldıktan sonra bir isyan başlattılar ve 572'nin Şubat ayında bölgedeki Sâsâni *marzban*'ı öldürdüler.¹⁷⁴ Tüm bu gelişmelerin akabinde savaşın başlaması kaçınılmazdı ve nitekim de öyle oldu. II. İustinos, bir önceki anlaşma ile Sâsânilere her yıl ödenmesinde anlaşılan 500 libre altını ödemeyeceğini belirttiğinde, Bizans için felaketlere sebep olacak savaş başlamış oldu.¹⁷⁵

İustinos, akrabası olan Marcian'ı doğu orduları komutanı olarak atadı ve 573 yılı yaz aylarında kendisini derhal bölgeye gönderdi. Ancak Marcian, Evagrius'un belirttiğine göre silahtan ve en temel ihtiyaçlardan yoksun savaşamayacak bir birliğe sahipti. Komutan Marcian Osrhoene bölgesinin baş şehri Edessa'ya geldi. Buradan 3000 kişilik bir piyade birliğini Arzanene bölgesine yağma için yolladı ve Sâsâni topraklarını talan etti.¹⁷⁶ Arzanene bölgesini yağmaladıktan sonra yönünü Nisibis'e çeviren Bizans ordusu, Nisibis surları önüne geldiklerinde Sâsânilerin savaşa hazır olmadıklarını görünce hemen şehri kuşattılar. Ancak Evagrius'un belirttiğine göre Sâsâniler, şehrin kapılarının bile kapatılmasına lüzum görmediler ve karşılarındaki Bizans birliğiyle alay ettiler.¹⁷⁷ Zayıf Bizans kuvvetleri sonuç olarak Nisibis kuşatmasını sürdüremedi ve Marcian geri çekildi. Böylece Bizans'ın ilk hamlesi, Arzanene baskını hariç tam bir fiyaskoyla sonuçlandı.¹⁷⁸

İlk Bizans saldırısının ardından Hüsrev de harekete geçti. Ordusunun hazırlıklarını tamamlayarak birliklerini her zamanki güzergâhından, Fırat nehri boyunca kuzeye doğru yönlendirdi. Circesium'a gelen Sâsâni ordusu burayı talan

¹⁷³ İsyân bölgesi muhtemelen Arzanene bölgesi idi zira bölgede geniş bir Ermeni nüfusun yanı sıra Chlomaron şehrinde bir Sâsâni marzbanın bulunduğunu bilmekteyiz.

¹⁷⁴ Bu isyanda Hüsrev'in Zerdüştlüğü Ermeniler arasında yayma isteği de etkili olmuştur. Bkz: John of Ephesus, II. 20; Evagrius, V.7.

¹⁷⁵ Theophylact Simocatta, III.10.1-3.

¹⁷⁶ John of Epiphania IV. 274' den naklen: Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s.142. Evagrius ise bu olaydan bahsetmeyerek direk Nisibis kuşatmasına geçer.

¹⁷⁷ Evagrius, V. 8.

¹⁷⁸ 573 Yılı Bizans saldırısı ve Nisibis kuşatması için ayr. bkz: John of Ephesus, VI.2, Evagrius V.8-9, John of Epiphania, 3.

ederek büyük zarar verdi. Bu esnada Bizanslılar tekrar Nisibis'i kuşatmışlardı. Sâsâni ordusu bir yandan onların üzerine hareket ediyor diğer yandan Adarmahan komutasındaki bir diğer Sâsâni birliği Suriye topraklarını yağmaya devam ediyordu. Nisibis önlerindeki Bizans kuvvetleri Hüsrev'in yaklaştığını öğrenince büyük telaşa kapıldılar zira komutan Marcian ordusunun başında değildi. Hemen geri çekilen Bizans kuvvetleri Dara'ya yaklaşmışken Hüsrev göründü ve Dara kapılarına kadar Bizans ordusunu kovaladı. Çok sayıdaki kuşatma silahı da Sâsânilerin eline geçti. Hüsrev, 5 ya da 6 ay sürdüğünü bildiğimiz kuşatmaya başladı ve neticede Bizans'ın Sâsâni sınırına en yakın ve en mühim müstahkemi Dara, 573 yılının sonbaharında düştü.¹⁷⁹ 363 yılı anlaşması ile Nisibis'i kaybeden Bizanslılar, Dara'nın da düşüşü ile birlikte bölgedeki Sâsâni topraklarına açılan en önemli garnizon ve kalabalık orduları barındırabilen bir şehirlerini daha İranlılara kaptırmış oldular. Ancak yinede Bizans devleti, 573 yılında Mezopotamya'daki bu mücadelelerden zararlı çıkarsa da, kuzey cephesinde önemli bir kale-şehir olan Dvin'i, Ermenilerin yardımı ile ele geçirmişlerdi.¹⁸⁰

Mezopotamya sınırında Dara'nın düşüşünü müteakip, haberler Konstantinopolis'e vardığında imparator İustinos kelimenin tam anlamıyla çılgına döndü ve dönem kaynaklarının açıkça belirttiği üzere akıl sağlığını kaybederek tahttan indirilmek zorunda kaldı.¹⁸¹ İustinos'un karısı ve Bizans tarihinin etkili kraliçelerinden biri olan imparatoriçe Sofia, davranışları giderek gariipleşen, saraydakileri ısırma ve saatlerce orgla çalınan müzikleri dinlemeye başlayan İustinos'un yarattığı tehlikeyi erken sezerek, onun *Caesar* ünvanını saray erkânından yakışıklı Tiberios'a verilmesini sağladı. Tiberios ve Sofia bu tarihten, İustinos'un 578 yılındaki ölümüne kadar imparatorluğu etkili bir biçimde yönettiler.¹⁸²

VII- Sâsânilerin 576 Yılı Saldırıları

574 yılının sonlarında iki taraf arasında görüşmeler devam ederken Bizanslılar doğu sınırları için 3 yıllık bir barış anlaşması teklif ettiler. Sâsâniler ise üstün

¹⁷⁹ Evagrius, V.10.; John of Ephesus, VI. 5-6 ; Michael Whitby, *age.*, s.258.

¹⁸⁰ Konu için bkz: Sebeos, VIII. ; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age.*, 149.

¹⁸¹ Evagrius, V. 11.

¹⁸² Timothy, E, Gregory., *age.*, s.151; Evagrius, V. 13.

konumlarından dolayı Bizans'a 5 yıllık bir barış anlaşması ve Menander'in belirttiğine göre yıllık 30.000 *nomismata* altın haraç ödetirmeye muvaffak olmuşlardı.¹⁸³ Tiberios tarafından kabul edilen anlaşma yürürlüğe girdiğinde savaş yeniden Kafkas bölgelerine taşınmıştı. Bizanslılar görünürde savaşı sadece Kafkaslarda ve Armenia bölgesinde devam ettiriyor gibi görünse de 575 yılında Bizans komutanı Iustinianos, Gassaniler'in lideri Munzir ile bir görüşme yapmış ve Gassaniler'i, Sâsâni himayesindeki Lahmiler'in başketi Hira üzerine yağmaya yollamıştı.¹⁸⁴ Doğuda tansiyonun yeniden yükselmesi üzerine Sâsâni sarayına ardı ardına elçiler gönderilmeye başlandı. 576 yılının başlarında kral Hüsrev, Bizans sarayından gelen bir grup elçiyi kabul ettiğinde savaş kararını çoktan almıştı ve elçilik heyetinin ziyaretiyle eş zamanlı olarak Bizans üzerine sefer kararı aldı.¹⁸⁵ İlk olarak 574 barışının uygulanmadığı Armenia topraklarına girerek kuzeye doğru çıktı. Romalılar için bu sefer tam bir sürpriz olmuştu zira komutanlar Curs ve Theodore, Sâsâni ordusunun bu ilerleyişi esnasında Gürcistan boylarında oradaki kabileler ile temastaydılar.

Sâsâni ordusu Theodosiopolis önlerine geldiğinde şehri almaya son derece kararlıydı ancak garnizondaki Bizans birlikleri onları şehrin güneyinde karşılayarak müzakere etmeye çalıştılar. Hüsrev burayı kuşatma fikrinden vazgeçmiş olacak ki buradan batıya doğru ilerleyişine devam etti. Cappadokia bölgesine giren Sâsâni ordusu Caesaria (Kayseri) şehrinin önlerine kadar geldiklerinde Bizans ordusu onların daha batıya geçmelerine izin vermedi ve Sâsâni ordusu önce Sebastia (Sivas) daha sonrada Melitene önlerine geldi. Bizanslılar, Sâsâni ordusu üzerinde birkaç küçük başarı elde ettilerse de, Sâsâniler Melitene'ye geldiklerinde savunmasız bir şehir buldular ve buraya saldırarak şehri ateşe verdiler. Melitene'nin yıkılıp yıkılmasının ardından Hüsrev'in ordusu Arzanene üzerinden Sâsâni topraklarına geri döndü.¹⁸⁶

¹⁸³ Menander'den naklen; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, 152.

¹⁸⁴ Konu için bkz: İrfan Shahid, *age*, 373-383.

¹⁸⁵ Menander'den naklen; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, 153.

¹⁸⁶ Hüsrev'in bu seferi hakkında; John of Ephesus, VI.8, Evagrius, V.14, Sebeos, 68-69, Theophylact Simocatta, III.14.10-11.

Sâsânilerin çekilmelerine müteakip Bizans komutanı İustinanos, Pers topraklarına girerek karşı saldırılarda bulundu. Bu yılın kış aylarını da Sâsâni topraklarında geçiren Bizans birlikleri hatırı sayılır ölçüde ganimet ele geçirerek Sâsâni bölgelerinde ciddi tahribata yol açtılar.¹⁸⁷ 576 yılının sonlarında Bizanslıların talihî dönmeye başlamışken Hüsrev'in elçileri 577 yılında başkent Konstantinopolis'e geldiler ve Tiberios'a bir anlaşma sundular. Anlaşmaya göre Bizans yine yıllık olarak 30.000 solidi ödeyecek, ayrıca Persarmenia, İberia ve diğer nüfuz alanlarından çekilmeyi kabul edecekti.¹⁸⁸ Tiberios ise bu anlaşma maddeleri karşısında Dara'yı Sâsâniler'den para yoluyla almayı düşündüyse de, 577 yılının yaz ya da sonbahar aylarında Sâsânilerin Armenia'daki zafer haberinin ardından tüm görüşmeler askıya alındı.¹⁸⁹ Aynı yıl Sâsâni komutanı Adarmahan, Dara güzergâhından Osrhoene bölgesine dalarak Constantia, Tell Beshme ve Resaina'yı harap edip tüm havaliyi yağmaladı.¹⁹⁰ Adarmahan'ın bu hamlesini müteakip Bizans-Sâsâni mücadelesi yeniden Mezopotamya topraklarında başlamış oldu.¹⁹¹

VIII- Bizanslıların 578 Yılı Saldırıları

578 yılında Tiberios, doğu orduları komutanlığına kendisinden sonra imparator olacak olan ve VI. Yüzyıl Bizans-Sâsâni mücadelesinin talihini Bizans lehine döndürerek büyük başarılarla imza atacak olan Maurikios'u atadı. Maurikios'un ilk işi Cappadokia bölgesine gelip buradan taze kuvvetler toplamak oldu. Maurikios buradan doğuya doğru gelirken eş zamanlı olarak Sâsâni komutanı Mahbond'da içinde Hunlarında bulunduğu 20.000 kişilik büyük bir ordu ile Resaina ve Constantia civarını talan etti. Dönüş yolunda ise Thannuris kalesini Bizanslıların elinden aldı. Mahbond'un ardından bir diğer komutan Tamkhosro, daha da içeri sokularak Amida ve Martyropolis civarını yağmaladı.¹⁹² Sâsânilerin bu saldırılarının ardından Maurikios'un cevabı gecikmedi. Ordusuyla beraber Arzanene bölgesine girerek buranın Hristiyan ahalisini (Efesli İoannes'in dediğine göre 10.000 kişi) Kıbrıs

¹⁸⁷ Evagrios V.14, Theophylact Simocatta, III.15.1-2.

¹⁸⁸ Menander'den naklen; Greatrex, G. Ve Lieu, S., *age*, 159.

¹⁸⁹ Sebeos, 71, Theophylact Simocatta, III. 15.8-9.

¹⁹⁰ John of Ephesus, VI. 13.

¹⁹¹ Geniş malumat için; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, 160. Ayr. bkz: M. Whitby, *age*, s.268-9.

¹⁹² John of Ephesus, VI. 14; Theophylact Simocatta, III.15.11-12. Ayr. bkz. E. Honigmann, *age*, s.20.

adasına sürdü. Chlomarone şehri kuşattıysa da almaya muvaffak olamadı ancak Aphoumon kalesini ele geçirerek burayı Roma garnizonu yaptı. Ancak burada da durmayarak Arzanene içlerinden daha güneye, Beth Arabaye bölgesine inerek bu bölgeyi de talan etti. Hatta Sâsânilerin önemli kalesi Singara'yı da harabeye çevirdi.¹⁹³

Komutan Maurikios'un kayda değer bu başarılarının ardından Tiberios, 578 yılının sonlarında Sâsânilere anlaşma teklif edecekti. Bu sebeple Bizans elçilik heyeti Sâsâni topraklarına doğru yola çıkmışken aynı zamanda Sâsâni elçilik heyeti de Bizans sarayına geldi. Hüsrev, Maurikios'un seferinden oldukça etkilenmiş ve tehlikeyi sezerek Bizanslılar ile barış yolunu aramaya başlamıştı. Her iki imparator da aşağı yukarı aynı şeyleri istiyorlardı fakat 579 yılında Hüsrev'in ölümü, tüm planları alt üst etti ve barış sağlanamadı. Aslında Tiberios, yeni Sâsâni kralı ve Hüsrev'in oğlu IV. Hüzmüz'ün babasının kabul ettiği ancak yürürlüğe giremeyen anlaşmayı onaylayacağını düşünmüşse de bu fikrinde yanılmıştı zira Hüzmüz, Tiberios'un şartlarını düşünmeden reddetti.¹⁹⁴

580 yılının başlarında Gassanilerin şefi Munzir, Lahmiler üzerinde önemli başarılar elde etti. Ayrıca yine Maurikios, bu yıl muhtemelen Corduene bölgesinden Sâsâni topraklarına girerek bölgeyi yağmaladı.¹⁹⁵ 581 yılında da bu gidiş gelişler düşük yoğunlukta sürse de bölgede önemli bir gelişme 582 yılında oldu. Haziran ayında iki devletin elçileri sınırda görüşmelerini sürdürürken, Sâsâniler komutan Tamkhusro önderliğinde batıya doğru geliyordu. Bunun üzerine görüşmeler yine kesildi ve Monocarton'da bulunan Bizans ordusu Sâsâni ordusunu Constantia şehri önlerinde karşıladı. Uzun bir aradan sonra ilk defa bir meydan savaşında karşı karşıya gelen taraflar arasında kesin zafer Maurikios komutasındaki Bizanslıların oldu. Sâsâni komutanı Tamkhusro ise savaş meydanında öldürüldü. Geriye kalan birlikler ise Roma topraklarını terk ettiler.¹⁹⁶

¹⁹³ John of Ephesus, VI. 15; Theophylact Simocatta, III.16.1-2.

¹⁹⁴ Konu için bkz. Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s. 161-162.

¹⁹⁵ Theophylact Simocatta, III.17.3-4.

¹⁹⁶ Theophylact Simocatta, III.18.1-2; John of Ephesus, VI.26; konu için ayr. bkz. M. Whitby, *age*, s.274.

Yukarı Mezopotamya'da savaşın yeniden başlamasının üzerinden yaklaşık 10 yıl geçmişti. Dara'nın düşüşünün ardından daha da saldırganlaşan Bizans siyaseti, komutan Maurikios'un kişisel becerileri ile birleşince Bizans devleti doğuda sarsılan otoritesini yeniden sağlayacak gibiydi. Ancak Bizans'ın bir şansı da artık karşısında Hüsrev gibi dişli ve tecrübeli bir rakibin bulunmayışıydı. Komutan Maurikios, Constantia önlerindeki zaferinin ardından ordusunu burada bırakarak Konstantinopolis'e döndü. İmparator Tiberios'un bir oğlu yoktu ve bu başarılı komutanı kızıyla evlendirerek imparator olmasını sağladı. Maurikios ağustos ayında imparatorluk tacını giydi.¹⁹⁷

IX- İmparator Maurikios Döneminin Yoğun Çatışmaları ve 591 Barışına Giden Süreç

Maurikios imparator olduktan sonra doğu orduları komutanlığına Ioannes Mystacon'u atadı. 582 yılının sonlarında Bizans birlikleri Arzanene bölgesine girip burayı talan ettiler ve geri dönüş yolunda Nymphios (Batman) nehri ile Dicle nehrinin birleştiği yerde Sâsâni komutanı Kardarigan onları karşıladı. Savaşın başlarında Bizanslılar üstün gelmiş gibi görünüyordu ancak komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar ve rekabet yüzünden Sâsâniler üstün geldi ve Bizanslılar yenilgiye uğradı.¹⁹⁸ Arzanene bölgesi takip eden dönemde de askeri faaliyetlerin odağı oldu. 583 yılında Sâsâniler, 578'de Maurikios'un aldığı Aphumon kalesini kuşattılar. Tam bu esnada Bizans generali Aulus'da hemen kuzeyde ki Akbas kalesini kuşattı. Aphumon'daki Sâsâniler Akbas'a yardıma gelerek Bizans kuşatmasını yardımlar ve püskürttüler ancak bu kale, yılsonunda Bizanslıların eline düştü. Bizanslılar burayı işgal etmek yerine yerle bir etmeyi tercih ettiler.¹⁹⁹

584 yılında bazı sonuçsuz görüşmeler yapıldı ancak bu yılın ortalarında Maurikios, doğu orduları komutanlığına Philippicus'u atadı. Philippicus ilk olarak Monocarton şehrine takviyeleri yığdı.²⁰⁰ Sonbaharda ise Bizans birlikleri buradan Sâsâni topraklarına atıldılar. İlk olarak Nisibis havalisinde Carcharoman denilen yere

¹⁹⁷ Evagrius, VI.1.

¹⁹⁸ Theophylact Simocatta, I.9.4-11.

¹⁹⁹ Theophylact Simocatta, I.12.1-7; John of Ephesus, VI.36.

²⁰⁰ Theophylact Simocatta, I.14.6.

gelerek bölgeyi yağmaladılar. Dönüş yolunda ise Philippicus, Sâsâniler ile karşılaşmamak için temkinli davrandı ve Tur Abdin üzerinden Bizans topraklarına geri döndü.²⁰¹

Ertesi yıl Philippicus Arzanene seferine devam etti ancak sefer esnasında hastalanarak ordusunu Stephen ve Apsich adındaki komutanlarına emanet ederek bölgeden ayrıldı. Sâsâniler ise Kardarigan komutasında Nisibis güzergâhından Monocarton önlerine geldiler. Şehri kuşattılsa da almayı başaramadılar. Buradan kuzeye doğru çıkarak Sophanene bölgesine girdiler ve Martyropolis'e geldiler. Şehrin batısındaki bir manastırı ve civarı yağmalayan Sâsâniler daha sonra buradan çekildiler.²⁰² Philippicus 586 yılının ilkbaharında Konstantinopolis'ten dönerken, Sâsâni elçileri ile Amida'da karşılaştı. Sâsâniler yine barış için para talep ediyorlardı ancak doğal olarak Maurikios tarafından istekleri reddedildi. Komutan Philippicus buradan güneye doğru yöneldi ve Mambrathon denilen yerin güzergâhından Bibas'a geldi.²⁰³ Sâsâniler de Kardarigan önderliğinde Bizanslıları karşılamak için üzerlerine doğru gelmekteydi. Ancak Simocatta'nın belirttiğine göre Philippicus ordusunu öyle bir yerde konumlandırmıştı ki, Sâsâniler onlarla karşılaşmadan önce susuz bölgelerden geçmek zorunda idi.²⁰⁴ Sâsâni ordusu Constantia şehrine doğru ilerliyordu. Philippicus ise esir alınan İranlılardan Kardarigan'ın güzergâhının haberini almıştı. Bu doğrultuda ordusunu Solachon ovasına getirdi ve burada savaşa hazırladı. İki ordu karşı karşıya geldiğinde Philippicus ordusuna dokunaklı bir hitabet ile seslenerek onlara ilham verdi. Savaş başladığında Bizans ordusunun sağ kanadına komuta eden Vitalius, birlikleriyle beraber Sâsâni kampına hızlıca dalarak yerle bir etti ve büyük bir darbe indirdi. Bunun üzerine tutunamayan Sâsâni ordusu ve komutanları Kardarigan, tepelere doğru çekilmeye başladı. Geri kalan askerler Dara'ya sığındılar ve Bizanslılar 586 yılında Solachon ovasında büyük bir zafer daha kazandılar.²⁰⁵

²⁰¹Theophylact Simocatta, I.13.1-12.

²⁰² Theophylact Simocatta, I.14.1-10; ayr. bkz.: M. Whitby, *age*, s.279-280.

²⁰³ Ayrıntılar için bkz. Theophylact Simocatta, I.15.1-15.

²⁰⁴ Konu hakkında bkz. Theophylact Simocatta, II.1.1-7.

²⁰⁵ Bu savaş hakkında en çok bilgi veren müellif Simocatta'dır: Theophylact Simocatta, II.1.1-13. Ayr. bkz. Evagrius, VI.3; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, s.168-169 ; M. Whitby, *age*, s.281.

Philippicus bu savaşın ardından Arzanene bölgesine girdi. Hâlbuki Arzanene halkı Bizans ile ittifak yapmak istiyordu ancak buna rağmen Philippicus Chlomarone şehrini kuşattı. Kuşatma devam ederken Kardarigan'ın yaklaştığı haberi geldi ve Chlomarone şehrinde de onun birlikleri olduğundan dolayı tehlike arz ediyordu. Bu sebeple Philippicus kuşatmayı kaldırarak Aphoumon'a çekildi ve buradan da Amida'ya gitti.²⁰⁶ Philippicus yeniden hastalandığında ordusunu Heraklios'a bıraktı ve bu komutanda Sâsâni topraklarına girerek Korduene bölgesindeki Thamanon kalesi civarını yağmaladı. Daha sonra Beth Arabaye bölgesini talan ederek Resaina hattından Amida'ya geri döndü.²⁰⁷

Bu süreç içerisinde önemli bir olay da 588-589 yıllarında doğu sınırındaki Bizans birliklerin isyana kalkışmasıydı. Philippicus Konstantinopolis'e döndüğünde imparator Maurikios onun yerine Priskos'u atadı. Priskos ise görevi alırmaz askerlerin maaşını dörtte bir oranında düşürdü. Tabii ki bu doğu sınırlarında zor şartlarda bulunan askerler arasında hiç iyi karşılanmadı ve birliklerin bir kısmı isyana başladılar. Priskos baskılar sonucu Monocarton'dan Constantia'ya çekilmek zorunda kaldı.²⁰⁸ İmparator Maurikios bu isyanın büyümesinin önüne geçmek için yeniden ordu komutanlığına Philippicus'u atadıysa da ayaklanmayı durdurmaya yetmedi. İsyancılar 5000 kişilik bir kuvvet haline geldi ve Edessa önünde kamp kurdular. Bu esnada Sâsâniler de Constantia'ya doğru ilerlemekteydi. İsyancılar bunun haberini aldıklarında Edessa'dan ayrılmayı üstlerine doğru gelen Sâsâni birliklerini geri püskürttüler ve bununla da kalmayıp Sâsâni topraklarını yağmaladılar. Bizans ordusu bir yandan da Martyropolis üzerinden Arzanene bölgesine hücum etti ancak burada Bizans birlikleri yenilgiye uğrayarak geri çekildi.²⁰⁹ Onları takip eden Sâsâni birlikleri Martyropolis önlerine kadar geldiyse de burada Bizanslılar tarafından kesin bir yenilgiye uğratıldılar ve çok sayıda Sâsâni askeri esir alındı.²¹⁰ Bu gelişmelerin ardından 589 yılının ilkbaharında Maurikios askerlere acilen ödemelerini yaptı ve isyancıların lideri Germanus'u yargılayıp suçlu bulunduğu halde affetti.²¹¹

²⁰⁶ Theophylact Simocatta, II.7.1-8.12.

²⁰⁷ Theophylact Simocatta, II.10.1-5.

²⁰⁸ İsyan hakkında bkz. Theophylact Simocatta, III.1.3-15.; Evagrius VI.3-4.

²⁰⁹ Sebeos, 71.12.

²¹⁰ Theophylact Simocatta, III.4.1-5; Evagrius, VI.9.

²¹¹ Theophylact Simocatta, III.4.6., Evagrius, VI.10; ayr. bkz. Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, 170.

589 yılında Bizanslılar hem Lazica'ya hem İberia'ya hem de Beth Arabaye bölgesine hücum ettiler. Bizans'ın bu başarılı akınlarının ardından Sâsâniler, Martyropolis önlerine geldiler. Şehrin kumandanı Sittas'ın Romalılara ihaneti sonucu İranlılar, Bizans'ın Sophanene bölgesindeki bu önemli garnizon şehrini ele geçirdiler.²¹² Philippicus derhal şehri kuşattıysa da geri almayı başaramadı zira kuşatmacılara takviye olarak yeni Sâsâni birlikleri şehre gelmişti. Maurikios bunun üzerine Philippicus'u bir kez daha görevden alıp yerine Comentiolus'u getirdi.²¹³ Yeni doğu orduları komutanı müelliflerin belirttiğine göre bu yıl Akbas kalesini kuşattı ancak daha önce de zikrettiğimiz gibi söz konusu kale 583 yılında Bizanslılar tarafından kuşatılıp yıkılmıştı. Buradan da Sâsânilerin bu kaleyi yeniden tamir edip kullandıklarını anlamaktayız. Comentiolus, Akbas kalesini bir kez daha kuşatıp aldı ve buradan da güneye hareket ederek Beth Arabaye bölgesine girdi. Sisauranon kalesine kadar ilerleyen Bizans ordusu burada Sâsâniler ile karşılaştı ve Bizanslılar muharebeden zaferle çıktılar.²¹⁴

588 ve 589 yıllarında Sâsâni komutanı Behram Çobin, devletin kuzeydoğu sınırında Türkler'e karşı birkaç büyük zafer kazandı.²¹⁵ Ancak kral Hormizd onun bu başarılarını hiçe sayarak göverinden azletmesinin akabinde ordunun desteğini alan komutan isyan ilan etti.²¹⁶ Behram Çobin beraberindeki askerler ile birlikte Nisibis'e geldi ve buradaki askerler de ona katıldı.²¹⁷ Behram Çobin'in isyanı gittikçe büyüyordu ve bu yüzden kral Hormizd'in oğlu Hüsrev, Maurikios ile anlaşma umuduyla derhal Martyropolis'deki Bizanslılara haber gönderdi. İyi niyetlerini belirten Hüsrev'e başlangıçta cevap gelmese de, Maurikios büyük bir fırsat yakalamıştı. Hüsrev'in ikinci rica mektubu 590 yılının yaz aylarında Bizans sarayına ulaştı. İmparator Maurikios'un cevabı ise 590 yılının sonlarına doğru Hüsrev'e geldi ve Bizans artık Hüsrev'in yanındaydı. Bu esnada Bizanslılar Martyropolis'i tekrar ele

²¹² Konu hakkında geniş malumat için bkz. Evagrius VI.14.

²¹³ Theophylact Simocatta, III.5.11-16.

²¹⁴ Theophylact Simocatta, III.6.1-5.

²¹⁵ Taberi, *a.g.e.*, C. III., s.1172.

²¹⁶ Theophylact Simocatta, III.6.15-8.3., 8.10-11; Taberi, *a.g.e.*, C.III, s. 1173.; M. Whitby, *age*, s.291.

²¹⁷ Theophylact Simocatta, IV. 1.1-9.

geçirdiler ve daha önce Bizanslılara ihanet eden komutan Sittas yakalanıp idam edildi.²¹⁸

İmparator Maurikios komutanları Comentiolus ve Narses'i Hüsrev'in emrine verdi ve bu birliklet Nisibis güzergâhı üzerinde Behram'ın en önemli komutanlarından Zapastram'ı öldürdüler.²¹⁹ Şubat 591'de Hüsrev Mardin'de kral ilan edildi. Beraberindeki Bizans birlikleri bahar aylarında Sâsâni topraklarına girdiler ve Dara şehri kapılarını bu askerlere açtı. Şehir tekrar Bizanslıların kontrolüne geçti. Theophylact'ın aktardığına göre Hüsrev'in bu jestine karşılık Maurikios, onu "oğlu" olarak kabul ettiğini belirtti.²²⁰ Hüsrev'in emrindeki Bizans askerleri Mezopotamya da ilerlerken, Sâsâni müttefiği komutan Mahbond'da başkent Ctesiphon'un kontrolünü ele geçirdi ve Behram Çobin girdiği son savaşta Bizanslılar tarafından kesin bir mağlubiyete uğratıldı.²²¹

591 yılında Sâsâni devletinde isyan bitmiş, Bizans Sâsâni ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştı. Hüsrev, daha en başında Bizanslıların desteğini almak için Dara ve tüm *Persarmenia* bölgesini Maurikios'a vaat etmişti ve iç savaşın bitimine müteakip sözünde durdu. Dara ve Arzanene bölgesi tamamıyla Bizanslılara teslim edildi.²²² Böylece Bizans devleti 298 yılından beri ilk defa büyük bir bölgeyi Sâsâniler'den koparmayı başarmıştı. 591 yılından İmparator Maurikios'un 602 yılında tahttan indirilip öldürülmesine kadar Bizans Sâsâni ilişkileri, daha önce hiç olmadığı kadar dostane biçimde sürdü. Maurikios ile Hüsrev arasındaki "baba-oğul" samimiyetine varan dostluk, Hüsrev'in Hristiyanlığa ilgi duymasına ve Aziz Sergios'un kutsal kabul edilen mezarına hürmet göstermesi ile devam etti. Hüsrev'in Hristiyan olup olmadığı kaynaklarca kesinleştirilememiştir ancak onun bu Hristiyan

²¹⁸ Theophylact Simocatta, IV.15.1-17. Evagrius, VI.19.

²¹⁹ Theophylact Simocatta, V.1-2.

²²⁰ Theophylact Simocatta, V.3.

²²¹ Theophylact Simocatta, V.7-11., Sebeos, 79-23; M. Whitby, *age*, s.302-303; Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, 173-174.

²²² Bu konuda Arzanene bölgesinin Bizanslılara verilir verilmeyeceği bazı araştırmacılar tarafından tartışılmışsa da neticede Arzanene bölgesinin Bizans'a teslim edildiği kaynaklarca da doğrulanmıştır. Bu hususta bkz. M. Whitby, "Arzanene in the Late Sixth Century", in S. Mitchell, ed. *Armies and Frontiers in the Roman and Byzantine Anatolia*, Oxford, 205-217. ; ayr. bkz. E. Honigmann, *age*, s.26-27.

mabetlerine saygısı ve ülkesinde birkaç kilise inşa etmesinden dolayı Hıristiyan olduğu rivayet edilir. Ancak göz önünde bulundurulmalıdır ki Hüsrev'in bu faaliyetlerinde, Hıristiyan olan karısı Şirin'in de etkisi olmuş olabilir.²²³ Neticede VI. yüzyıl Yukarı Dicle eksenli Bizans-Sâsâni siyasi ilişkileri, yüzyılın başında büyük bir düşmanlık ve şiddetle başlayıp, yüzyılın sonunda Maurikios'un ölümüne kadar barış içinde devam etmiştir. Tüm bu mücadelelerden ve ardı arkası kesilmeyen savaşlardan en çok etkilenenler ise dönemin bölge toplulukları ve eşsiz güzellikteki şehirleri olmuştur.

---

²²³ Geniş bilgi için bkz. Greatrex, G. ve Lieu, S., *age*, 175-176.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VI. YÜZYILDA YUKARI DİCLE HAVZASINDA
SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

A- DEMOGRAFİK YAPI

Medeniyetlerin harman olduğu, tarih boyunca birçok farklı unsurun bir arada yaşadığı Mezopotamya, günümüzde dahi bu özelliğini sürdürürken, VI. yüzyıldaki bölgenin durumu aşağıda da bahsedeceğimiz gibi bugünkünden hiçte farklı değildir. Üzerine çalıştığımız dönemde Yukarı Dicle Havzasının demografik ve sosyo-kültürel yapısı, tabî olarak bölge tarihinin akışına yön vermiş ve bu devirde meydana gelen birçok önemli hadisenin başlıca kaynağını teşkil etmiştir. Kuşkusuz ki bölgenin dini ve demografik yapısı, her yüzyılda ayrı bir tez konusu olabilecek hüviyettir. Biz ise çalışmamızın bu kısmında Yukarı Dicle havzasında VI. yüzyılda yaşayan toplumlara yukarıda detaylıca anlattığımız tarihsel süreci tamamlaması açısından kısa biçimde değineceğiz.

Birden fazla etnik kimliğin bölgede varoluşu ve söz konusu bölgenin devrin en büyük iki süper gücünün arasındaki mücadelenin esas arazisini teşkil etmesinden dolayıdır ki, burada yaşayan farklı topluluklar her iki devletin zaman zaman dostluğunu, kimi zaman da düşmanlığını kazanmıştır. Şimdi buradaki demografik yapı çerçevesinde değinmemiz gereken etnik kimlikler arasında bilhassa Arami-Süryaniler, Ermeniler ve Arapları zikretmemiz gerekecektir. Zira devrin müverrihlerinin eserlerinde sıklıkla bu toplumlardan söz edilmektedir. Ancak bunların içinde incelediğimiz devirde bölgede en yoğun olarak yaşayan topluluk şüphesiz Süryaniler ve Ermenilerdir. Bu mütalaamızdaki asıl sebep ise günümüze ulaşan kaynakların birçoğunun Süryani ve Ermeni eserleri olması, bunların anlatıları, Grek metinlerinin de bu bilgileri doğrulamaları ve bölge-şehir isimlerinin ağırlıklı olarak söz konusu dillerden gelmesidir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Süryani ve Ermeni varlığı açısından bölgeyi kuzey ve güney olarak ikiye ayırabiliriz. Buradaki sınır bizce Dicle nehri olup, Dicle'nin kuzeyinde kalan Sophanene ve Arzanene bölgesi ağırlıklı olarak Ermeni vilayetleri, Dicle'nin güneyinde kalan Beth Arabaye ve Tur Abdin bölgeleri ise bilhassa Süryani bölgeleri olarak tasnif edilebilir. Şimdi sırasıyla önce Süryanilere daha sonra Ermenilere ve bölgedeki diğer unsurlara kısaca değineceğiz.

I- Süryaniler

Yukarı Mezopotamya'nın en eski halklarından olan ve geçmişleri köklü Arami ve Asur medeniyetine dayanan Süryaniler, Hıristiyanlığa geçiş yaparken ilk yaptıkları iş putperest dünyadan kalan medeniyet enkazının üzerine Hıristiyanlığın inanç felsefesine dayalı büyük okullar açmak ve bu okullarda dini eğitim ve öğretimin verilmesini sağlamak olmuştur.²²⁴ Süryani tabirinin kullanılması da tamamen dini bir zarurete dayanmaktadır. Zira Pavlos'un Hıristiyanlığı kabulüyle Suriye ve Filistin'deki putperestler üzerinde yoğunlaştırılan misyon faaliyetleri neticesinde, bu bölgenin sakinleri olan Aramiler'in bir kısmı da Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. İşte bu Hıristiyanlığı kabul eden Aramiler, kendilerini putperest ırkdaşlarından ayırmak için "Suryoye-Süryani" lakabını kullanmaya başlamışlar ve zamanla bu isim bir mezhebin ismi olmuştur.²²⁵

VI. yüzyıl Mezopotamya'sının sosyo-kültürel ve demografik yapısını kavrama açısından biz tarihçilerin en çok başvurduğu kaynaklar şüphesiz Süryani müelliflerin eserleridir ki bu konuda şansımız, Süryani tarihçiliğinin VI. yüzyılda çok verimli bir dönemde olmasıdır. Efesli İoannes, Epiphania'lı İoannes, Zachariah gibi müellifler yazdıkları Kilise Tarihlerinde, çok yönlü bir şekilde bölgenin tarihini kayıt altına almışlardır.

²²⁴ Gabriyel Akyüz, *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, Mardin 2005, s.65.

²²⁵ Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul 1987, C.1. s.2. Süryani Tarihi hakkında tafsilat için bkz. Andrew Palmer, *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin*, Cambridge University Press 1990.; Eyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşğın, Canan Seyfeli, *Süryaniler ve Süryanilik I-II-III-IV*, İstanbul 2005.; Mehmet Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, İstanbul 2006.; Nesim Doru, *Doğudan Batıya Köprü; Süryaniler*, Ankara 2007.

VI. yüzyılın ilk yıllarından bahseden Mar Yeşua'ya baktığımızda, bölgedeki Süryani-Hıristiyan nüfusun büyük çoğunluğunun Edessa, Amida gibi büyük şehirlerde yoğunlaştığını,²²⁶ Tur Abdin bölgesinin ise bilhassa bu dönemde Hıristiyanlığın inziva geleneği olan manastır hayatıyla öne çıktığını görmekteyiz. 502 yılında imparator Anastasios döneminde savaşın patlak vermesiyle yörede yaşayan Süryani halkı büyük ölçüde Anastasios'u suçlarsa da,²²⁷ bu imparatorun sıkı bir Monofizit olmasından dolayı büyük armağanlar almışlardır.²²⁸ Kadıköy konsilinin kararlarının uygulanmasında ısrarcı olan İustinianos'un tam tersi olarak karısı Theodora, tıpkı Anastasios gibi bölgedeki Süryanilere önemli yardımlar yapmıştır. Aslında bu Bizans devletinin o dönemdeki çok yönlü din politikasına ve kimi zaman bölgedeki farklı mezhepler için denge siyaseti güttüğüne açık bir delil olabilir. Her iki dönemde de bölgedeki manastırların sayısı artmakla beraber örneğin 397 yılında iki hücre oda şeklinde inşa edilen Mor Gabriel manastırı, imparator Anastasios döneminde yeniden inşa edilmiştir.²²⁹

Süryani manastırlarının ve manastır yaşamının zirve yaptığı VI. yüzyılda, Grek tarihçi Theophylact Simocatta yöreyi ve halkını şu sözlerle tasvir eder:

“İzala dağı, şarap ve sayısız meyve üretimi yönünden oldukça bereketlidir. Dağ yoğun biçimde iskan edilmiştir ve sakinleri iyi insanlardır. Dağ özellikle saldırılara karşı korunmasızdır ve düşman buraya pek uzak olmadığı için bölge ihtilaf konusu olmuştur. Persler topraklarına sürekli olarak saldırırsa bile bu insanları bu araziye terk etmeye ikna edemezsiniz.”²³⁰

İmparator İustinianos dönemindeki Bizans devleti ile Süryanilerin veya Monofizitlerin ilişkilerine baktığımızda ise, imparatorun bu dönemde eşcinsellere, paganlara ve heretiklere, özellikle de Maniheizt ve Samarilere karşı uyguladığı

²²⁶ Bkz. Mar Yeşua, XXVI, XXVII, XXXI, LIII.

²²⁷ Mar Yeşua, VI.

²²⁸ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin Aşiret Cemaat Devleti*, İstanbul 2001, s.66.

²²⁹ Suavi Aydın, *a.g.e.*, s.67.

²³⁰ Theophylact Simocatta, II.1.1-2.

baskıcı tutumun Monofizitlere karşı uygulanmadığını görmekteyiz.²³¹ II. İustinos'un (565-578) Ortodoksluğun iki inancını birleştirme çabaları sonuçsuz kaldığında ise Monofizitler üzerindeki baskı ortamı uzun bir aradan sonra yeniden başlamıştır.²³² VI. yüzyılın sonlarında ve VII. yüzyılın başlarında Sâsânilerin Süryani bölgelerine yaptıkları saldırılar artmıştır ve 613 yılında son kez Mezopotamya'yı ele geçirmişler, ancak hemen sonra imparator Heraklios bölgeyi onlardan geri almıştır. Bu sürecin ardından gelen Arap fütuhâtı ile bölgede kısa süreli bir denetim imkanı sağlayan Heraklios otoritesi, bu yöredeki Monofizitler üzerinde tam bir zulüm politikası uyguladı ve bu yüzden Süryani kaynakları Arap fütuhâtını Bizans'ın kilise politikasına bir ceza olarak yorumladılar.²³³

II- Ermeniler

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun eski halklarından olan Ermeniler, VI. yüzyılda yoğun olarak Kafkaslarda, Doğu Anadolu'da ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin bilhassa kuzeyinde yaşamaktaydılar.²³⁴ Bizans ile Sâsâni devletlerinin sınır hattında yaşayan bu millet, devletlerin mücadele sürecinde kimi zaman Bizans'ı, kimi zaman da Sâsâniler'i desteklemek zorunda kalmışlardır. Burada değineceğimiz bu süreç, muhtemelen iki büyük gücün çatışmasında arada kalmanın dayattığı bir zorunluluk veya mevcut Ermeni toplumunun çıkarlarıyla münasebetlidir.²³⁵ Bu dönemde bölgedeki Ermenilerin iki devlete karşı olan tavırlarına genel olarak baktığımızda Bizans, Ermenilerin din bağının bulunduğu ancak mezhepsel olarak ihtilafa düştüğü²³⁶ ve her fırsatta kendilerini eziyete tabi

²³¹ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, s.180.

²³² Suavi Aydın, *a.g.e.*, s.67.

²³³ Suavi Aydın, *a.g.e.*, s.68.

²³⁴ Bkz. Rene, Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, İstanbul 2005, s. 17-19.

²³⁵ 6. Yüzyıl öncesi Roma-Ermeni ilişkileri hakkında bir değerlendirme için bkz: Norman, H. Baynes, "Rome and Armenia in the Fourth Century", *The English Historical Review*, Vol.25, No.100, s. 625-643.

²³⁶ Bu hususta bkz. Rene, Grousset, *a.g.e.*, s.226-229.

tutan “sorunlu bir akraba” hüviyetindedir. Sâsâniler ise toprakları üzerinde hüküm süren ve kendilerine Zerdüştlüğü dayatan “kâfirlerdir”.²³⁷

Kaynaklarının Persarmenia bölgesi adını verdikleri²³⁸ ve yoğun olarak Ermeni nüfusunun bulunduğu Arzanene bölgesi, bu dönemde Sâsâni devletinin hâkimiyetindedir ve 554 yılında Grek kilisesi ile Ermeni kilisesinin kesin ayrılığının akabinde Sâsânilerin Ermeni politikalarında yumuşamalar olmuştur. Ermenilerin Bizans ile ihtilafından faydalanmak isteyen Sâsâni sarayı, Persarmenia bölgesindeki bu Hıristiyanlara genel olarak müsamaha göstererek yönetimlerine bir Ermeni’yi atamışlardır.²³⁹ İmparator İustinianos’da bu dönemde bölgeyi yöneten vali Sittas’ın tavsiyesiyle Bizans Ermenistanı’nda büyük bir idari reformlara girişmiştir. Öyle ki, Martyropolis’in içinde bulunduğu bölge IV. Armenia olarak tanımlanmıştır.²⁴⁰ Bununla beraber İustinianos, söz konusu bölgenin başına Ermeni bir *nakharar* (vali) yerine Bizanslı Grek bir *dük* atamıştır.²⁴¹

Bu devir Bizans politikaları için zikredebileceğimiz en önemli hususlardan biri imparator İustinianos ile başlayan ve ileriki dönemlerde de uygulanan sistemli bir “Helenleştirme” politikasıdır. İustinianos, öncelik olarak Ermeni feodal sülalelerini, veraset yoluyla toprağı elinde tutan nakharar ailelerini mülksüzleştirdi. Bizans Ermenistan’ında geniş nakli bir nüfus nakli sistemi örgütledi. Ermenileri Trakya’ya sürerek onların bölgesine Balkanlardan Slav esirleri yerleştirdi. Persarmenia ise Sâsâni marzbanlara itaat ediyordu. İranlı valilerin baskıları ne denli olursa olsun buradaki halk bir isyanı aklından geçiremezdi zira dindaşları Bizans’dan yardım gelmeyeceğini biliyorlardı.²⁴² Hatta burada tarihçi Rene Grousset, devrin Ermeni bir müellifinden aktardığı üzere söz konusu Sâsâni valilerinden Tan-Şahpur’un her yere putperestliği yaydığını, ateş tapınakları yaptırdığını ve Hıristiyan Ermenileri ateşe

²³⁷ Özellikle 6. Yüzyılın sonlarında bölgeyi yöneten Sâsâni marzbanları ateş tapınakları yapımına giriştiğinde bölge Ermenilerinin büyük tepkisini aldı ve birçok isyan ortaya çıktı. Bkz. Rene, Grousset, *a.g.e.*, s.234.

²³⁸ Bkz. Prokopios, Wars, VIII. 2.20, 26, I.10.1, Buildings, III. 3.3, Theophylact Simocatta, I. 9.4.

²³⁹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.229.

²⁴⁰ E. Honigmann, *a.g.e.*, s.14-15.

²⁴¹ Rene, Grousset, *a.g.e.*, s. 231. Ayr. Bkz: Prokopios, Buildings, III.2.1.

²⁴² Rene, Grousset, *a.g.e.*, s. 233.

tapmaya zorladığını, ateşe tapmayı reddedenlerin ise ölmeyi tercih ettiğini belirtmektedir.²⁴³

Bizans'ın uygulamış olduğu bu Ermeni tehciri politikası imparator Maurikios devrinde de devam etti. Siyasi tarih kısmında da kısaca bahsettiğimiz üzere 578 yılında Arzanene bölgesine yapılan saldırı sonucu bölgedeki Ermenileri Kıbrıs'a sürdü. Süryani müellif Efesli İoannes bu olaydan şu sözlerle bahseder:

“... ve böylece Arzun halkının büyük bir kısmı, kılıçlardan kaçarak Roma topraklarına sığındı. Onların Roma topraklarına girdiği haberi Krala ulaştığında, Kıbrıs adasına gönderilmelerini emretti ve onları adanın her köşesindeki köylere dağıttırdı. Bunu işiten Persler gizlice Roma topraklarına sızarak Maurikios'un üzerlerine gelmesinden endişelenerek hızlıca bölgeyi yağmaladılar. 15 gün süren bu yağma ve talandan sonra kendi ülkelerine geri döndüler”²⁴⁴

Grek müellifler Theophylact Simocatta ile Agathias ve bir başka Süryani müellif Evagrius'da bu olaydan kısaca bahsetmektedirler. Dönem kaynaklarının birçoğunun vakıf olduğu bu hadise, şüphesiz devrin Ermeni politikasına en önemli örnektir. Muhtemelen Maurikios'un bundaki amacı, Sâsânilerin bir sonraki harekâtlarında Persarmenia bölgesini bir hareket üssü haline getirmelerini önlemektir. Bunun için de söz konusu sınır bölgesinde rahat çatışma ortamı ve Bizans ilerleyişinin sağlanması için çöl haline getirilmesi gerekmektedir. İmparator Maurikios ve Kral Hüsrev arasındaki ilişkilerin iyileştiği dönemde, yani 591 yılından sonra Ermeni tarihçi Sebeos, Maurikios'un Hüsrev'e yazdığı ve Ermenilerden şikayet ettiği bir mektubu aktarır:

“Aramızda oturan ve sürekli soruna sebep olan hilekâr ve itaatsiz bir millet var. Ben benimkileri toplayıp Trakya'ya göndereceğim. Sende seninkileri doğuya gönder. (Yani Horasan kastediliyor) Şayet oralarda ölürlerse düşmanlarımızın biri ölmüş olacak. Fakat şayet onlar (bizim bir başka düşmanımızı) öldürürlerse, yine bir

²⁴³ Rene, Grousset, *a.g.e.*, s. 234.

²⁴⁴ John of Ephesus, VI. 15.

başka düşmandan kurtulmuş olacağız. Biz ise barış içinde yaşayacağız. Ama onlar kendi topraklarında kalmaya devam ederse bize rahat yüzü yok.

*Böylece iki kral anlaştilar ve Maurikios Ermenileri Trakya'ya sürme emrini verdi bu emri ve şiddetle yerine getiriyordu. Bunun üzerine buradaki Ermeni ahalisi ve askerler İran kralına hizmet etmek için Roma topraklarından İran'a kaçtilar.*²⁴⁵

Bu mektubun gerçekliği ne derece doğru olduğu tartışmalıdır ancak o dönemde Ermeni bir müellifin ve Ermeni toplumunun Bizans algısını, Bizanslılarında Ermenilere olan bakış açısını gösteren net bir veridir. Bizce VI. yüzyılın sonlarında bölgede yaşayan Ermeni halkın, “düşman dindaşları” Bizanslıları bırakıp tercihlerini Sâsânilerden yana kullanması İslam fetihleri arefesinde önemli bir işaret olup, daha sonraki dönemde bölgedeki Müslüman Arap ordularının ilerleyişinin hızlı ve kolay olmasında da son derece etkili olmuştur.

III- Araplar ve Yahudiler

Yukarıda da belirttiğimiz üzere bölge birçok farklı topluma ev sahipliği yapmakta ve kimi zaman da bu toplumların kendi çatışmalarına sahne olmaktadır. İncelediğimiz dönemde bölgede Süryani ve Ermeni toplumlarından başka dönem kaynaklarında Arap kabilelerinin de isimleri zikredilmektedir.²⁴⁶ Çok az sayıda ve ticaret şehirlerinde, Yahudilerin varlığından da söz edebilmekteyiz. Araplar bilhassa Osrhoene bölgesinin güneyinde, diğer bir deyişle bugünkü Suriye'nin içlerinde yaşamaktaydılar. Yine de Güneydoğu Anadolu bölgesiyle direkt olarak ilişki halinde bulunan bu Araplar, kabileler halinde, dağınık ve göçebe bir şekilde, başlıca iki federasyon devletin çatısı altında yaşamaktaydılar. Söz konusu federe devletlerden Lahmiler, Fırat civarında, Dicle'deki İran otorite merkezine pek uzak olmayan noktalarda konuşlanmış pagan Arap kabileler federasyonu olup, V. Yüzyılda Suriye ve Filistin çevrelerine yerleşmişler, rakipleri Gassanilerle yaptıkları sürekli savaşlar sonucunda Hira'da bir krallık kurmuşlardır. Bu hanedan kabilelerine mensup Arapların giderek Hıristiyanlaşmasına rağmen Lahmiler, pagan tanrılarına tapmaya

²⁴⁵ Sebeos, VI. (Çalışmamızın bu kısmında Robert Bedrosian'ın New York 1985 çevirisini kullandık)

²⁴⁶ Örnek olarak Mar Yeşua'da Nisibis civarındaki Tamuraye kabilesinden söz eder. Mar Yeşua, XXII. Ayr. Bkz: Zachariah, VIII.5.

devam etmişlerdir. Gassaniler ise Suriye’de yine bir kabileler konfederasyonu şeklinde örgütlenmiş siyasal yapının başındaki hanedandır. Hem Lahmilerin hem de Gassanilerin tebaası göçebe aşiretlerdir.²⁴⁷ Her iki federasyon devlet de, bölgedeki iki süper gücün vassalleri konumundadır. Gassanilerin Hıristiyan olmalarından dolayı Bizans’a yakınlığı, Lahmilerin ise paganlık etkisiyle Sasanilerle müttefikliği dönem kaynaklarınca sıklıkla zikredilir.²⁴⁸

Bu dönemdeki bölge Yahudilerine baktığımızda ise Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren bölgede Yahudilerin varlığından söz edebiliriz. II. Yüzyılda bölgenin en büyük Yahudi topluluğu Nisibis’teydi. Zira burası kuzey Mezopotamya’da Yahudilerin dinlerinden dolayı işkenceye uğradıklarında gelip sığındıkları bir kale durumundaydı. Daha bu yüzyılda Edessa şehir merkezinde bir havranın yükseldiğini bilmekteyiz.²⁴⁹ Bu Yahudilerin genellikle Kudüs-Edessa-Constantia- Nisibis hattında iş yapmakta olan tüccarlar oldukları aşikârdır. Çalıştığımız yüzyıla geldiğimizde ise Yukarı Dicle Havzasında ve Yukarı Mezopotamya’nın tümünde Monofizit inancın güçlenmesiyle Yahudilere olan müsamahanın azaldığını görmekteyiz. Örneğin 502-503 yılında Constantia şehrinin Sâsâniler tarafından kuşatıldığı esnada şehirde bulunan Yahudileri Sâsâniler ile işbirliği içinde olmakla suçlamışlar ve bunu korkunç bir katliam izlemiştir.²⁵⁰ Yahudilere karşı oluşan bu tepkinin altında bilhassa bölgede Nasturiliğe karşı olan öfke yatar. Zira Nasturi olmayan Süryaniler, onları “Yeni Yahudiler” olarak niteler ve Yahudileri İranlıların ve Nasturilerin müttefikleri olarak addederler.

Sonuç olarak yukarıda saydığımız toplumlardan Süryaniler ve Ermeniler, VI. yüzyıl Yukarı Dicle Havzasının baskın etnik unsurlarıdır. Bunların dışında Araplar ve az sayıda Yahudi ile Pagan halk da bölgede yaşayan topluluklardandır. Bazı modern araştırmacıların günümüzde ortaya attıkları gibi bugün bölgenin baskın unsuru olan Kürtlerinde bölgede eskiden beri var oldukları iddiaları bizce pek

²⁴⁷ Suavi Aydın, *a.g.e.*, s.67.

²⁴⁸ Gassaniler ile Lahmiler ve bunların Bizans-Sâsâni devletleri ile olan ilişkileri hakkında bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma bkz: İrfan Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century*, Washington 1989; İrfan Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Washington 1994.

²⁴⁹ J. B. Segal, *Edessa (Kutsal Şehir)*, (Trk. trc. Ahmet Arslan), İstanbul 2002, s.77.

²⁵⁰ J. B. Segal, *a.g.e.*, s.150.

doğrulanabilir bir görüş değildir. Zira yukarıda bahsettiğimiz toplumların hepsi dönem kaynaklarında varlıklarını teyit ettiğimiz etnik unsurlar içerisindeyken, ne Grek-Bizans kaynakları, ne de bölgenin yerlisi olan Süryani ve Ermeni kaynakları herhangi bir Kürt varlığından söz etmemektedir. Bu da dolayısıyla İslam fethinden önceki dönemde bölgede Kürt varlığının olmadığına delalet eder.

B- DİNİ YAPI

Bölge, VI. yüzyılda yukarıda bahsettiğimiz etnik unsurların çeşitliliği bakımından çok zengin olmakla beraber, dini olarak Hıristiyanlığın bariz biçimde baskın unsur olarak yaşandığı bir coğrafyadır. Yukarı Dicle havzasında yaşamakta olan büyük oranda Süryani ve Ermeni toplumlarının varlığı, Hıristiyanlığın bu dönemde bölgede hâkim din konumuna gelmesinde başlıca etkendir. Bunun yanı sıra Hıristiyanlara direnerek atalarının topraklarında yaşamaya devam eden az sayıda putperestlerden de bu bölümde söz etmek gerekecektir. Tabidir ki bu toplumların her birinin dini hayatı başlı başına ayrı çalışmalara ve tezlere konu olacak genişlikte olmakla beraber, araştırmamızın siyasi tarih ve tarihi coğrafya kısımlarına açıklık getirmesi bakımından bu toplumların dini durumlarına da son olarak bu başlık altında kısaca değinmemiz zaruridir.

Süryani halkı olarak tabir ettiğimiz topluluk Mezopotamya bölgesinde, Suriye’de yaşadıkları için bu adı almışlarsa da, 38 yılında büyük ölçüde Hıristiyan olduklarında Antakya’yı merkez edinmiş bir topluluk halindeydiler.²⁵¹ Her ne kadar bu yıl Süryanilerin geniş kitleler halinde Hıristiyanlığa geçtiğini ifade etse de, burada belirtilmelidir ki daha Hz. İsa’nın sağlığında Edessa kralı Abgar ile olan mektuplaşmalarından, bölgenin Hıristiyanlaşmaya başladığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Süryaniler Hıristiyanlığı havari Petrus, arkadaşı Thomas, onun kardeşi Aday ve onların öğrencileri Agay ve Mara’dan öğrenmişlerdir. Hıristiyan olduktan sonra Ârâmî adını kendileri için kullanmayıp bunu putperest olan ırkdaşlarına bıraktılar ve bir mezhebi ifade etmek üzere Süryani adını benimsediler. Daha sonraki bir gelişmede Yakubi diye adlandırılıp Nasturi ve Melkit kiliselerinden farklı bir

²⁵¹ Bu dönem Antakya Kilisesi hakkında bkz: Mehmet Çelik, *a.g.e.*, s.33-40.

yapıya kavuşan Süryaniler; Kendilerini ilk Hıristiyan ve en eski Ortodoks cemaat olarak nitelendiren Monofizit bir kilisedir.²⁵²

Edessa'nın güneyine düşen aşağı Mezopotamya ve doğusundaki İran topraklarına da Hıristiyanlık 150 tarihinden itibaren girmeye başlamıştır. Özellikle bu bölgelere Aramca'nın çeşitli diyalektiklerinin konuşuluyor olması buralarda Hıristiyanlığın daha çabuk yayılmasını sağlamıştır. Bazı kilise kayıtlarına göre daha III. asrın ilk çeyreğinde doğudaki piskoposlukların sayısı 20'ye çıkmıştır.²⁵³ Yukarı Dicle havzasında ise bu kiliselerden sayabileceğimiz en önemlisi, IV. asırda yaşayan Nasturi Mışiho'nun zikrettiği 120 yılı dolaylarında bölgede bulunan Bezabde/Betzabday (İdil) piskoposluğudur.²⁵⁴

Tarihi süreç içerisinde baktığımızda V. yüzyıl Hıristiyanlığına konsillerin damgasını vurduğunu ve mezheplerin bilhassa bu dönemde şekillendiğini belirtebiliriz. Başta Efes konsili ile ortaya çıkan kargaşa dinmemiş, bu konsilden doğan sorunlar başka konsillerin toplanmasına neden olmuştur. Efes konsilinden kısa müddet sonra 433 yılında Cyrillius'un Antiochia patriği İoannes'e gönderdiği mektupta bir "Birlik Formülü" ortaya çıkmıştı. Buna göre Nastur/Nestorius'un ismiyle özdeşleşen "Bir İsa"nın "Beşer ve Tanrı" olarak bölünmesine karşı çıkılıyor ve bu fikrin yerine *Diofizit* olarak da bilinen "iki tabiata sahip tek İsa" öğretisi benimseniyordu. Sözde barış ve birliktelik bu fikirle sağlanmaya çalışıldı fakat bu durum geçiciydi.²⁵⁵

Efes konsili ve devamındaki süreçte yaşanan bu kaos, 451 yılında Kadıköy Konsilinin toplanmasına sebebiyet verdi. Bu konsilde alınan kararlar siyasi ve dinsel açıdan çok daha ciddi sorunlar doğurdu. Buhranın giderilmesine yönelik yapılan konsilden, Roma imparatorluğunu saran daha büyük bir kriz çıkmış oldu. Öyle ki yukarıda bahsettiğimiz "Baba ile İsa" arasındaki karmaşık ilişki, batı dünyasını ve

²⁵² Kadir, Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, İstanbul 1997, s.68.

²⁵³ Mehmet Çelik, *a.g.e.*, s. 41.

²⁵⁴ Mehmet Çelik, *a.g.e.*, s.42.

²⁵⁵ Turhan, Kaçar, *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, İstanbul 2009, s.146.

Antiochia kilisesini memnun etmişse de, bu yeni doktrin Anadolu ve Suriye'nin bir kısım Hıristiyanları arasında ve Mısır'da hiçbir şekilde kabul görmemişti.²⁵⁶

İmparatorlar sürekli olarak doğu kiliselerindeki birliği tesis etmek için çaba sarf etmekteydi. Bu girişimlerden birisi de imparator Zeno'nun 482 yılında öne sürdüğü *Henotikon* yani "Birlik Akdi" adı verilen belgedir. İlk konsillerin benimsediği doktrini tekrarlayan bu formülde, Kadıköy konsilinin kararlarından hiç bahsedilmezken, krizin temelinde yer alan Nastur gibi ölmüş din adamlarını yeniden afroz ederek Kadıköy'de alınan kararlardan bir geri adım olarak yorumlandı.²⁵⁷ Kuşkusuz bu girişim siyasi kargaşayı yatıştırmayı amaçlayan bir politik uygulamaydı.

İmparator Anastasios, 491 yılında tahta çıktığı zaman Henotikon formülünün yarattığı kaotik durumu da kucağında bulmuştu. Anastasios'tan başkent halkının özellikle beklediği ise, yeni imparatorun Henotikon politikasını terk ederek Kadıköy yanlısı bir formül etrafında Kilise birliğini ve devlette barışı sağlamasıydı.²⁵⁸ Hâlbuki Sâsânilerle ilişkilerin kötüleşme yolunda olduğu bir dönemde doğu kentleri daha önemliydi. Bu durumda imparatorun izleyeceği politika Roma'yı göz ardı etmek, Konstantinopolis Kilisesini ise Henotikon yanlısı bir çizgiye çekmekti.

Anastasios'un monofizit din politikası özellikle başkent ve Balkanlar'da sempati ile karşılanmadı. Vitalianus adlı bir generalin 513 yılında Thracia'da isyan etmesinin gerisinde işte bu kilise politikalarının radikal olarak monofizitleşmesi de vardı. İsyancı general Vitalianus ikna edildi ancak politika çok değişmedi. Batı'nın büyük tepkisine karşın, Anastasios bu tepkilere kulak asmadı. Monofizitlere gösterilen tolerans Anastasios'un 518'de ölümüyle birlikte sona erdi.

İsa algısının Doğu Hıristiyanlığı içerisinde yarattığı bölünmeye Edessa'lı bir keşişin organize ettiği Süryani monofizitliği (veya Yakubilik) örneğinde, hem kilise hem de imparatorluk politikalarını merkeze alarak daha yakından bakmak, Kadıköy konsilinin sonuçlarını görmek ve Bizans dünyasının dinsel birlik idealinin nasıl

²⁵⁶ Bkz: Turhan, Kaçar, *a.g.e.*, s.150.

²⁵⁷ Turhan, Kaçar, *a.g.e.*, s.152.

²⁵⁸ Turhan Kaçar, *a.g.e.*, s.153.

parçalandığını anlamak açısından önemlidir. Süryanilik, monofizitlik veya Yakubilik gibi terimleri kullanmaya başladığımız zaman önemli bir terminoloji problemi ile karşı karşıya olduğumuz kesindir. Bugün Süryaniler kendilerini “Süryani Ortodoks kilisesi” olarak tanımlayarak monofizitlik etiketini reddetmekte ve kurucuları olarak Yakup Baradeus’u kabul etmeyerek Süryani kilisesinin kökeni için havariler dönemine atıf yapmaktadırlar. Şüphesiz çağımız Süryanileri tek bir itikat metni etrafında birleşmiş olsalardı Süryani Ortodoks tabiri kabul edilebilirdi ancak VI. yüzyılda sadece Kadıköy itikadı karşıtları değil, bu itikadın taraftarları da kendilerini Ortodoks olarak tanımlıyorlardı, çünkü Yunanca bir terim olan Ortodoks, “doğru düşünce, yol” anlamına gelmektedir. Bu bakımdan bir dini düşünce akımının kendisini Ortodoks olarak tanımlaması çok doğaldır. Diğer yandan Süryanilerin tamamı Kadıköy itikadı karşıtı da değildi. Dolayısıyla farklı gruplar arasında bir ayırım yapılmak zorundadır ve Süryani monofizitliği, Kadıköy itikadı karşıtı Süryanileri tanımlamak için burada kullanılmaktadır.²⁵⁹

Süryani monofizitliği elbette VI. yüzyıl ortasında aniden doğmadı. Kadıköy konsili sonrası değişen ve gelişen dini ve siyasi şartların bu hareketin oluşumundaki rolü önemlidir. Şüphesiz kurucusu olarak kabul edilen ve bu gruba ismini veren Yakup Baradeus’un hareket içerisindeki yeri de değerlendirilmelidir. Onun için Süryani monofizitliği’nin doğuşunu etkileyen, Kadıköy Konsili sonrasında uygulamaya konulan dini politikaların yanı sıra V. ve VI. yüzyıllarda Doğu Roma imparatorluğunun Yakınoğu’da Sâsânilere ve Suriye’deki bölgesel güçlere karşı izlemek zorunda olduğu politikalar da dikkate alınacaktır.

Bu dönemde bir diğer bölge halkı Ermenilerin dini durumuna baktığımızda ise Süryanilerdeki gibi bir bölünmüşlükten söz edemeyiz. İlk olarak Ermeniler arasında Hıristiyanlık, Edessa ve Nisibis’e gelip giden ticaret kervanları vasıtasıyla yayılmıştır. Ancak ilk üç asırda burada bir misyon faaliyetlerinden ve Hıristiyan cemaatinden söz etmek mümkün değildir. Hıristiyanlık bu bölgelere ancak IV. asrın başında aristokrat bir ailenin çocuğu olan ve Kapadokya manastırlarında ruhbanlık

²⁵⁹ Turhan Kaçar, *a.g.e.*, s.156. Ayrıca Monofizitlik hakkında dilimizde önemli bir çalışma bkz: Turhan, Kaçar, “Erken Bizans Döneminde Doğu: Süryani Monofizitliğinin Doğuşu”, I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu Bildirileri, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 2006, s.107-119.

eğitimi almış Grigoryos adlı bir piskopos vasıtasıyla girmiştir. Grigoryos'dan sonra bir Ermeni kilisesi teşkilatlanmış ve Kapadokya kilisesine bağlı olarak 440 yılına kadar Süryani harflerini kullanmışlardır.²⁶⁰ Bizans ve Sâsâni imparatorluklarının sınır bölgesinde yaşamakta olan Ermeniler, her iki devlet tarafından asimilasyona ve hem dini hem de siyasi baskılara tabi tutulmuştur. Ermeniler incelediğimiz yüzyılda önemli bir yol ayrımındaydılar ve pek çok çeşitli dini tartışmalardan sonra Dvin'de 554 yılında toplanan konseyde önemli ruhani kararlar alarak Grek kilisesinden tamamen koptular. Bu konseyde kendi milli kiliselerini ilan etmekle beraber kendi takvimlerini de oluşturarak bir reform gerçekleştirdiler.²⁶¹ Burada asıl amaç şüphesiz nasıl ki Ermenilerin öteden beri Hıristiyan olmaları, Sâsâniler tarafından "yutulmalarına" engel teşkil etmekteyse, şimdi Bizans karşısında ruhani bağımsızlıklarını elde etmekle de Bizanslıların asimilasyonuna karşı koyabileceklerdi.

İmparator Maurikios'un iktidar döneminde, Ermeni kilisesinde Kadıköy doktrininin vaaz edilmesi emredildi. Sebeos bu olayı şöyle anlatır:

*"Birçok ermeni Hıristiyanlıktan dönmek olarak addettikleri bu uygulamaya razı olmaktansa Sâsâni hâkimiyetindeki Persarmenia'ya geçti. Birçok papaz fermanı hiçe sayarak sarsılmaz bir kararlılıkla yerlerinde kaldılar, hırslarıyla hareket eden başkaları ise Greklerle birleşmeyi kabul ettiler."*²⁶²

Bu da aslında dini bölünme gibi görünen siyasi bir ayrılıktı zira bu devirde Bizans hizmetinde olan bazı Ermeni uc beyleri, Sâsânilerin ve onlara hiç iyi gözle bakmayan Hüsrev'in boyunduruğu altına girmektense Bizans ile ortak hareket etmeyi tercih etmişlerdi.²⁶³

Görüldüğu üzere Yukarı Dicle Havzasında bu devirde yaşayan Süryani ve Ermeni toplumlarının dini durumları genel olarak bu vaziyettedir. Bir yorum getirmek gerekirse, Monofizit inanca sahip olduklarından dolayı Bizans onlar için

²⁶⁰ Mehmet Çelik, *a.g.e.*, s.41.

²⁶¹ Rene, Grousset, *a.g.e.*, s.228-229.

²⁶² Sebeos IX. s.36.

²⁶³ Rene, Grousset, *a.g.e.*, s.255-256.

“düşman kardeş” hüviyetinde iken, Sâsâniler ise onları kimi zaman Bizans’a karşı kullanan, ancak çoğu zamanda yok etmek isteyen ebedi düşman durumundadır.

Son olarak bölgedeki Pagan varlığı hususuna gelecek olursak son derece ilginç bir konudur ve ayrı bir çalışmaya özne olacak hüviyettir. VI. yüzyıl kaynakları incelendiğinde söz konusu putperestler deyimi yerinde ise belli belirsiz gölgeler halinde dolaşmaktadırlar. Paganlar, bilhassa Efesli İoannes’in belirttiğine göre Edessa ve Carrhai civarlarında yaşamaktaydılar.²⁶⁴ VI. Yüzyılda Hıristiyanlığın baskın olduğu ve Hıristiyanlık dışı unsurların geniş ölçüde zulme tabi tutulduğu bir dönemde, bölgede söz konusu paganların varlığı son derece ilginçtir. Ancak paganlar hususunda dönem kaynakları oldukça kıt bilgiler vermektedirler bu da paganların nüfus olarak azlığına yorulabilir.²⁶⁵

Tarihi süreçte İulianus’un ölümü ile birlikte putperestliğin yıldızı sönmüştü ve putperest kültürler Roma ve Atina’da kasvetli bir biçimde varlıklarını sürdürmekteydiler. Yerel yöneticilerin göz yummaları ile birlikte varlıklarını sürdürdüler. Hatta Konstantinopolis’in merkezinde bile birkaç pagan kişi gizlice tanrılarına ibadet etmenin yolunu buldu.²⁶⁶

Bölgemize dönecek olursak burada putperestliğin merkezi Carrhai/Harran’dı. Edessa Hıristiyanlığın kutsal merkezi olmakla övünürken yakın komşusu Harran, daha inatçı bir şekilde Sin, Ay ve diğer gezegenlerin yerel kültürlerine ısrarla sarılmaya devam ediyordu. 363 yılında imparator İulianos’un Harran’ın tapınaklarına tanrılara karşı saygısını göstermeye gelmesi Harran’ın ne denli önemli olduğuna bir örnek teşkil eder. 540 yılında şehri kuşatan Hüsrev, fidye vermek üzere gelen Harran halkından para almayı reddetmiş, onların hediyelerinin kendisine ait olmadığını çünkü Harranlıların çoğunun Hıristiyan değil eski dinin taraftarları olduğunu

²⁶⁴ Bkz. John of Ephesus, III.28, III. 30, III. 31.

²⁶⁵ Bu devir paganizmi hakkında bkz: Demetrios J. Constantelos, “Paganism and the State in the Age of Justinian”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 50, No. 3 (Oct., 1964), s. 372-380 ; Polymnia Athanassiadi, “Persecution and Response in Late Paganism: The Evidence of Damascius”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 113, (1993), s. 1-29.

²⁶⁶ J. B. Segal, *a.g.e.*, s.150.

söylemiştir.²⁶⁷ Buradaki putperestlerin çok az bir kısmının da Süryani dönem kayıtlarından anlaşılacağı üzere Edessa'da hayatlarını sürdürdüklerini bilmekteyiz.

---

²⁶⁷ J. B. Segal, *a.g.e.*, s.151.

SONUÇ

III. yüzyıldan itibaren başlayan Roma-Pers mücadelesi, ilerleyen yüzyıllarda bu devletlerin veliahtları olan Bizans ve Sâsâniler arasında daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Kimi zaman Karadeniz kıyılarına, Kafkaslara, Doğu Anadolu bölgesine, Suriye çöllerine hatta Hazar denizi kıyılarına kadar sıçrayan bu mücadelenin vuku bulduğu esas coğrafya Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Fırat ile Dicle nehirlerinin suladığı Yukarı Mezopotamya'nın bu verimli toprakları, aşağı yukarı 300 yıl boyunca devrin iki süper gücünün sürekli olarak karşı karşıya geldiği ve çatışmaya tuttuğu bir savaş alanı olmuştur.

Mücadelenin başından sonuna tarihi seyrini incelediğimizde, hem bölge, hem de iki devletin tarihi açısından en mühim hadiselerin VI. yüzyılda cereyan ettiğini anlamaktayız. Daha önceki yüzyıllarda hatta VI. yüzyılın ilk yarısına kadar büyük ölçüde Sâsâni üstünlüğüyle düşük yoğunlukta devam eden çatışmanın, VI. yüzyılın ikinci yarısında bilhassa doğuya önem veren asker-imparatorların devletin başına geçmesiyle şiddetlenerek Bizans lehine döndüğünü görmekteyiz.

Yüzyılın sonunda bölgede tesis edilen Bizans üstünlüğü, bunun büyük ölçüde mimarı olan İmparator Maurikios'un bir askeri darbe ile tahttan indirilip öldürülmesi ile yeniden bozulmuş, Sâsâni kralı Hüsrev'in Maurikios'un intikamı almak adına Bizans topraklarına aniden dalması ve Konstantinopolis önlerine, Üsküdar'a kadar gelmesi ile dengeler yeniden değişmiştir. Ne var ki akabinde VII. yüzyılın ortalarına doğru sınır bölgesinde Arap-İslam ordularının fütuhata başlamış ve Sâsâni devleti yıkılma sürecine girerek, Bizans ise İranlılardan aldığı darbe ile bunlara karşılık veremeyerek bölgeden ebedi olarak çıkarılmıştır.

Bu dönemdeki bölgede İslam fetihlerinin büyük bir hızla ilerlemesinin altında yatan temel faktör, çalışmamıza konu olan ve burada incelediğimiz VI. yüzyıldaki süreçtir. Zira bölgede yaşayan toplumların üzerinde bu dönemde büyük bir baskı oluşmuştur. Buradaki Hıristiyan toplumlar dini açıdan her iki devletinde tahakkümüne uğrarken, Bizanslıların mezhep baskıları, Sâsânilerin ise kendi dinlerini yayma çabaları arasında sıkışıp kalmışlardır. Dahası bu iki devletin mücadele sahasında yer almalarından dolayı, uzun süren savaşlar ve yağmalar sebebiyle ekonomik yönden de sürekli sıkıntı ve yoksulluk içerisindeydiler. Dolayısıyla Bizans – Sâsâni devleti arasındaki mücadelenin zirve yaptığı VI. yüzyıl, burada yaşayan yerel halk açısından tam bir felaket yüzyılı olmuştur. Bu nedenle yeni bir aktör olarak VII. yüzyılda bölgeye dâhil olan İslam orduları, onlar için kurtarıcı olmuş, yüzyıllardır büyük mücadelelere sahne olup düşürülemeyen birçok kale ve şehir, çok kısa bir zaman içinde birer birer Müslüman ordularına teslim olmuşlardır.

Günümüzde Güneydoğu Anadolu bölgesinde halen daha ayakta duran birçok şehir ve kale, Bizans-Sâsâni mücadelesinin gerektirdiği şekilde inşa edilmiş, o yüzyılların tanığıdır. Diyarbakır'ın muazzam surları, bugün köy olan ancak geçmişte bu mücadele uğruna yoktan var edilen mühim garnizon şehri Dara, Bizans'ın önemli sınır müstahkemi Hasankeyf, Sâsânilerin ellerinde tutmak için büyük çaba sarf ettiği Nusaybin, yine İranlıların büyük kuşatmalarına direnen Urfa ve bölgedeki daha nice kale, bu devrin mücadelelerinin ne denli şiddetli geçtiğinin günümüze ulaşan şahitleridir.

BİBLİYOGRAFYA

Kaynak Eserler

AMMIANUS MARCELLINUS., *Roman History*, (ed. John C. Rolfe), Loeb Classical Library, 1935.

EVAGRIOS., *The Ecclesiastical History*, (ed. E.Walford), London 1846.

FİRDEVSİ, *Şahname*, (Trk. trc. Necati Lugal), İstanbul 2009.

JOHN OF EPHESUS, , *The third part of The ecclesiastical history of John, Bishop of Ephesus*, (ed. Smith, R. Payne), Oxford 1860.

MALALAS., *Chronographia*, (Ed. M. Jeffreys ve R. Scott) Melbourne 1986.

MAR YEŞUA., *Vakaayi' name*, (Türkçe trc. Mualla Yanmaz), İstanbul 1958.

MENANDER, *The History of Menander the Guardman*, (ed. R. C. Blocley), Liverpool 1985.

PROCOPIUS., *Anecdota*, (ed. H.B.Dewing), Loeb Classical Library, Vol. 6, Cambridge 2001.

PROCOPIUS., *Buildings*, (ed. H.B.Dewing), Loeb Classical Library, Vol. 7, Cambridge 2002.

PROCOPIUS., *Wars*, (ed. H.B.Dewing), Loeb Classical Library, Vol. 1, Cambridge 2001.

PROKOPIUS., *Gizli Tarih*, (Türkçe trc. Orhan DURU), İstanbul 1973.

SEBEOS, , *The Armenian History Attributed to Sebeos*, (ed. Thomson, R. W.), Liverpool 1999.

SOCRATES SCHOLASTICUS., *Ecclesiastical History*, (ed: Philip Schaff), New York 1886.

TABERİ, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (Türkçe trc. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir), İstanbul 1991.

THEOPHANES, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, (ed. Mango, Cyril - Scott, Roger - Greatrex, Geoffrey.), Oxford University Press 1997.

THEOPHYLACT SIMOCATTA., *The History of Theophlact Simocatta*, (ed. Michael-Mary Whitby), Oxford 1997

ZACHARIAH OF MYTILENE, *The Syriac Chronicle Zachariah of Mitylene*, (ed. Hamilton, F.J- Brooks, E.W.), London 1899.

Araştırma Eserler

AKYÜZ, Gabriyel., *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, Mardin 2005.

AKYÜZ, Gabriyel., “Süryani Kaynaklarına Göre Nusaybin ve Nusaybin’deki Mor Yakup Kilisesi”, *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2009, s.231-256.

ALBAYRAK, Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, İstanbul 1997.

ATHANASSIADI, Polymnia., “Persecution and Response in Late Paganism: The Evidence of Damascius”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 113, (1993), s. 1-29.

AYDIN, Suavi - EMİROĞLU, Kudret - ÖZEL, Oktay - ÜNSAL, Süha., *Mardin Aşiret Cemaat Devlet*, İstanbul 2001.

BAYNES, Norman, H., “Rome and Armenia in the Fourth Century”, *The English Historical Review*, Vol.25, No.100, s. 625-643.

BURY, J. B., *History of the Later Roman Empire*, C.1, New York 1995.

CAMEROON, Averil., *Procopius and the Sixth Century*, London 1985.

COMFORT, Anthony, M., *Roads on the Frontier Between Rome and Persia*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi/ Exeter Üniversitesi) 2008.

CONSTANTELOS, Demetrios J., “Paganism and the State in the Age of Justinian”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 50, No. 3 (Oct., 1964), s. 372-380.

CÖHCE, Salim., “İslam Hâkimiyeti Dönemine Kadar Ana Hatlarıyla Nusaybin ve Çevresi”, *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2009, s.93-94.

CROKE, B. - CROW, J., “Procopios and Dara”, *The Journal of Roman Studies*, Vol.73, s.143-159.

ÇELİK, Mehmet., *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.1, İstanbul 1987.

ÇEVİK, Adnan., *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

ÇEVİK, Adnan., “İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresinin (Tur Abdin) Tarihi Coğrafyası”, *Makalelerle Mardin*, C. I, İstanbul 2007, s. 105–140.

ÇEVİK, Adnan., “Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti: Erzen”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Ed. Salim Cöhce-Adnan Çevik, İstanbul 2009, C.1, s. 241-256.

ÇEVİK, Adnan - KONUK, Süha., “Roma-Sâsâni Mücadelesinden İslam Hâkimiyetine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası”, *Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2011, s.19-33.

ÇEVİK, Adnan., “Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin”, *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2009, s.65-75.

DARKOT, Besim - YINANÇ, M. Halil., “Diyarbakir”, *İA*, C.3, s.602-626.

DARKOT, Besim., “Hısn Keyfâ”, *İA*, C.5-1, s.452-454.

DIGNAS, Beate, – WINTER, Engelbert., *Rome and Persia in Late Antiquity*, Cambridge 2007.

DODGEON, M. H. - LIEU, Samuel N.C., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars 226-363*, London-New York 1991.

DORU, Nesim., *Doğudan Batıya Köprü*; Süryaniler, Ankara 2007.

ERDEMİR, Hatice, P., *Göktürk-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003.

GABRIEL, Albert., *Albert Gabriel 1883- 1972 Mimar Arkeolog Ressam Gezgin*, İstanbul 2006.

GREATREX, G., *Procopius and the Persian Wars*, Oxford 1994.

GREATREX, G., *Rome and Persia at War: 502-532*, Leeds 1998.

GREATREX, G. - LIEU, S., *The Eastern Roman Frontier and the Persian Wars AD.363-630*, New York 2002.

GREATREX, G., *Byzantium and the East in the Sixth Century*, Cambridge 2005.

GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi* (Trk.trc:Esra Ermert), İstanbul 2007.

GROUSSET, Rene., *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, İstanbul 2005.

HONIGMAN, Ernst., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Türkçe trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970.

HONIGMAN, Ernst., "Nasibin", *İA*, C.9. s.101-103.

HONIGMAN, Ernst., "Re's-ül-Ayn", *İA*, C.9, s.696-698.

HONIGMAN, Ernst., "Rakka", *İ.A. C.9*, s.607-610.

HONIGMAN, Ernst., "Urfa", *İA. C.XIII*, s.51-57.

İŞILTAN, Fikret., *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.

JONES, H. L., *The Geography of Strabo*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, 1924.

KAÇAR, Turhan., "Erken Bizans Döneminde Doğu: Süryani Monofizitliğinin Doğuşu", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu Bildirileri*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 2006, s.107-119.

KAÇAR, Turhan., "Anadolu'da Sâsâniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", *Tarih Dergisi*, S.47, İstanbul 2009, s.1-22.

KAÇAR, Turhan., *Geç Antikçağda Hristiyanlık*, İstanbul 2009.

KAZHDAN, Aleksandr, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York – Oxford 1991.

MARCUS, Ralph., “The Armenian Life of Marutha of Maipherkat”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 25, No. 1 (Jan., 1932), s. 47-71.

MILLAR, Fergus., *The Roman Near East 31 BC-AD 337*, London 2001.

MINORSKY, V, “Meyyafarınkin”, *İA*, C.8, s.196-200.

MIYNAT, Ali., *Bir Ortaçağ Kenti Hasankeyf*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2008.

NICHOLSON, Oliver., “Two Notes on Dara”, *American Journal of Archaeology*, Vol.89, No.4, s.663-671.

OSTROGORSKY, Georg., *Bizans Devleti Tarihi*, (Türkçe trc: Fikret Işıltan), Ankara 2006.

PALMER, Andrew., *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin*, Cambridge University Press 1990.

SEGAL, Judah, Benzion, *Edessa Kutsal Şehir*, (Trk. Trc. Ahmet Arslan), İstanbul 2002.

SHAHID, İrfan., *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century*, Washington 1989.

SHAHID, İrfan., *Byzantium and the Arabs in the Sixty Century*, Washington 1994.

SINCLAIR, T. A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Vol.III. London 1990.

SINCLAIR, T. A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Vol.IV. London 1990.

SÖZER, A, Necdet., *Diyarbakır Havzası*, Ankara 1969.

STRATOS, N. Andreas., *Byzantium in the Seventh Century*, Amsterdam 1968.

STRECK, M., “Tur Abdin”, *İA*, C.12.2, s.98-104.

ŞER, Adday., *Nusaybin Akademisi*, (trc. Nesim Doru), İstanbul 2006.

ŞEŞEN, Ramazan., “Harran”, *DİA*, C.16, s.237-239.

ŞEŞEN, Ramazan., *Harran Tarihi*, Ankara 1993.

ŞİMŞEK, Mehmet., *Süryaniler ve Diyarbakır*, İstanbul 2006.

TREADGOLD, Warren., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997.

VASİLİEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C.1, Ankara 1943.

WEIR, T. H., “Harran”, *İA*, C. 5-1, s.299-300.

WHITBY, Michael., “Arzanene in the Late Sixth Century”, *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, ed. S. Mitchel, Oxford: B.A.R., 1983, s. 205-218.

WHITBY, Michael., “Procopius description of Dara”, *The Defence of the Roman and Byzantine East*, Oxford 1986, s.737-783 ; T. A. Sinclair, *a.g.e.*, C.3. s. 219-223.

WHITBY, Michael., *Rome at War AD 293-696*, Oxford 2002.

(Dara – Uydu Görünümü.)

(Diyarbakır – Uydu Görünümü)

(Monocarton – Uydu Görünümü)

(Harran - Kaleden Görünümler)

(Constantia Kalesi)

(Tella Martry Kilisesi Kalıntıları)

(Martyropolis – Günümüze Ulaşan Surlar)

(Diyarbakır – Surlardan Bir Burç)

(Chlomarón – Bir Değirmen Kalıntısı)

(Aphoum Kalesi Kalıntıları)

(Dara - Su Sarnıçları)

(Urfa - Kaleden görünüm ve Süryanice yazıtları bulunan sütunlar)

(Urfa Mozaikleri)

(Süryanice yazıtlı Urfa moziklerinden biri)

(Deyrulzafaran Manastırı)

(Nusaybin Mor Yakup Kilisesi)

(Mor Gabriel / Deyrulmur Manastırı Avlusu)

Mor Gabriel Manastırı Mezarlık Odası (Solda) ve Manastır Duvarından Bir Süryanice Yazıt